

T.C.

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**HAREZM TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ
NEHCÜ'L-FERÂDİS, KİSASÜ'L-ENBİYÂ VE
MUKADDİMETÜ'L EDEP'TE FİİL YAPIMI**

Yüksek Lisans Tezi

ZEYNEP YILMAZ

TEMMUZ 2021

T.C.

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**HAREZM TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ
NEHCÜ'L-FERÂDİS, KİSASÜ'L-ENBİYÂ VE
MUKADDİMETÜ'L EDEP'TE FİİL YAPIMI**

Yüksek Lisans Tezi

ZEYNEP YILMAZ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi HAKAN AYDEMİR

TEMMUZ 2021

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

İmza

Zeynep YILMAZ

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Dr. Hakan AYDEMİR

ONAY

Zeynep YILMAZ tarafından hazırlanan ‘Harezmi Türkçesi ile yazılmış Nehcü’l-Ferâdis, Kısasü’l-Enbiyâ ve Mukaddimetü’l Edep’te Fiil Yapımı’ başlıklı bu yüksek lisans tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim/ Eski Türk Dili Bilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Dr. Öğretim Üyesi Hakan AYDEMİR

.....

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Zuhal ÖLMEZ

.....

Yıldız Teknik Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Abidin KARASU

.....

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: / / 20.....

ÖNSÖZ

Türk dilinin zenginliğinin göstergelerinden biri yapım ekleridir. Yapım ekleri ise dilbilimin alt dalı olan biçimbilimin konusudur. Sözcükler ve ekler üzerine yapılan araştırmalar son zamanlarda biçimbilimin bilimsel kuramları, yöntem ve teknikleri kullanılarak artzamanlı veya eşzamanlı incelemelerle yapılmaktadır. Sözcük köklerine getirilen biçimbilimsel olgularla sadece yeni bir sözcük ortaya çıkmaz, getirilen olgularla birlikte kökün anlamsal ve işlevsel yapısı da değişir ve zihinde başka bir mefhum canlanır. Her dilin kendine özgü sözcük oluşturma kuralları da vardır. Bu çalışmada, Türk dilinin tarihsel bir dönemini oluşturan Harezmi Türkçesiyle Harezmişahlar Devleti sınırlarında yaşayan şair ve yazarın kaleme aldığı Nehcü'l Ferâdis, Kısasü'l-Enbiyâ ve Mukaddimetü'l Edebiyatı metinlerinde türetimsel sözcüklerin nasıl oluştuğuna, hangi biçimbilimsel öğelerin nasıl eklemlendiğine, sözcüklerin anlamsal ve işlevsel değişimlerine dair araştırma yapılmıştır. Harezmişahlar Devleti, çok uluslu ve çeşitli etnik yapıları bünyesinde yaşayan, özellikle edebiyat ve kültür alanında Karahanlı Devletinin mirasını devralmış bir siyasi yapı olması nedeniyle o dönemde yaşayan dil yani Harezmi Türkçesi de etkilenmiştir. Harezmi Türkçesinde özellikle Kıpçak ve Oğuz lehçelerinin varlığı bilinmektedir. Bu sebeple Harezmi Türkçesinde sözcük türetimiyle özellikle tez konusu olan fiillerin oluşumu konusuylla literatüre bir nebze katkı sunmayı hedeflemekteyiz. Harezmi Türkçesi ile yazılmış metinlerin fazla olması ve incelenen eserlerin sözcük külliyyatının hacimli olması incelemeyi zorlaştırsa da araştırma yöntemi olarak kullandığımız ters dizin yöntemi çalışmada zorlukların üstesinden gelinmesine fayda sağlamıştır. Lisans eğitimim boyunca verdikleri bilgilerle Türk Diline ve Edebiyatına olan merakımı ve saygımı arttıran ve Türk dilini her coğrafyada öğretmeyi hedef haline getirmemin zihni alt yapısını hazırlayan İstanbul Medeniyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü hocalarıma verdikleri emekleri için minnettarım. Lisans ve Yüksek Lisans eğitimim boyunca bir bilim insanının nasıl çalıştığını ciddiyeti ve titizliği ile bana öğreten ve çalışmalarına yön veren kıymetli tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Hakan Aydemir'e teşekkürlerimi bir borç bilirim. Katkı ve önerilerinden dolayı tez jüri üyelerimden Prof. Dr. Zuhâl Ölmez'e ve Dr. Öğretim Üyesi Abidin Karasu'ya müteşekkirim. Eğitim sürecim boyunca maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyerek her zaman yanımda olan annem Ayşe Yılmaz'a ve babam Ümit Yılmaz'a, tez yazım sürecinde bıkmadan usanmadan yardım eden kardeşim Zehra Yılmaz'a ve tez süreci ile ilgili bilgi aldığım, kahrımı çeken dostum Firdevs Yıldırım'a minnettarım.

ÖZET

HAREZM TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ NEHCÜ'L-FERÂDİS, KISASÜ'L-ENBİYÂ VE MUKADDİMETÜ'L EDEP'TE FİİL YAPIMI

Yılmaz, Zeynep

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı

Danışman: Dr. Hakan Aydemir

Temmuz, 2021. 150 Sayfa

Sözcük türetme, mevcut sözcüklerden yeni sözcük türetme işidir fakat burada araştırılması gereken en önemli konu bu işin hangi yollarla yapıldığı, sözcüğün türetimden sonraki işlevi, ses, anlam ve sözcük türü bakımından değişimidir. Sözcük türetme kurallarına göre Türkçe eklemeli bir dil olarak üretken bir dildir. Türkçede eklerin hangi tür tabanlara gelip hangi tür sözcükler oluşturduğuna bağlı olarak sınıflandırmalar yapılmaktadır. Dört temel ek grubu vardır: (1) isimden isim yapma ekleri, (2) isimden fiil yapma ekleri, (3) fiilden isim yapma ekleri ve (4) fiilden fiil yapma ekleri. Bu çalışmada gerek dönemin dil hususiyetlerini kendisinde barındıran gerekse işlenmiş sözcük hazinesine sahip olan Harezmi Türkçesinin en hacimli eserlerinden *Nehcü'l Ferâdis*, *Kıyasü'l-Enbiyâ* ve *Mukaddimetü'l Edep* incelenmiştir. İncelenen eserlerde fiillerin nasıl oluşturulduğu, fiil yapmak için hangi eklerin nasıl ve ne sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Buna ilaveten kelimelerin etimolojilerine yer verilmiş ve Ana Türkçeden hareketle sözcüklerin ne tür sesbilimsel, biçimbilimsel ve anlambilimsel değişimlere uğradığı gösterilmeye çalışılmıştır. Harezmi Türkçesi eserlerinden elde edilen verilerin çokluğundan dolayı bu tez çalışması sadece isimden fiil yapan ve fiilden fiil yapan ekler incelenerek ve ters dizin yöntemi kullanılarak sınırlandırılmıştır. Bu tez konusunun temelini oluşturan, farklı Türk lehçelerinin dil yapılarını yaşatan Harezmi Türkçesi sahasında biçimbilimsel öğelerle yani eklerle fiillerin nasıl oluştuğu ve Eski Türkçeden itibaren bu eklerin hem anlamsal hem de biçimsel olarak ne şekilde değişikliğe uğradığı sorulması gereken bir soru olarak konunun temel problemini teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Harezmi Türkçesi, morfoloji, fiil yapan ekler, etimoloji, *Nehcü'l-Ferâdis*, *Kıyasü'l-Enbiyâ*, *Mukaddimetü'l Edep*.

ABSTRACT

VERB MAKING IN NEHCÜ'L-FERÂDİS, KİSASÜ'L-ENBİYA AND MUKADDİMETÜ'L EDEP WRITTEN IN HAREZM TURKISH

Yılmaz, Zeynep

Master Thesis, Department of Turkish Language and Literature, Old Turkic

Advisor: Dr. Hakan Aydemir

July, 2021, 150 pages

Word derivation is the task of deriving new words from existing words, but the most important issue to be investigated here is how this work is done, the function of the word after derivation, its change in terms of sound, meaning and word type. According to the rules of word derivation, Turkish is a productive language as an agglutinative language. In Turkish, classifications are made depending on what kind of bases the suffixes come to and what kind of words they form. There are four basic groups of suffixes: (1) affixes used to derive nouns from nouns, (2) affixes used to derive verbs from nouns, (3) affixes used to derive nouns from verbs and (4) affixes used to derive verbs from verbs. In this study, *Nehcü'l Ferâdis*, *Kısasü'l-Enbiyâ*, and *Mukaddimetü'l Edep*, which are the most voluminous works of Khwarezm Turkish, which both contain the language characteristics of the period and have a processed vocabulary, were examined. In the works examined, it has been determined how verbs are formed, which suffixes are used to make verbs, how and how often. In addition, the etymologies of the words are included and it is tried to show what kind of phonological, morphological, and semantic changes the words have undergone, based on the Main Turkish. Due to the abundance of data obtained from Khwarezm Turkish works, this thesis study has been limited only by examining the affixes that make verbs from nouns and verbs from verbs and using the reverse index method. In the field of Khwarezm Turkish, which forms the basis of the subject of this thesis and keeps the language structures of different Turkish dialects alive, how verbs are formed with morphological elements, that is, with affixes, and how these suffixes have changed both semantically and formally since Old Turkish constitutes the main problem of the subject.

Key Words: Khwarezm Turkic, morphology, verb affixes, etymology, *Nehcü'l-Ferâdis*, *Kısasü'l-Enbiyâ*, *Mukaddimetü'l Edep*.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	iv
HAREZM TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ NEHCÜ'L-FERÂDİS, KISASÜ'L- ENBİYÂ VE MUKADDİMETÜ'L EDEPTE FİİL YAPIMI.....	iv
ABSTRACT	v
VERB MAKING IN NEHCU'L-FERÂDİS, KISASÜ'L-ENBİYA AND MUKADDİMETÜ'L EDEP WRITTEN IN HAREZM TURKISH	v
KISALTMALAR	ix
İŞARETLER	xii
GİRİŞ	13
BÖLÜM I.....	18
1.1 HAREZMŞAHLAR DEVLETİ TARİHİ	18
1.2 HAREZM TÜRKÇESİ VE HAREZM TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ ESERLER	21
1.2.1 KISASÜ'L ENBİYÂ	22
1.2.2 NEHCÜ'L FERÂDİS: UŞTMAHLARNID AÇUK YOLI	23
1.2.3 MUKADDİMETÜ'L- EDEB	24
1.2.4 MU'ÎNÜ'L-MÜRÎD	26
1.2.5 SATIR ARASI KUR'AN TERCÜMESİ.....	26
1.2.6 KUTB'UN HÜSREV Ü ŞİRİN'İ.....	26
1.2.7 Mİ'RÂC-NÂME	27
1.2.8 MUHABBET-NÂME	27
1.2.9 SİRÂCÜ'L- KULÛB	28
1.2.10 DÂSİTÂN-I CUMCUMA	28
1.2.11. YARLIK VE BİTİKLER	28
1.3 HAREZM TÜRKÇESİ DİL HUSUSİYETLERİ	29
1.3.1 HAREZM TÜRKÇESİ SESBİLİMSEL VE BİÇİMBİLİMSEL ÖZELLİKLERİ..	29
1.3.1.1 ÜNLÜLER.....	29
1.3.1.1.a /e/ ~ /è/ ~ /i/ nöbetleşmesi	29
1.3.1.1.b Ünlü Uyumu.....	29

1.3.1.2 ÜNSÜZLER.....	29
1.3.1.2.1. Ünsüz Değişimleri.....	29
1.3.1.2.1.a /b/ > /m/ değişimi	29
1.3.1.2.1.b /-ç/ > /-ş/ değişimi	30
1.3.1.2.1.c /d/ > /ḍ/ > /y/ ~ /z/ değişimi	30
1.3.1.2.1.ç /g/.....	31
1.3.1.2.1.d /k/.....	31
1.3.1.2.1.e /t/	31
1.3.2 Harezmi Türkçesini Karahanlı Türkçesinden Ayıran Başlıca Sesbilimsel ve Biçimbilimsel Özellikler	32
BÖLÜM II	33
2.1 İSİMDEN FİİL TÜRETEN BİÇİMLER	33
2.1.1 +lA-	33
2.1.2 +A-	44
2.1.3 +tA-	49
2.1.4 Algı Fiilleri: +(X)(r)kA-	52
2.1.5 Yansıma eylemler: +kIr- ve +kI-	55
2.1.6 +rA-	58
2.1.7 +U-	61
2.1.8 +I-	63
2.1.9 +(A)d-	65
2.1.10 +(X)k-	68
2.1.11 +(A)r-	71
2.1.12 Kayıp ve Eksiklik Bildiren Eylemler: +s(I)rA-	74
2.1.13 +lAn-	76
BÖLÜM III	80
3.1 FİİLDEN FİİL TÜRETEN BİÇİMLER	80
3.1.1 Dilek Kipi : -(X)gsA- ve -sA-	80
3.1.2 Benzetme Ekleri: -(X)msIn-	81
3.1.3 Benzetme Ekleri: -çIr-	83
3.1.4 Benzetme Ekleri: -(I)r-	83
3.1.5 Müşterek Fiiller: -(X)ş-	84

3.1.6 Dönürlülük Bildiren Eylemler: $-(X)n-$	95
3.1.7 $-(X)d-$	102
3.1.8 $-(X)k-$	105
3.1.9 Edilgen Eylemler: $-(X)l-$	108
3.1.10 $-tXl-$ ~ $-(X)tXl-$ ~ $-tUrXl-$	113
3.1.11 Edilgen Biçimler: $-sXk-$	114
3.1.12 Ettirgen Eylemler: $-Ur-$	115
3.1.13 $-Ar-$	118
3.1.14 $-gAr-$	120
3.1.15 $-gUr-$ ve $-gXz-$	121
3.1.16 $-Xz-$	123
3.1.17 $-Xt-$	124
3.1.18 $-tUr-$	129
3.1.19 $-A-$	134
3.1.20 $-rA-$	134
3.1.21 $-tXz-$	135
BÖLÜM IV	136
SONUÇ	136
DİZİN	138
KAYNAKLAR	148
ÖZGEÇMİŞ	153

KISALTMALAR

A: Arapça

a.g.e.: adı geçen eser

a.g.t.: adı geçen tez

a.g.m. : adı geçen makale

a.y.: aynı yer

Altın Köl: Yenisey Yazıtları-Altın Köl Yazıtı¹

Barık: Yenisey Yazıtları-Barık III²

BK: Bilge Kağan Yazıtı³

bkz.: bakınız

CC: Codex Cumanicus⁴

Ç: Çince

ÇağPav.: Dictionnaire Turk-Oriental⁵

ÇağSen.: Senglah⁶

DLT III: Divānū Lügāt'it-Türk- Mahmud al- Kasgari.⁷

DTS: Drevnetyurkskiy Slovar'⁸

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish⁹

ESTYa.: Etmologiçeskiy slovar' tyurksih yazıkov I-VII.¹⁰

¹ Tekin, Talat. *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kitap Matbaası, 2003.

² Tekin, Talat. *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kitap Matbaası, 2003.

³ Tekin, Talat. *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kitap Matbaası, 2003.

⁴ Salan, Musa. "Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı" Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, 2016.

⁵ Courteille, Pavet de. *Dictionnaire Turk-Oriental*. Paris: A L'imprimerie Imperiale, 1870.

⁶ Clauson, Sir Gerard. *Sanglax*. London: MESSRS. Luzac and Co., 1960.

⁷ Dankoff, Robert ve Kelly, James. *Mahmud al- Kasgari. Compendium of the Turkic Dialects (Divan-ı Lügati't Türk)*. 1-3. Edited by Ş. Tekin ve G. A. Tekin. Cambridge: Harvard University Printing Office, 1982-1985.

⁸ Nadelyayev, Vladimir M. ve Nasılov, Dmitriy M. *Drevnetyurkskiy Slovar*. Leningrad: Akademija Nauka SSSR, 1969.

⁹ Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford, 1972.

EUygWil..: Handwörterbuch des Altuigurischen¹¹

F: Farsça

H.: Hicri

Har.: Harezmi Türkçesi

HŞ: Hüsrev ü Şirin

EUygHam.: Manuscrits Ouigours du IXe-Xe siècle de Touen-Houang. T. I-II- James Hamilton¹²

EUygZieme: Manichäisch-türkische Texte-P. Zieme¹³

IrkB.: Irk Bitig¹⁴

Kar.: Karahanlı Türkçesi

KB: Kutadgu Bilig

KBKaç.: Kutadgu Bilig-Kaçalin¹⁵

KE: Kısasü'l-Enbiyâ¹⁶

KT: Kül Tegin Yazıtı¹⁷

KÇ: Küli Çor (İhe Hüşötü) Yazıtı¹⁸

Kökt.: KökTürkçe

M.: Miladi

M: Manichaica I-III¹⁹

¹⁰ Sevortyan, Edvard V. *Etmologičeskij slovar' tyurksih yazıkov I-VII*. Moskva: Izdatel'stvo Nauka, 1974.

¹¹ Wilkens, Jens. *Handwörterbuch des Altuigurischen*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, 2021.

¹² Hamilton, James. *Manuscrits Ouigours du IXe-Xe siècle de Touen-Houang. T. I-II*. Paris: Peeters, 1986.

¹³ Zieme, Peter. *Manichäisch-türkische Texte Übersetzung, Anmerkungen. Berliner Turfantexte V*. Berlin: Akademie-Verlag, 1975.

¹⁴ Tekin, Talat. *Irk Bitig*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1993.

¹⁵ Kaçalin, Mustafa. *Kutadgu Bilig*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2008.

¹⁶ Boeschoten, Hendrik E., John O'Kane, Semih Tezcan. *Al-Rabghūzī, The Stories of the Prophets*. Second Edition. Leiden: E.J.Brill, 2015.

¹⁷ Tekin, Talat. *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kitap Matbaası, 2003.

¹⁸ Tekin, Talat. *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kitap Matbaası, 2003.

ME: Mukaddimetü'l Edep²⁰

MM: Mu'inü'l Mürîd

MN: Muhabbet-nâme

Mo.: Moğolca²¹

NF: Nehcü'l-Ferâdis²²

Oğuz.: Oğuzca

OTWF: Old Turkic Word Formation²³

Skr: Sanskritçe

Suv: Suvarnaprabhâsasûtra²⁴

Şu.: Şine Usu²⁵

Tr.: Türkçe

T: Tunyukuk Yazıtı²⁶

TT: Türkische Turfantexte²⁷

TDES: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü²⁸

TTKBS: Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü²⁹

¹⁹ Le Coq, Albert von. *Türkische Manichaica aus Chotscho I*. Berlin: AKPAW, 1912.; Le Coq, Albert von. *Türkische Manichaica aus Chotscho II*. Berlin: APAW, 1919.; Le Coq, Albert von. *Türkische Manichaica aus Chotscho III*. Berlin: APAW, 1922.

²⁰ Yüce, Nuri. *Mukaddimetü'l Edeb-Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.

²¹ Lessing, Ferdinand D. *Mongolian-English Dictionary*. Compiled by.: Mattai Haltod, John Gombojab Hangin, Serge Kassatkin. Los Angeles: University of California Press, 1960.

²² Eckmann, János. *Nehcü'l-Ferâdis Uştmaqların Açığ Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*. Yayımlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar. Ankara: Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.

²³ Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1991.

²⁴ Radloff, Wilhelm ve Sergej, E. Malov. *Suvarnaprabhâsa (sutra zolotogo bleska)*. Tekst uigurskoj redakcii. I-II. Sanktpeterburg: Bibliotheca Buddhica. 17., 1913.

²⁵ Tekin, Talat. *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kitap Matbaası, 2003.

²⁶ Tekin, Talat. *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kitap Matbaası, 2003.

²⁷ Bang, William von ve Gabain, Annemarie von. *Türkische Turfan-Texte I-VI*. Berlin: Akademie der Wissenschaften, 1929-1934.

²⁸ Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: 1999.

²⁹ Gülensoy, Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

U: Uigurica I-IV³⁰

USp: Uigurische Sprachdenkmäler³¹

UW: Uigurisches Wörterbuch I³²

vb.: ve benzerleri

VEWT: Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen³³

İŞARETLER

> şekline gider

< şeklinden gelir

* Tespit edilemeyen varsayımsal şekil

/.../ fonem işareti

~ nöbetleşme işareti

+ İsim kökü, isim tabanına gelen ek

- Fiil kökü, fiil tabanına gelen ek

³⁰ Müller, Friedrich Wilhelm Karl. *Uigurica I*. Berlin: AKPAW. Phil-hil.-hist.Cl.1908,2, 1908-1931.; Müller, Friedrich Wilhelm Karl. *Uigurica II*. Berlin: AKPAW. Phil-hil.-hist.Cl.1910,3, 1911.; Müller, Friedrich Wilhelm Karl. *Uigurica III*. Berlin: APAW. Phil-hil.-hist. Kl.1920,2, 1922.; Müller, Friedrich Wilhelm Karl ve Gabain, Annemarie von. *Uigurica IV*. Berlin: SPAW. Phil-hil.-hist. Kl. 1931,24, 1931.

³¹ Radloff, Wilhelm. *Uigurische Sprachdenkmäler*. Materialien nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben. Redaktion von W. Barthold. Leningrad: Verlag der Akademie der Wissenschaften der USSR, 1928.

³² Röhrborn, Klaus. *Uigurisches Wörterbuch I*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2010.

³³ Räsänen, Martti. *Versuch eines etnologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1969.

GİRİŞ

Harezmi Türkçesi ile Yazılmış Nehcü'l-Ferâdis, Kısasü'l-Enbiyâ ve Mukaddimetü'l Edep'te Fiil Yapımı olarak adlandırılan bu yüksek lisans tezi dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm (1.) Harezmşahlar Devleti tarihi ile başlatılmıştır. Harezmşahlar Devletinin yapısı, tarihi ve coğrafi olarak bulundukları bölge izah edilerek Harezm Türkçesinin hangi etnik gruplar tarafından oluşturulduğuna dair bilgi verilmiştir. Harezm Türkçesi ile yazılmış eserlere ve nüshalarına değinilerek Harezm Türkçesinin dil hususiyetleri, sesbilimsel ve biçimbilimsel özellikleri, Karahanlı Türkçesi ile benzer ve farklı yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde (2.) tezin asıl konusunu oluşturan Harezm Türkçesi ile yazılmış *Nehcü'l-Ferâdis, Kısasü'l-Enbiyâ ve Mukaddimetü'l Edep* adlı eserlerde isimlere gelerek fiil yapan ekler incelenmiştir ve kelimelerin etimolojilerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde (3.) ise bahsi geçen yukarıdaki eserlerde fiillere gelerek fiil yapan ekler örneklerle verilmiş ve etimolojileri yapılmıştır.

Bu çalışmada Harezm Türkçesi ile yazılmış *Nehcü'l-Ferâdis, Kısasü'l-Enbiyâ ve Mukaddimetü'l Edep* adlı eserlerin temel alınmasındaki amaç eserlerin dönemin dil hususiyetlerini taşımaları ve kelime hazinesi bakımından önemli üç hacimli eser olmalarıdır. *Kısasü'l-Enbiyâ* peygamberler kıssalarının anlatıldığı dini mahiyette bir eser olarak, *Nehcü'l-Ferâdis* ise yine dini mahiyette didaktik bir eser olarak gerekli sözcük külliyatını sağlamaktadır. *Mukaddimetü'l Edep* ise sözlük hüviyetinde isimler ve fiillerin ayrı bāblar halinde işlendiği bir eser olarak çalışmaya dâhil edilerek sözlük incelemesi de yapılmıştır. Bu nedenle belirtilen bu üç eserle çalışma sınırlandırılmıştır.

Kısasü'l-Enbiyâ için H. E. Boeschoten ve J. O'Kane'nin Londra nüshası temelinde Azerbaycan Oriental Library of the Academy of Sciences'da bulunan nüshayı ve özellikle arkaik özellikler taşıyan Tehran University Library'de bulunan nüshayı karşılaştırarak yeniden yayınladıkları çalışma kullanılmıştır.³⁴ *Nehcü'l-Ferâdis* için Yenicami nüshasının J. Eckmann tarafından tıpkıbasım ve çevirisini yapıldığı, H. Zülfikar ve S. Tezcan'ın yayıma

³⁴ Boeschoten, Hendrik E., John O'Kane, Semih Tezcan. *Al-Rabghūzī, The Stories of the Prophets*. Second Edition. Leiden: E.J.Brill, 2015.

hazırladığı çalışma esas alınmıştır.³⁵ *Mukaddimetü'l Edep* için Şuşter nüshasını inceleyen N. Yüce'nin eseri temel alınmıştır.³⁶

Çalışmanın ilk adımı, Harezmi Türkçesi ile yazılmış üç eserdeki fiilleri metinlerin dizinlerinden kontrol ederek not etmek oldu. Eserlerden elde edilen veriler tek tek alfabetik sırayla yazıldı ve eserden elde edilen fiil listesi oluşturuldu. Müstakil halde olan eser-fiil listeleri ters dizin yöntemi kullanılarak eklerine göre gruplandırıldı. Ek listeleri hazırlanırken M. Erdal'ın *Old Turkic Word Formation*³⁷ eseri temel alındı. Yapılan gruplamaların ardından müşterek ek grupları oluşturuldu. Ek gruplamasının ardından sözcükler ilgili metin içinde geçtikleri yerlerden de teker teker kontrol edildi, tek tek bütün sözcüklerin etimolojileri yapıldı. Etimoloji yapılırken Sir G. Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*³⁸ adlı eseri kontrol edildi.

İnceleme bölümünün girişinde eklerle alakalı literatür taraması ve araştırma tarihi verildi. Ardından inceleme bölümünde belirlenen etimolojisi zor sözcükler için madde başı oluşturuldu. Madde başı oluşturulurken şu kısımlara dikkat edildi:

1. Madde başı sözcük, anlamı ve eserlerde geçtiği yeri gösteren kısım. Bu ilk kısımda madde başı sözcüğün yukarıda belirtilen araştırmacıların eserlerindeki dizinlerde verilen anlam(lar) ve yine araştırmacının dizinde verdiği usule uygun olarak geçtiği yer kaydedilmiştir. Eserlerde verilen farklı anlamlar da not edilerek sözcüğün farklı biçimleri varsa ~ işareti kullanarak yine madde başında gösterilmiştir. Sözcük metinlerde birden fazla yerde geçiyor ise (, vb.) işareti kullanıldı.

Örnek:

agır-la- 'ağırlamak, hürmet etmek, misafir etmek, ululamak, yüceltmek' A.174v16KE, B.180v15KE, T.294r16KE, vb.; 32-7ME, 81-8ME, 89-1ME, vb.; 60-11NF, 15-8NF, 110-12 NF, vb.

iktüle ~ iktile- 'besleyip büyötmek' A.111v4KE, C.86v17KE, vb.; 68-8ME, 91-3ME

³⁵ Eckmann János. *Nehcü'l-Ferādis Uştmağlarnıñ Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*. Yayımlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar. Ankara: Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.

³⁶ Yüce, Nuri. *Mukaddimetü'l Edeb-Hvārizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.

³⁷ Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1991.

³⁸ Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford, 1972.

2. Sözcüğün tarihi Türk dilleri içerisinde tanıklık edildiği kaynakların gösterildiği ve sözcüğün etimolojisinin verildiği kısım. Bu kısımda sözcüğün Orhun Türkçesi dönemi yazıtlardan başlayarak Uyğurca, Karahanlı Türkçesi ve Çağatay Türkçesinde görüldüğü eserler-sayfa numaraları, geçtiği biçim ve anlamı gösterilmiştir. Bu kısımda özellikle Uyğurca yadigârlar için Sir G. Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*³⁹ adlı eserinden yola çıkılarak Uyğurca eserlerin asıllarına başvurulmuştur. Orhun Türkçesi için T. Tekin'in *Orhon Türkçesi Grameri*⁴⁰ eserine, Karahanlı Türkçesi için R. Dankoff ve J. Kelly'nin Mahmud al- Kasgari. *Compendium of the Turkic Dialects (Divan-ı Lügati't Türk)*⁴¹ eserine, *Kutadgu Bilig* için M. Kaçalın'ın Kültür Bakanlığı Yayınlarından çıkan eserine⁴² ve Çağatay Türkçesi için P. de Courteille'nin Çağatayca sözlüğüne⁴³ başvurulmuştur. Bununla beraber farklı kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bu kısmın sonunda sözcüğün etimolojisi verilmiş olup sözcükler Ana Türkçeye götürülmüştür. Bu nedenle her sözcüğün Ana Türkçe biçimi (*) kullanılarak varsayımsal olarak gösterilmiştir. Son olarak sözcüğün kökünün geçtiği ilk kaynak gösterilmiştir. Buna ilaveten bu etimoloji kısmında sözcüklerin uzun ünlülü olup olmadığı T. Tekin'in *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*⁴⁴ eserine bakılarak gösterilmiştir. Burada kelimenin yapısı yani kökü, hangi eki alarak nasıl türediği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Örnek:

agırla- 'ağırlamak, hürmet etmek' (U II: 40; EUygWil.: 19); *agırla-* 'ağırlamak, saygı göstermek' (UW: 67); *agırla-* 'ağırlamak' (DLT III: 6); *agırla-* 'ağırlamak, saygı göstermek' (ÇağPav.: 26) || < **āgır*+*la-* < **āgır* > BK *agır*.

³⁹ Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford, 1972.

⁴⁰ Tekin, Talat. *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kitap Matbaası, 2003. Bu eser, A Grammar of Orkhon Turkic adıyla T. Tekin'in doktora tezi olarak 1965 yılında tamamlanmış ardından 1968 yılında basılmıştır. Kitabın ilk Türkçe baskısı 2000 yılında olup genişletilmiş yeni baskıları 2003 ve sonrasında yapılmıştır. Bu tez çalışmasında, genişletilmiş ve yazarın son fikirlerini derlediği 2003 yılı baskısı esas alınmıştır.

⁴¹ Dankoff, Robert ve Kelly, James. *Mahmud al- Kasgari. Compendium of the Turkic Dialects (Divan-ı Lügati't Türk)*. 1-3. Edited by Ş. Tekin ve G. A. Tekin. Cambridge: Harvard University Printing Office, 1982-1985.

⁴² Kaçalın, Mustafa. *Kutadgu Bilig*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2008.

⁴³ Courteille, Pavet de. *Dictionnaire Turk-Oriental*. Paris: A L'imprimerie Imperiale, 1870.

⁴⁴ Tekin, Talat. *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1995.

iktüle- ‘beslemek’ (U II: 86,47); *igtüle-* ‘beslemek’ (DLT III: 32); || < **iktü*+*lA-* < **iktü* > EUyg. U II *iktü*.

3. İncelenen metinlerde sözcüğün geçtiği cümlelerin verildiği kısım. Bu kısımda sözcük, metinde hangi cümlede geçiyorsa o cümle geçtiği sayfasıyla birlikte verilmiştir.

Örnek:

yalawaçlıkñı yalguz musulmānlar ok ağırdayurlar (T.171r7KE)
ant bērdi aña soñ koydı anı uluğladı anı, hurmetlig kıldı anı, ağırladı anı ısırka katdı tişi kulakınğa tashif kıldı (81-8ME)
Peyğāmbar ‘as’ñı Haq te ālā ağırladı (60-11NF)
munlar taqı anı ağırdaydılar (15-8NF)

4. Sözcüğün etimoloji çalışmalarında gösterildiği kısım. Burada sözcüğün etimoloji incelemeleri yapan kaynaklarda hangi sayfalarda geçtiği gösterilmiştir. Yapılan yorumlar dipnotta gösterilmiştir. Bu kısımda DTS,⁴⁵ EDPT,⁴⁶ ESTYA,⁴⁷ VEWT⁴⁸, TTKBS⁴⁹ etimoloji eserlerinden faydalanılmıştır.

Örnek:

DTS: 19-20; EDPT: 94; ESTYa.: 87; VEWT: 8; TTKBS: 54.

DTS: 207; EDPT: 104; OTWF: 437.

5. Sözcük etimolojisi kısmı. Özel olarak incelenen sözcüklerin ardından eklerle ilgili tespit edilen diğer sözcüklerin etimolojisine alfabetik sırayla madde başı, anlamı, etimolojisi ve eserlerde geçtiği yerler verilerek belirtilmiştir.

Örnek:

adımıla- ‘adım atmak’ (< **ādım*+*lA-*) 149-9NF; ***altunla-*** ‘altınla süslemek’ (< **altun*+*lA-*) 4-2ME, vb.; ***anbarla-*** ‘depolamak’ (< F+Tr *anbar*+*lA-*) A.90r16KE, vb.;

⁴⁵ Nadelyayev, Vladimir M. ve Nasilov Dmitriy. M. *Drevnetyurskiy Slovar*. Leningrad: Akademija Nauka SSSR, 1969.

⁴⁶ Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford, 1972.

⁴⁷ Severtyan, Edvard Vladimiroviç. *Etmologičeskiy slovar' tyurksih yazıkov I-VII*. Moskva: Izdatel'stvo Nauka, 1974.

⁴⁸ Räsänen, Martti. *Versuch eines etnologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1969.

⁴⁹ Gülensoy, Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

anukla- ‘hazırlamak’ (< **ānuk*+*lA*-) A.34v19KE, vb.; **arıgla-** ‘temiz tutmak’ (< **ārig*+*lA*-) A.235r16KE, vb.; 77-5ME; **arukla-** ‘zayıflamak, güçsüz düşmek’ (< **ar*-(*O*)*k*+*lA*-) 199-6ME...

Dördüncü bölümde sonuç kısmı, dizin ve kaynakça bulunmaktadır. Sonuç kısmında elde edilen veriler ışığında değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu çalışmanın yapılmasındaki temel amaç Türk dilinin tarihi bir dönemi olan ve farklı Türk lehçelerinden oluşan Harezmi Türkçesinde fiillerin oluşumu, fiil oluşturan eklerin tespiti, eklerin işlevleri ve anlamsal değişimleri tespit etmek olmuştur. Çalışmada sözcüklerin incelenmesi artzamanlı olarak yapılmış, Türkçenin tarihi dönemlerinde ortaya çıkan kaynaklar çalışmaya dâhil edilmiştir. İncelenen eserler içinden elde edilen veriler ters dizin yöntemi kullanılarak gruplandırılmıştır. Ters dizin yönteminde veriler sondan başa doğru analiz edilerek gruplandırılır. Ek listelerinin dışında incelenen üç eserde var olan farklı ek grubu var ise çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu araştırmanın temel problemi şu soru ile karşılanabilir: Harezmi Türkçesinde fiil yapan eklerin durumu, işlevleri ve anlamsal değişimleri nasıl olmuştur ve etimolojik tahlilleri nasıl oluşturulabilir? Bu problem temelinde araştırılan eserlerde fiil yapan eklerle Harezmi Türkçesinde lehçe değişimlerinin tespit edilmesi ve geniş bir sözvarlığının incelenmesi Eski Türkçe alanına katkı sağlayacaktır. İleride yapılacak olan araştırmalarda, araştırmacılar sözcüklerin Harezmi Türkçesindeki varlığından yola çıkarak söz dizimi, cümle bilgisi bağlamında araştırmalar yapılabilir.

BÖLÜM I

1.1 HAREZMŞAHLAR DEVLETİ TARİHİ

Hârezm bölgesi, eskiden Hive, Kas ve Ürgenç şehirlerinin içinde bulunduğu bugün ise 1924'te Hive Hanlığı'nın doğu kesimlerinin Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine, batı kesimlerinin ise Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bırakılmasıyla Özbekistan ve Türkmenistan sınırları içinde kalan, Ceyhun (Amuderya) ırmağının iki tarafındaki bölgeye ve bölge halkına verilen addır. Bu kelime bir coğrafi adlandırma olsa da zamanla bölgeye hâkim olan siyasi otoriteler ve bölge halkı da aynı isimle anılmıştır. Hârizm kelimesi hakkında kaynaklar farklı rivayetler sunmaktadır. A. Özaydın'ın *Mu'cemü'l-büldân*'dan aktardığı bilgiye göre Hârizm kelimesi, Hârezim halkının balık tutup ateşte pişirmesinden dolayı hâr 'et' ve rizm 'ateş' sözcüklerinin birleşiminden oluşmaktadır.⁵⁰ Fakat bunun bir halk etimolojisi olduğu kuvvetle muhtemel görünüyor.

Hârezm coğrafyası, batı ve kuzey bölgelerinde Oğuz Türkleri, güneyde Horasan, doğuda ise Mâverâünnehir ile çevirili olup Aral Gölü'nün sularını taşıyan Amuderya, Hârezmliler için geçim kaynağı olmuştur. A. Özaydın'a göre Hârezmler balıkçılık ticaretinin yanında kumaş, elbise, askeri gereçlerin ticaretini de yapmaktaydılar. Aynı zamanda bölge İran, Hindistan, Çin gibi Asya ülkeleri ile Güney Rusya ve Sibirya bozkırlarını birbirine bağlayan buluşma noktasındaydı.

Hârezm devlet yönetimi ikili sistem üzerine inşa edilmiştir. Amuderya nehrinin sağ tarafında yer alan başşehir Kās, sol cihetinde yer alan ikinci şehir ise Gürgenç'di. Bölge Moğol istilası altında kaldıktan sonra Hive Hanlığı kurulmuş ve özellikle Hive bir şehir merkezi haline getirilmiştir.

Hârezmşahlar Devleti'nden önce bölge farklı hanlıkların eline geçmiştir. Bunlar Afrigoğulları (995'e kadar), Memunoğulları (995-1017), ve Altuntaşoğulları (1017-1041)'dir. A. Ata, Hârezm'de Pers İmparatorluğu yıllarından başlayıp 995'e kadar hüküm süren hanedanlığın Afrigoğulları olduğunu ve İslamiyet'in Hârezm bölgesini gelişinin Emeviler döneminde 717 yılında olduğunu söylemiştir.⁵¹ X. yüzyılın sonuna doğru Samanoğulları önemli bir ticaret

⁵⁰ Abdülkerim Özaydın, "Hârizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 16 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), s. 216.

⁵¹ Aysu Ata, *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014) s. 2-3.

merkezi olan ikinci başşehir Gürgenç'i kendilerine bağlamışlar ve vali atamışlardır. Samanoğulları giderek genişleyerek birinci başşehir olan Kās'ı da işgal etmişler ve yeni bir hanedanlık Hârezm topraklarında hüküm sürmüştür. 1017 yılında Gazneli Mahmud, Hârezm'i zaptederek kendi hâkimiyetindeki Altuntaş El-Hacib'i buraya vali tayin etti. Altuntaş'ın ölümünün ardından onun yerine geçen oğlu Harun, Gazneli Mahmud'un yerini alan Sultan Mesud'a isyan etmiştir. Cend emiri Sultan Şah Melik, Altuntaş'ın oğlu Harun'u bozguna uğratmış ve Gürgenç'te Mesud adına hutbe okutmuştur.

A. Ata, bu dönemde aynı zamanda Selçukluların Dandanakan Muharebesiyle Gaznelilere son verdiğini ve Hârezm'den sürülen Altuntaşoğullarının Selçuklulara sığındığını söylemiştir.⁵² Selçuklular bölgeye sefer düzenlemiş ve bunun sonunda bölge Selçuklulara bağlı valiler tarafından yönetilmiştir. Selçuklular hâkimiyetindeki Hârezm şehirlerine Kıpçak, Kanglı ve Oğuz Türkleri gelmiş ve Hârezm'in Türkleşmesi hızlanmıştır. 1097 yılında Selçuklu Sultanı Sencer, Anuştegin'in oğlu Kutbu'd-din Muhammedi Hârezmşah tayin etmiş ve 1231 yılına kadar hüküm sürecek Hârezmşahlar hanedanlığının temeli atılmıştır. 1128'de Kutbu'd-din Muhammed'in ölümü üzerine şahlık babadan oğula geçmiş ve Alâeddin Atsız, Hârezm bölgesinin valisi olmuştur. Atsız, ilk olarak Sultan Sencer'e bağlılığını ilan etmiş olsa da zamanla bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu durum karşısında Sultan Sencer, askeri birliklerini Hârezm bölgesine göndermiş ve Atsız yapılan savaştan başarısızlıkla ayrılmıştır. Hârezm tarihçileri Sultan Sencer ve Atsız arasında gelişen otoriter güç olma hâkimiyetinin belli bir süre daha devam ettiğini belirtir. Atsız'ın ölümünün ardından oğlu İl-Arslan dönemi başlamıştır. Aynı zamanda Sultan Sencer de bir Moğol kavminin yönetimde olduğu Karahıtaylar ile yapılan Kâtvan Savaşının ardından vefat etmiş, Selçuklu Devleti resmen yıkılmıştır. Böylece bölgede birbirine komşu olan Hârezmşahlar ve Karahıtaylar bulunmaktaydı.

1218'de Hârezmliler Otrar'da konaklayan Moğol kafilesine saldırmış, bu saldırı sonucunda Cengiz Han 1219 yılında Hârezm'i istila etmeye başlamıştır. Hârezm hâkimiyeti zamanında bölge ilim ve edebiyat açısından sanatçıları cezbeden bir kültür merkezi olmuşsa da Moğol istilaları Hârezm'de yaşanan bu kültür hayatına son vermiştir. A. Özaydın'ın aktardığına göre Hârezmşahlar döneminde bu bölgeyi gezen seyyah İbn Batuta buradaki cami, medrese, çarşı ve pazar yerlerinin güzelliğine ve nüfusun kalabalıklığına, erkeklerin demircilikte ve

⁵² a.g.e., s. 3-4.

marangozculukta, kadınların ise dokumacılıkta h nerlerine dikkat çekmiştir.⁵³ Cengiz Han'ın ölümünden sonra oğulları arasında yapılan paylaştırma sonucunda H rezm toprakları en büyük oğlu Cuci'nin payına düşmüştür. Her dönemde yapılan uygulama bu dönemde de devam etmiş H rezm toprakları yine atanan valiler tarafından yönetilmiştir. 14. yüzyılda yönetim Kongrat Türklerinin eline geçmiş, Hüseyin S fi'nin yönetiminde hanedanlık kurulmuştur. S filer, Çağatay Hanlı ı'na bırakılan ülkenin doğu tarafına özellikle K t ve Hive şehirlerine saldırılar düzenlemiştir. Bunun  zerine  a atay hanedanı temsilcisi komutan Timur H rezm'e sefer düzenlemiştir. Seferlerin sonunda bölge büyük çoğunluk  a atay Hanlı ı'na tabi olmuştur. Timur'un ölümünün ardından bölge Özbekler (şeyb niler) tarafından ele geçirilmiştir. 16. ile 19. yüzyıllar H rezm için gerileme evresi olmuş, bölgede sürekli değişen otoriter g   ve saldırılar ticaretin bitmesine ve k lt r çevresinin bölgeden uzaklaşmasına neden olmuştur. Yayılmacı bir politika sergileyen Ruslar bölgeye 1839'dan itibaren seferler düzenlemiş, yapılan seferler sonucunda 1873'te bölge tamamen ellerine geçmiştir. 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra bölgedeki hanlıklara son verilmiş, 26 Nisan 1920'de H rezm Halk Cumhuriyeti ilan edilmiştir. 1921'de H rezm Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını alan bölge, 1924'te Hive Hanlı ı'nın doğu kesimleri Özbekistan ve batı kesimi de Türkmenistan'a verilerek ayrılmıştır. Biruni, İslam  ncesi dönemde bölgede ayrı bir dilin konuşuldu unu ve Mazdeim'e dayalı bir din anlayışının olduğunu söylemektedir. Fakat İslamiyet'in bölgeye ulaşması üzerine bölge halkı tamamen Müslümanlaşmış ve pek çok din  limi, ilim adamı bu bölgede eser vermiştir. Bu dönemde yetişen başlıca  limler şunlardır: Biruni, Muhammed b. Musa el-Harizmi, Ebu Bekir el-Harizmi, Zemahşeri, Reşidüddin Vatvat, Fahreddin er-Razi, Mutarrizi, Necmeddin-i Kübra, Ebu Ya'kub es-Sekk ki, Taceddin el-Kerderi vb.⁵⁴

⁵³ Abdülkerim  zaydın, "H rizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İsl m Ansiklopedisi*, c. 16 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), s. 218.

⁵⁴ Harezmi tarihi ile ilgili geniş bir araştırma bulunmamakla birlikte detaylı bilgi için bakınız.: Kafesoğlu, İbrahim. *Harezmişahlar Devleti Tarihi, 1092-1221*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956.; Dilek, Asuman. "XI.-XIII. Yüzyıllarda Harezmi Bölgesinde Türk Boylarından Kanglılar." Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, 1994.

1.2 HAREZM TÜRKÇESİ VE HAREZM TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ ESERLER

Hârezm’de konuşulan dil Hârezmce aslında Avesta, Soğd, Yagnob ve Osset dilleri gibi İranî bir dildir çünkü bölgedeki halkın İranî kökenli olduğu tahmin edilmektedir. Fakat Hârezm Türkçesi, 11.-12. yüzyılda Oğuz, Kıpçak ve Kanglı boylarının giderek bölgede hem siyasal hem sosyal alanda etkin olmalarıyla birlikte Türk dilinin doğu kolunu teşkil eden Karahanlı Türkçesi temelinde karışıp kaynaşması sonucu oluşan Türkçeye verilen addır. Bu konu hakkında A. Ata, Hârezm bölgesine yerleşen Oğuz, Kıpçak ve Kanglı boylarının ağızlarından alınan şekil bilgisi ve kelime hazinesinin karışması sonucu oluşan yapının en başta bu dilin özelliğini teşkil ettiğini söylemektedir.⁵⁵ P. Golden ise dilsel Türkçeleşmenin, 11-13. yüzyıllarda, yani Selçuklu ve Hârezmşah hükümdarlığı döneminde gerçekleştiğini belirtmiştir.⁵⁶

Hârezm Türkçesi İslami Türk Edebiyatı devrinin Karahanlı Türkçesinden sonra ikinci evresi olmuştur. Hârezm Türkçesi eserleri 13. ve 14. yüzyılları kapsamaktadır. Karahanlıların yıkılmasının ardından Karahanlı Türkçesi edebiyatı ve yazı dili ortadan kalkmış bununla birlikte onun kültürel mirası Hârezmliler tarafından devralınmıştır. Karahanlı Devleti sınırları içinde yer alan ve bu sınır içinde edebi eserler meydana getiren şair ve yazarlar Karahanlı Devleti yıkılınca Hârezm Devleti sınırları içerisinde kalemlerini kullanmışlardır. Hârezm Türkçesi, hanlıkların yıkılması ve siyasi otoritenin bozulmasıyla kendisini Çağatay Türkçesine bırakmış, âlimler eserlerini Çağatay hanlığı sahasında vermiştir.

Araştırmacılar bu dönemi tarihlendirme, diğer devirlerden ayırma ve isimlendirme konusunda farklı düşünmektedir. A. Ata, bu dönemi Hârezm-Altın Ordu Türkçesi olarak isimlendirerek 14. yüzyılda Altın Ordu’da başlayan kültür faaliyetine Hârezm bölgesindeki âlim ve yazarların da katkıda bulunduğunu ve Türk dilinin bu devletin sınırları içinde yayıldığını söylemiştir.⁵⁷ A. B. Ercilasun da Hârezm-Kıpçak Türkçesi, Kuzey-Doğu Türkçesi başlığında Hârezm Türkçesi eserlerini incelemiştir.⁵⁸ J. Eckmann ise *Fundamenta*’da Hârezm

⁵⁵ Aysu Ata, *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014) s. 17.

⁵⁶ Peter B. Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992) s. 228.

⁵⁷ Aysu Ata, *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014) s. 17-18.

⁵⁸ Ahmet Bican Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004) s. 372.

Türkçesinin Orta Asya Türkçesi edebiyat dilinin temelini oluşturduğunu söylemektedir.⁵⁹ R. Toparlı, Oğuz ve Kıpçak yerli ağızlarının etkisi altında Karahanlıcada teşekkül eden Orta Asya Türkçesi edebiyat dili olarak adlandırmaktadır. N. Hacıeminoğlu, Hârezm bölgesinde 11-13. yüzyıllar arasında özellikle Oğuz, Kıpçak, Kalaç, Kimak, Bayavat ve Kanglıların yerli halk ile karışarak bölgeyi Türkleştirdiğini söylemektedir ve fakat buna rağmen Farsça ve Arapçanın kullanımda olduğunu açıklamaktadır.⁶⁰

1.2.1 KISASÜ'L ENBİYÂ

Kısasü'l Enbiyâ (KE) Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Muhammed olmak üzere pek çok peygamberin kıssalarını konu alan bir eserdir. 1310 (H. 710) yılında Nasirü'd-din bin Burhânü'd-din Rabguzi tarafından Çağatay hanlarından Tok Buga'ya sunulmak üzere yazılmış olup araştırmacılar Arapçadan Farsçaya yapılmış bir tercüme metninin Türkçeye uyarlanması olarak görmüştür.⁶¹ Eserin müellifi Rabguzi kendisini eserin başında 'bu kitabı tüzgen...Ribat Oguzlug Burhan oğlu Kazi Nasır' olarak tanıtmış olup Oğuz Türkü olduğu muhtemel görülmüştür.⁶²

Eser üzerine detaylı araştırma yapan A. Ata, eserin nüshaları hakkında şunları belirtmiştir: 1. Londra, British Museum nüshası, dil özelliklerini yansıtmaması bakımından en iyisidir ve en eski nüsha kabul edilmiştir. Nüshanın istinsah tarihi 15. yüzyıl olarak kabul görmektedir.⁶³ En iyi nüsha üzerine K. Grønbech, araştırma yapmış, eserin tıpkıbasımını yayımlamıştır.⁶⁴ Eserin aynı zamanda Leningrad'da 6 tane nüshası, İsveç'te 2 nüshası, Paris, Bakü ve Tahran'da da birer nüshası bulunmaktadır.

Eserin Nüshaları

1. Londra, British Museum Add. 7851

⁵⁹ János Eckmann, "Das Chwarezmtürkische" (*Philologiae Turcicae Fundamenta*) I (Wiesbaden: Franz Steiner, 1959), s. 113-37.

⁶⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, (Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997) s. 3-4.

⁶¹ Ahmet Bican Ercilasun, *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004) s. 375.; Recep Toparlı, *Harezmi Türkçesi*, (Sivas: Seyran Kitap, 1995) s. 4.

⁶² Aysu Ata, *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014) s. 26-27.; Ahmet Bican Ercilasun, *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004) s. 376.

⁶³ a.g.e., s. 28.

⁶⁴ Bknz.: Grønbech, Kaare. *Rabguzi, Narrationes de Prophetis, Cod. Mus. Brit. Add. 7851*. Kopenhagen: Monumenta Linguarum Aisae Maioris 4, 1948.

2. Leningrad Nüshaları: Leningrad, Public Library. T.H.C. 71; Leningrad Or. Inst. C245; Leningrad Public Library Dorn 507; Leningrad Or. Inst. D45; Leningrad Or. Inst. D46; Leningrad Or. Inst. D43.
3. İsveç Nüshaları: University Library of Uppsala, Sweden, Nova 578-580; University Library of Lund, Sweden, Universitetsbibliothek.
4. Paris Nüshası: Paris, Bibliotheque Nationale, Suppl. Turc 1012.
5. Bakü Nüshası: Bakü, Azərbaycan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Yazma Eserler Enstitüsü
6. Tahran Nüshası: Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi.⁶⁵

1.2.2 NEHCÜ'L FERÂDÎS: UŞTMAHLARNID AÇUK YOLI

Hârezm Türkçesi dil özelliklerini tespit etmek açısından önemli bir eser olan *Nehcü'l Ferâdis* (NF) hakkında A. Ata, eserdeki konunun dünya ve ahirette mutlu olmanın yollarını ortaya koyan Müslümanlık bilgilerini içeren dini ve didaktik nitelikte olduğunu söylemektedir.⁶⁶ Eserin yazarı Kerderli Mahmud bin Aliyyü's-Sarâyî, Ürgenç şehrinin kuzeyinde bulunan Kerder şehrinden olup Zeki Velidi Togan eserin Yeni Cami Kütüphanesinde bir nüshasını bulmuştur. R. Toparlı, eserin onar fasıllı dört bâbdan oluştuğu belirtmiş ve bunları şöyle sıralamıştır. 1. bâb: Hz. Peygamber, 2. bâb: dört halife, 3. bâb: Ehl-i beyt ve Allah'a hoş gelen ameller, 4. bâb: Allah'a hoş gelmeyen işler hakkındadır.⁶⁷ A. Ata eserde her faslın bir hadisle başladığını, hadisin Türkçe tercümesinin yapıldığını ve dönemin tanınmış âlimlerinden bu hadisle ilgili görüşler aktarıldığını bildirmektedir.⁶⁸ A. Ata'nın aktardığı bu bilgiye göre söylenebilir ki eser hem bir siyer-i nebi hem de bir kırk hadis örneğidir. Şehabeddin Mercani'nin kütüphanesinde bulunan fakat daha sonra kaybolan 1358 tarihli nüsha ve 1360 tarihli Yeni Cami nüshası eserin yazılış tarihinin 1358 tarihinden çok önce olduğunu göstermektedir. A. Ata, Mercani'nin eserin dili için Osmanlıca, Çağatayca, Türkmence ve Kazakçadan farklı bir dil dediği Bulgarca yani Volga Bulgar Türkçesi kaydını açıklamıştır.⁶⁹

⁶⁵ Ali Cin, "Rabgüzi'nin Kısasü'l Enbiyâsının Tahran Nüshası", Turkish Studies. Eski Oğuz Türkçesi Prof. Zeynep Korkmaz adına, 22,5/1, Winter 2010, s. 237-245.

⁶⁶ Aysu Ata, *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezm-Altın Ordu Türkçesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014) s. 30.

⁶⁷ Recep Toparlı, *Harezm Türkçesi*, (Sivas: Seyran Kitap, 1995) s. 7.

⁶⁸ Aysu Ata, *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezm-Altın Ordu Türkçesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014) s. 31.

⁶⁹ a.g.e., s. 33.

A. Ata'nın açıkladığı bu bilgilere göre bazı araştırmacılar yazarı Bulgar kökenli kabul etmektedir.⁷⁰ *Nehcü'l Feradis*'in birkaç nüshası bulunmuştur. Üç nüsha Kazan'dadır, bir tanesi Yalta'dadır, bir tane de Yeni Cami nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir.

Eserin Nüshaları

1. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami kısmı, 879: Bu nüsha Z. V. Togan tarafından tanıtılmış ve J. Eckmann tıpkıbasımını yapmıştır.
2. Ş. Mercanî nüshası: Şehabeddin Mercanî'nin şahsi kütüphanesinde olup daha sonra kaybolan 759 tarihli Saray'da istinsah edilen nüshadır.
3. Paris Bibliotheque Nationale, 1020: J. Eckmann'ın incelediği eserin başı ve sonu eksiktir.
4. Yalta nüshası: Yalta Doğu Müzesi müdürü Yakub Kemal'in bir risalede hakkından bahsettiği sonradan ortadan kaybolan eksik bir nüshadır.
5. Kazan nüshaları: 1. Kazan Üniversitesi Kütüphanesi, 60261, 2. Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi, 3060; Kazan Devlet Pedagoji Enstitüsü, 12100, A. Ata'nın R. F. İslamov'dan aktardığı bilgilere göre Kazan'da bu nüshalardan başka üç tane daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1968 yılında M. G. Gosmanov tarafından yapılan gezide Ehmet Köyü'nde, ikincisi aynı yıl G. İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nde çalışan M. Yusupov tarafından Ulyan bölgesinin Yugarı Tireşke köyünde, üçüncüsü ise Milla Rahmetulla tarafından istinsah edilen mecmuanın içinde yer almaktadır.⁷¹
6. Leningrad nüshaları: 1. Leningrad SSCB İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü 316, 2. Leningrad SSCB İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü B2590.

1.2.3 MUKADDİMETÜ'L- EDEB

Mukaddimetü'l-Edeb (ME), Arapça öğretmek amacıyla yazılan bir sözlük olup isimler, fiiller, harfler, isim çekimi, fiil çekimi olarak beş bölümde yazılmıştır. Eseri, meşhur dilbilimci Zemahşeri 1127-1147 yılları arasında yazmış, Harezmsah Atsız'a sunmuştur. Eserin diğer dillere de tercümesi yapılmış, Moğolca nüshayı N. Poppe incelerken Farsça nüshayı J. G. Wezstein incelemiştir. Eser bir sözlük olması nedeniyle Divānū Lüğati't –Türk'ten sonra en

⁷⁰ a.g.e., s. 33-34.

⁷⁰ a.g.e., s. 36.

zengin kelime hazinesini içine alan tek eserdir. Eserin Hârezm Türkçesi ile yazılmış nüshaları aşağıdaki gibidir.⁷²

Eserin nüshaları

1. Yozgat Kütüphanesi, 396.
2. Berlin Devlet Kütüphanesi, Nr. Ms. Orient Fol. 66
3. Paris Supplement turc, 287 (XII.yy).
4. Şuster Nüshası (XIII:yy)
5. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Edebiyat nr. 4655 (veya A. Y. 114), (715/1315).
6. Rampur Saray (Rezâiye) Kütüphanesi, 3810 (XIV.yy).
7. Topkapı Sarayı, Ahmed III, 2243 (XIV.yy).
8. Topkapı Sarayı, Ahmed III, 2740 (XIV.yy).
9. Topkapı Sarayı, Ahmed III, 2741
10. Millet Kütüphanesi, 2009 (749/1348).
11. Beşir Ağa, 648 (14 Rebîü'l-evvel 797/1394).
12. Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi, 1149 (738/1338).
13. Atıf Efendi, 2768 (799/1397).
14. Yeni Cami Kütüphanesi, Hatice Turhan Yazması, 322 (769/1367).
15. İstanbul Arkeoloji Müzesi, 1619 (1340).
16. Manisa Kütüphanesi, 2850, (25 Ramazan 800/1398).
17. British Museum, Add. 7429 (760/1359).
18. Kastamonu Kütüphanesi, 2487.

⁷² a.g.e., s. 41.

19. Hive, 1338.

20. Taşkent, 2699 ve 3807

1.2.4 MU'İNÜ'L-MÜRİD

Mu'inü'l Mürîd (MM), İslâm adlı kişi tarafından 1313'te yazılan dini-tasavvufi bir eserdir. Bilinen tek nüsha Bursa Orhan Gazi Kütüphanesinde bir mecmuanın içinde olup eser dilsel özellikler bakımından arkaiktir. R. Toparlı eserin neşrini yapmış, eserin sayfa kenarlarında yazılmış bulunan Cevahirü'l Esrar da yine dini-tasavvufi bir manzumedir.⁷³

1.2.5 SATIR ARASI KUR'AN TERCÜMESİ

Türkler 10. yüzyıl itibaren devlet dini olarak kabul görmüş, insanlar kitleler halinde Müslüman olmaya başlamıştır. Müslüman olan Türkler yeni dinin esaslarını öğrenmek maksadı ile *Kur'an-ı Kerim*'i kendi dillerine çevirmişlerdir. A. Ata, yapılan çalışmalar sonucunda ilk tercümelerin Karahanlı Türkçesi döneminde başladığını söylemiştir.⁷⁴ Harezmi Türkçesi ile kaydedilmiş burada zikredilecek nüsha İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Camii No: 2'de kayıtlı olup 1363 (H.764) tarihlidir.⁷⁵ Satır altı Kur'an tercümei *Kur'an-ı Kerim*'i halkın anlaması açısından yazılmış olup dini terminolojinin Harezmi Türkçesi ile yazılması, Türkçe kelimelerle ifade edilmesi Harezmi Türkçesi incelemeleri açısından mühimdir.

1.2.6 KUTB'UN HÜSREV Ü ŞİRİNİ

Hüsrev ü Şirin (HŞ), Nizami'nin aynı addaki Farsça eserinin Harezmi Türkçesine tercümesidir. A. Ata, eserin Harezmi-Altın Ordu sahasında Altın Ordu şairi Kutb tarafından yazıldığını ve Altın Ordu hükümdarı Tını Beg Han ile eşi Melike Hatun adına yazılan bir mesnevi olduğunu belirtmiştir.⁷⁶ Eser Altın Ordu sahasında yazılmış bilinen en eski metin olması açısından mühimdir. R. Toparlı, eserin tek yazma nüshasının Paris Bibliothéque Nationale'de olduğunu kaydetmiştir.⁷⁷ A. Ata, eserin tek nüshasının 1383 yılında Mısır İskenderiye'de Berke Fakih adlı Kıpçak tarafından Altın Buga adlı kişi için istinsah

⁷³ Recep Toparlı, *Harezmi Türkçesi*, (Sivas: Seyran Kitap, 1995) s. 5.

⁷⁴ Aysu Ata, *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014) s. 46.

⁷⁵ a.g.e., s. 46.

⁷⁶ a.g.e., s. 49.

⁷⁷ Recep Toparlı, *Harezmi Türkçesi*, (Sivas: Seyran Kitap, 1995) s. 6.

edilmiştir.⁷⁸ N. Hacıeminoğlu, Hüsrev ü Şirin'in geniş incelemesini yapmış, eserin fiillerin çekimi bakımında hem Çağatay dilinin hususiyetlerini taşıdığını hem de ses ve kelime hususiyetleri bakımında Kıpçak sahasına yakın olduğunu bahsetmektedir.⁷⁹

1.2.7 Mİ'RÂC-NÂME

Mi'râc-nâme, Hz. Peygamber'in Miraç hadisesini konu alan mensur nitelikte bir eserdir. Eserin tek nüshası Paris Bibliotheque Nationale'de olup Uygur harflerle Melik Bahşi tarafından 1436 (H. 840)'da istinsah edilmiştir. A. Ata, eserin Uygur harfli nüshasından başka Arap harfleriyle Çağataycaya tercüme edilmiş nüshasının İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümünde olduğundan bahsetmiştir. Bu nüshanın 1511 yılında Nureddin Ali Bin Kiçkine Seyyid Ali et-Talikanî tarafından Mısır'da istinsah edildiğini bildirmiştir.⁸⁰

1.2.8 MUHABBET-NÂME

Muhabbet-nâme (MN), 1353 (H. 754) yılında Harezmî tarafından manzum olarak yazılmış ve Altın Ordu sarayında Muhammed Hacı Beg'e sunulmuştur. A. Ata, eserin sevgi ve sevgili güzelliği konularını işlediğini ve bazı bölümlerin Farsça olduğunu söylemektedir.⁸¹ Eserin dört nüshası bulunmaktadır.

Eserin nüshaları

1. Uygur harfli nüsha British Museum Or. 8193'te mecmuanın 160a-173b yaprakları arasındadır. Bu nüsha W. Barthold tarafından tanıtılmış olup hicrî 835 (M. 1432)'te Emîr Celâle'd-dîn Fîruz Şâh adına yazılmıştır.⁸²

2. British Museum Add. 7914'te Arap harfli bir mecmuanın 290b-313b varakları arasındadır.

T. Gandjei, Uygur ve Arap harfli nüshanın tenkitli metnini, Uygur harfli nüshanın tıpkıbasımını ve metnin İtalyancaya tercümesini yapmıştır. E. N. Nadjib ise

⁷⁸ Aysu Ata, *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezm-Altın Ordu Türkçesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014) s. 49.

⁷⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1968) s. 10-11.

⁸⁰ Aysu Ata, *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezm-Altın Ordu Türkçesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014) s. 55.

⁸¹ a.g.e., s. 52.

⁸² a.g.e., s. 52-53.

Muhabbetnâme'nin Arap harfli nüshasının transkripsiyonunu, tercümesini, dil özelliklerini, sözlüğünü ve nüshanın tıpkıbasımını yapmıştır.⁸³

3. İstanbul, Millet Kütüphanesi, Arabî no: 86'da kayıtlı Arapça tefsirin haşiyesindedir.⁸⁴

4. İstanbul, Millet Kütüphanesi, Ali Emirî, Manzum no: 949.⁸⁵

1.2.9 SİRÂCÜ'L- KULÛB

Mensur bir eser olan *Sirâcü'l-kulûb*, dini-didaktik konular hakkında 1554 (H. 961) yılında yazılmış olup Harezmi Türkçesine ait nüshası Moskova Devlet Arşivi Eski Eserler, Fonds N 181, 1468'de kayıtlıdır. E. Neciboviç Necib, eseri incelemiş, sözlüğünü hazırlamıştır. Fakat Türkçeye aktarımını Ayşegül Sertkaya yapmıştır.⁸⁶

1.2.10 DÂSİTÂN-I CUMCUMA

Dâsitân-ı Cumcuma veya *Cumcuma-nâme*, Hüsâm Kâtib tarafından 1368-1369 (H. 770) yılında mesnevi nazım şekli ile yazılmış olup dini hikâyeler barındırmaktadır. Attar'ın aynı adlı esrinin tercümesi olan bu eser, Kırım Hanı Sahib Giray bin Hacı Giray'ın emri ile Harezmi-Altın Ordu Türkçesinden Anadolu Türkçesine çevrilmiştir.⁸⁷ Leningrad Asya Müzesi'nde iki nüshası olduğu düşünülmekle birlikte Çağatayca nüshası Paris Bibliotheque Nationale'dedir.

1.2.11. YARLIK VE BİTİKLER

Kıpçakça'nın dil hususiyetlerinin ağır bastığı yarlıklar ve bitikler şunlardır: *Toktamış Han*, *Temür Kutluk yarlığı* ile *Uluğ Muhammed Han*, *Mahmud Han* ve *Ahmed Han bitiği*.⁸⁸

⁸³ a.g.e., s. 53.

⁸⁴ a.g.e., s. 53.

⁸⁵ a.g.e., s. 53.

⁸⁶ a.g.e., s. 56.

⁸⁷ a.g.e., s. 56-57.

⁸⁸ Bknz.: Menşure Aşçı, "Harezmi Türkçesinde Söz Yapımı" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2019), s. 26-27.

1.3 HAREZM TÜRKÇESİ DİL HUSUSİYETLERİ

1.3.1 HAREZM TÜRKÇESİ SESBİLİMSEL VE BİÇİMBİLİMSEL ÖZELLİKLERİ

1.3.1.1 ÜNLÜLER

1.3.1.1.a /e/ ~ /è/ ~ /i/ nöbetleşmesi

/e/, /è/ ve /i/ seslerinin karışık yazımı Karahanlı Türkçesinde olduğu gibi Harezmi Türkçesinde de görülmektedir. Harezmi Türkçesi yadigârlarından yola çıkarak /e/ sesinden /i/ sesine geçişin hangi metinlerde, ne zaman olduğunu tespit etmenin zor olduğu gözlemlenmiştir. Kimi kaynaklarda hem /e/ ile yazılan hem de /i/ ile yazılan aynı sözcükleri tespit etmek mümkündür. Örneğin: *bêş* ‘beş’ (77-1ME), *tê-* ‘söylemek, demek’ (A.230v12KE), *êşit-* ‘işitmek’ (138-5ME) vb. Öyle ki N. Hacıeminoğlu *Hüsrev ü Şirin*’den gösterdiği örneklerde Arapça ve Farsçadan alıntılanan kelimelerde bile /e/ ve /i/ değişkenliğinin olduğunu söylemektedir: *emin* ~ *imin* vb.⁸⁹ Fakat bununla birlikte Eski Türkçede var olan /e/ ile yazılmış kelimelerin imlası /e/ olarak devam etmektedir. Örneğin: *edgü* (8-2ME), *kerek* (76-7ME), *kendü* (5-1ME) vb.

1.3.1.1.b Ünlü Uyumu

Harezmi Türkçesi eserlerinde ünlü uyumu, hem kelime köklerinde hem de eklerde karışıklık göstermektedir: *okı-* (86-2ME) ~ *oku-* (11-6ME), *yöri-* (A.67r13KE) ~ *yörü-* (A.127v18KE). A. Ata, eklerde görülen uyumsuzluk listesini şöyle vermektedir: +AGU topluluk eki, -DUR- eki, -Ur- eki, -GU- gelecek zaman eki, -sUn 3. tekil şahıs emir eki, -GUz-, -GUr-, -DUK bilinen geçmiş zaman 1. çoğul şahıs eki, +nI yükleme hali eki, +dIn ayrılma hali eki, +sI 3. tekil şahıs iyelik eki, -DI belirli geçmiş zaman 3. tekil şahıs eki, -DIAr belirli geçmiş zaman 3. Çoğul şahıs eki, -mİş duyulan geçmiş zaman eki.⁹⁰

1.3.1.2 ÜNSÜZLER

1.3.1.2.1. Ünsüz Değişimleri

1.3.1.2.1.a /b/ > /m/ değişimi

Söz başında /b- / ünsüzü *bar*, *bar-*, *bêr-*, *bol-* gibi kelimelerde korunmuştur.

⁸⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, (Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997) s. 21.

⁹⁰ Aysu Ata, *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014) s. 64-65.

Söz başı /b-/ > /m-/ değişimi Karahanlı Türkçesinde de görülmekle birlikte Harezmi Türkçesi eserlerinde de görülmektedir: *biñ* > *miñ* (50-3ME), *bin-* > *min-* ~ *mün-* (150-8ME), *beñze-* > *meñze-* (B.133r10KE, 34-7ME) vb. Oğuz. /b-/ > Har. /m-/. Oğuzcada ön ses /b-/ korunmasına rağmen Harezmi Türkçesinde artdamaksılın geniz ünsüzü yanında /m-/ olmaktadır. Örneğin: Oğuz. *beñiz* > Har. *meñiz*.

Söz içinde /-b-/ > /-w-/ ~ /-v-/: İki ünlü arasında oluşan bu değişimle ilgili A. Ata, Kaşgari'nin Türklerin bu sesi /w/ olarak telaffuz ettiğini fakat Oğuzların ise /v/ olarak telaffuz ettiğini söylediğini aktarmıştır. Bu durumdan yola çıkarak Harezmi Türkçesinin hem Karahanlı Türkçesi temelinde hem de Oğuz Türkçesi temelinde oluştuğundan bahsetmektedir.⁹¹ Harezmi Türkçesi metinlerinden bu değişimle ilgili şu örnekler verilebilir: *ebir-* > *ewür-* (A.2v20KE, 4-6ME, 179-6NF), *kabiş-* > *kawuş-* (A.239r10KE, 38-4ME; 34-17NF), *kubar-* > *kuwar-* (A.47r8KE) vb.

Söz sonunda /-b-/ > /-w/ > /-v/ > Ø/ değişimi olmaktadır: *sub* > *suw* > *su* (113-12NF, 54-4ME); *seb-* > *sew-* > *sev-* (A97v1KE, 91-2ME, 412-14NF) vb.

1.3.1.2.1.b /-ç/ > /-ş/ değişimi

Söz sonundaki /-ç/ sesi Kıpçakçanın bir özelliği olarak /-ş/ olmaktadır. A. Ata özellikle NF'de ve HŞ'de bu durumun gözlemlendiğini belirtir: *iç-* > *iş-* ; *kaç-* > *kaş-* vb.⁹² Oğuzca ve Harezmi Türkçesinde de bazı örneklerde görülür.

1.3.1.2.1.c /d/ > /ḏ/ > /y/ ~ /z/ değişimi

Harezmi Türkçesi geçiş dönemi özelliği olarak görülen /d/ > /ḏ/ > /y/ ~ /z/ değişimi eserlerde görülmektedir: *adək* > *ayak* (57-6ME), *adıl-* > *ayıl-* (A.188r21KE, 138-6ME, 202-14NF), *kadgu* > *kaygu* (A.157v9KE, 403-13NF) vb. Oğuzcada da bu değişim karşımıza çıkmaktadır.

ATü. /d/ > Har. /d/ ~ /ḏ/ ve /y/ ~ /z/

ATü. **hadək* > Har. *ayak* ~ *azak*.

⁹¹ a.g.e., s. 65-66.

⁹² a.g.e., s. 67.

1.3.1.2.1.ç /g/

Tek heceli kelimelerin sonunda /-g/ korunur: *tag* > *tag* (61-2ME)

İç seste ve çok hecelilerde /-g-/ korunmuştur: *edgü* (8-2ME), *emget-* (33-4ME, 185-7NF)

İç seste /-g-/’nin düştüğü de olur. /-Cg- > -CØ-/ : *bulga-* > *bula-* (77-6ME, 96-6NF), *kurtgar-* ~ *kutgar-* > *kurtar-* (6-4ME), *kergek* > *kerek* (16-2NF) vb.

İç seste /-g- ~ -k-/ olabilmektedir: *kısğa* > *kıska* (T.331r12KE, 133-4ME)

İç seste /-g- > -w-/ olabilmektedir: *yaguk* > *yawuk* (T.179v2KE, 21-15ME,NF)

Son seste /-g > -g ~ -Ø/ olabilmektedir: *açıg* ~ *açı* (37-5ME)

Son seste /-g ~ -k/ Doğu Türkçesinde (Çağatayca, Özbekçe, Uyğurcada) gördüğümüz son sesteki /k-/’leşme Harezmi ve Oğuz coğrafyasında da başlamıştır, fakat yaygın değildir: *agrıg* ~ *agrık* (A.161r21KE)

Son seste /-g ~ -η/ nadir olarak görülmektedir: *tirig* ~ *tiriη*

Ek başında /g- > Ø-/ düşmüştür: *-gAn-* > *-An-* , *-gInçA* > *-InçA*

1.3.1.2.1.d /k/

Ön seste /k- ~ ħ-/ olabilmektedir: *katır* ~ *ħatır* (A.47v10KE)

İç seste /-k- ~ -ħ-/ olabilmektedir: *aksak* ~ *aħsak* (A.44v10KE)

İç seste /-k- ~ -ğ-/ olabilmektedir: *sakın* ~ *sağın* (A.39r8KE)

Son seste /-k ~ -g/ olabilmektedir: *ayak* ~ *ayag*

1.3.1.2.1.e /t/

Ön seste /t- > t- ~ d-/ olabilmektedir: *te-* ~ *de-* (A.179r11KE)

İç seste /-t- ~ -d-/ olabilmektedir: *öte-* ~ *öde-* (A.140v16KE)

Son seste /-t ~ -d/ olabilmektedir: *and iç-* ~ *ant iç-* (B.41r11KE)

1.3.2 Harezmi Türkçesini Karahanlı Türkçesinden Ayıran Başlıca Sesbilimsel ve Biçimbilimsel Özellikler

A) Kar. /-d-/ = Har. /-d- ~ -y-/

ATü. **kadgu* > Kar. *kadgu*, Har. *kaygu* ~ *kadgu*

B) Bazı çok heceli kelimelerin sonundaki kapantı ses /-ğ/, Harezmi Türkçesinde düşmüştür.

Kar. /-ğ/ = Har. /-Ø/ = *arığ* > *arı*

Kapantı ses /-ğ/ düşmesi iki kısma ayrılmaktadır. Harezmi, Kıpçak ve Oğuz sahasında /-ğ/ düşmektedir. Fakat Özbekçe ve Uygurcada tüm /-ğ/'ler /-k/ olmuştur.⁹³

C) Son ses /-ğ/ düşmesi olayı dört uyumlu +*lXg* eklerinde de görülür. Karahanlıca +*lXg* ekinde son ses /-ğ/ korunurken Harezmi Türkçesinde +*lXg* eki iki uyumlu +*lI* ekine dönüşmüştür. Örneğin: Kar. *atlığ* = Har. *atlı*.

D) Karahanlı Türkçesinde görülen geçmiş zaman kipinin 1. çoğul şahıs eki çekiminde -*DX-mIz* görülürken, Harezmi Türkçesinde -*DX-k* olarak görülür. Örneğin: Kar. *kıldımız* = Har. *kılduk*

E) Karahanlı Türkçesinde görülen geçmiş zaman kipinin 2. çoğul şahıs eki çekiminde -*DX-siz* iken Harezmi Türkçesinde -*DU-ηIz* olarak görülür. Örneğin: Kar. *aldı siz* = Har. *aldunuz*.⁹⁴

F) Yönelme eki Karahanlı Türkçesinde +*GA* iken Harezmi Türkçesinde +*A* olarak görülür. Örneğin: Kar. *bizge* = Har. *bize*.

⁹³ Kronolojik olarak Harezmi Türkçesi geleneğini oluşturan Oğuz, Kıpçak grubunda kapantı ses /-ğ/'nin düşmesinin sebebi muhtemelen Onoğur-Bulgar altkatman etkisidir. (substrate influence) Çünkü kapantı ses /-ğ/'nin sızıcılaşarak kaybolması olayının temeli Onoğur-Bulgar etkisindedir. Bu konuda H. Aydemir, Eski Batı Türkçesinin bugünkü tek temsilcisi olan Çuvaşçada da bu durumun görüldüğünden bahsetmektedir. Detaylı bilgi için bkz.: Hakan Aydemir, “Orhon Yazıtlarındaki “*altı çuv/çub Sogdak*” Adı Üzerine,” *Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2021), s. 75-101.

⁹⁴ Kar. *aldı siz* = Har. *aldunuz* örnekte olduğu gibi analitik yapıdan sentetik yapıya geçiş vardır.

BÖLÜM II

2.1 İSİMDEN FİİL TÜRETEN BİÇİMLER

2.1.1 +IA-

+IA- eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde de oldukça sık kullanılan isimden fiil türeten bir ektir. Ek, Harezmi sahasından elde edilen verilere dayanarak söylenebilir ki hem geçişli hem geçişsiz fiiller türetmektedir.

1950-2000 Arası Çalışmalar

C. Brockelmann, *Osttürkische Grammatik* adlı eserinde neredeyse herhangi bir isimle, adı geçen şeyle ilgili bir uğraşmayı belirtmek için kullanılan en yaygın biçimbirim olduğunu izah ederek ekin anlamsal yapısına dair bilgi vermiştir.⁹⁵ Ekin anlamsal yapısına dair bilgi veren diğer bir isim ise A. von Gabain'dir. *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinde +IA ekinden söz ederken “sınırsız kullanılma imkânı” olduğundan bahseder.⁹⁶ J. Eckmann da *Çağatayca El Kitabı* adlı çalışmasında +IA- ekinin ismin belirttiği ile ilgili bir hareketi ifade etmek için her türlü isme getirilen bir ek olarak tanımlamıştır.⁹⁷ M. Räsänen ise *Materialien zur Morphologie der Türkischen Sprachen* adlı eserinde ekin en yaygın kullanılan morfem olduğunu, kullanımının devam ettiğini belirterek ekin hangi sıklıkla görüldüğüne dair açıklama yapmaktadır.⁹⁸ A. B. Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri: Fiil* adlı çalışmasında ekle ilgili pek çok örneğe yer vermiştir. Aynı zamanda -(X)n-, -(X)t-, -(X)ş- morfemlerinden birini alarak eklerin edilgen, ettirgen ve işteş biçimlerine dönüştüğünden bahsetmektedir: *baglan-* ‘bağlanmak’, *çavlan-* ‘meşhur olmak’, *katılğan-* ‘gayret etmek’, *küvezlen-* ‘kibirlenmek’, *öğlen-* ‘akıllanmak’, *suklan-* ‘aç gözlülük etmek’ vb.⁹⁹ Marcel Erdal, +IA- ekinin anlamsal ayrımlarını gösterir: 1. *menle-*, *enle-*, *kuşla-* eylemlerini vererek anlamlarının araştırmak veya avlamak olduğunu, fakat *avla-* eyleminin faaliyetin adından türetilmiş olduğunu belirtirken, 2. *botola-*, *enükle-*, *buzagula-*, *kulunla-* eylemlerinin kökte belirtilen varlığı doğurmak

⁹⁵ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, (Leiden: E.J.Brill, 1954) s. 219.

⁹⁶ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 49.

⁹⁷ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s.44.

⁹⁸ Martti Räsänen, *Materialien Zur Morphologie Türkischen Sprachen*, (Helsinki: Niedersachs Staats-U.Univ.-Bibliothek, 1957) s.147.

⁹⁹ Ahmet Bican Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri: Fiil*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1984) s. 32-34.

anlamında olduğunu, 3. *çağıla-*, *kakıla-*, *orıla-*, *bozla-*, *yıgla-*, *ınçıkla-*, *twŋla-* eylemlerinin ses üreten faaliyetleri göstermek anlamında olduğunu, 4. *erpekle-*, *kılıçla-*, *bukagula-*, *kökke-*, *sola-*, *torla-*, *bagla-*, *ütügle-*, *sapanla-* eylem grubunun, kökü araç-gereç olan kelimeleri eylemleştirmek anlamında olduğunu, 5. *boguzla-*, *közle-*, *tışla-*, *adutla-* eylem grubunun vücut bölümlerini eylemleştirmek anlamında olduğunu, 6. *yayla-*, *kışla-*, *yılla-* gibi kökü yer veya zaman olan yerlerde vakit geçirmek anlamında kullanıldığını, 7. *adokla-*, *agdukla-*, *agırila-*, *agrukla-*, *akla-*, *amrakla-*, *ayığla-edgüle-*, *yavızla-* veya *yegle-* gibi eylemler toplu olarak nesnenin temel sıfatla tanımlanabileceğini düşünmek şeklinde kullanıldığını, 8. *yagıla-* asker olmak vb. manaları karşılayan anlam grubunun olduğunu belirtir.¹⁰⁰ Fakat M. Erdal, son olarak +*IA-* fiillerini, kökün anlam ile ilişkisi olan hemen hemen her şey olarak tanımlar.¹⁰¹ N. Hacıeminoğlu da M. Erdal gibi *Karahanlı Türkçesi Grameri* adlı eserinde +*IA-* ekini anlamsal gruplara ayırmıştır. Bu gruplar şunlardır: 1. İsimdeki vasfı başkasına atfeden fiiller, 2. İsimdeki vasfı başka bir nesneye katan fiiller, 3. İsimdeki vasfı nesneye kazandıran fiiller, 4. İsmi ifade ettiği nesneyi üreten fiiller, 5. İsmi ifade ettiği vasıftan arınmayı bildiren fiiller, 6. İsmi ifade ettiği nesneyi vasıta olarak kullanma bildiren fiiller, 7. İsmi ifade ettiği nesneye yönelen fiiller, 8. İsimdeki vasfın kazanıldığını gösteren fiiller, 9. İsmi ifade ettiği nesneyi kendisi için kullanmayı bildiren fiiller, 10. İsmi ifade ettiği nesneye bağlı olarak davranıldığını gösteren fiiller, 11. Taklidi fiiller.¹⁰²

2000-2021 Arası Çalışmalar

T. Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri* adlı kitabında yazıtlardan *abla-* ‘avlamak’, *ançola-* ‘(bir büyüğe) bir şey takdim etmek, sunmak’, *ille-* ‘devlet kurmak’, *opla-* ‘fırlamak, atılmak’, *süle-* ‘sefere çıkmak’ gibi pek çok örneğe yer vermiştir. Verilen örneklerle bakılarak ekin Orhon Türkçesinde aktif olarak kullanıldığı belirtilebilir.¹⁰³ F. Toprak, +*IA-* ekinin geldiği isme anlamsal olarak ‘yapmak, etmek, vurmak, kırmak’ şeklinde anlamlar yüklediğini belirtirken Harezmi Türkçesinde ekin ayrıca şu örneklerde ses taklidi fiiller oluşturduğunu belirtmiştir: *baŋla-* ‘çağırarak’, *çarla-* ‘bağırarak, cırlamak’, *çırila-* ‘cırlamak, bağırarak’, *gıjla-* ‘hırlamak, hışıldamak’, *ınçıkla-* ‘hıçkırarak ağlamak’, *maŋla-* ‘bağırarak’, *yıgla-* ‘ağlamak’.¹⁰⁴ İ. Taş,

¹⁰⁰ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1991), s. 454-455.

¹⁰¹ a.y.

¹⁰² Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s.156-158.

¹⁰³ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 87-88.

¹⁰⁴ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro, 2005), s. 65-73.

Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı adlı çalışmasında +IA- ekinin geçişli ve geçişsiz eylemler türettiğinden söz etmiştir.¹⁰⁵ E. Teres, *Çağataycada Söz Yapımı* adlı doktora çalışmasında adın ifade ettiği bir hareketi belirtmek için adlara getirildiğini söylediği ek için Çağatay dönemi eserlerinde de geçişli ve geçişsiz eylemler türettiğinden bahsetmektedir.¹⁰⁶ M. Salan'ın 2010 yılında hazırladığı yüksek lisans tezi olan *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't Türkiyye'de Fiil Yapımı* adlı eserinde verilen örneklerle bakılarak söylenebilir ki Memlük-Kıpçak sahası eserlerinde de ek işlek olarak kullanılmıştır.¹⁰⁷ Y. Şimşek, *Yenisey Yazıtlarında Ekler* adlı makalesinde +IA- ekiyle ilgili örnekleri vermiştir.¹⁰⁸ Verilen örneklerle bakarak söylenebilir ki ek Yenisey Yazıtlarında da oldukça sık kullanılan işlek bir ektir. M. Salan'ın *Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı* adlı doktora tezinde +IA- ekinin Codex Cumanicus ve Ermeni Kıpçak Türkçesinde geçişli ve geçişsiz fiiller türettiğinden bahsetmekte ve diğer eklerden farkı hakkında M. Erdal'dan aldığı detayları eklemektedir: "Türkçe isim kök ve tabanların yanı sıra yabancı isim tabanlarına da gelebilen tek ek olması; ünlü veya ünsüz ile biten tabana eklenmek gibi bir koşul taşımaması; ikiden fazla heceli tabanlara da gelebilmesi; sonunda ünsüz çifti (ünsüz yığını) bulunduran tabanlara da eklenebilmesi onu işleklik bakımından diğer isimden fiil yapım eklerinin önüne geçirmiştir."¹⁰⁹

+IA- ekinin en önemli kullanım yeri, yabancı sözcükler üzerine gelerek isimden fiil oluşturmalarıdır. A. Cin, Karahanlı Türkçesinden günümüze Türkçenin tarihi metinlerini araştırmış, yaklaşık üç yüz doğu kökenli kelimeye +IA- ekinin geldiğini belirtmiştir.¹¹⁰ Harezmi Türkçesi yazılı kaynaklarında alıntı sözcüklere gelen +IA- isimden fiil yapım ekli biçimlerden bir kısmı şöyledir: *anbarla-* 'depolamak' (< A+Tr *anbar*+IA-)¹¹¹ A.90r16KE,

¹⁰⁵ İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 97.

¹⁰⁶ Ersin Teres, "Çağataycada Söz Yapımı"(Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009), s.349.

¹⁰⁷ Musa Salan, "Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't Türkiyye'de Fiil" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s.148-161.

¹⁰⁸ Yaşar Şimşek, "Yenisey Yazıtlarında Ekler", *Teke Dergisi*, S.3/1 (2014), s.35.

¹⁰⁹ Musa Salan, "Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 85.

¹¹⁰ Ali Cin, "Eski Türkçeden Günümüze Türkçede Doğu Kökenli Kelimeler Üzerine Gelen -IA-; -IAN-; -IAş- ve -IAt- Ekli Yapılar", *The International Conference on the Changing World and Social Research I*, (Viyana: 25-28 Ağustos 2015) s. 69.

Aktaran: Ali Cin ve Deniz Işık, "Eski Türkçeden Günümüze +IA- İsimden Fiil Yapım Eki", *Mediterranean Journal of Humanities*, c.10 (Antalya 2020), s.82.

¹¹¹ Pehlevi Sözlüğünde geçen bilgiye göre kelime Arapça kökenlidir. Kelime, Farsça üzerinden Türkçeye geçmiştir. David N. MacKenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary*, (London: Oxford University Press, 1971), s. 8.

vb.; *arzula-* ‘arzulamak, istemek’ (< F+Tr *ārzō+IA-*)¹¹² 148-5ME; *aybla-* ‘ayıplamak, yeme’ (< A+Tr *‘ayb+IA-*) 420-15NF; *azarla-* ‘azarlamak, incitmek, eziyet etmek, zarar vermek’ (< F+Tr *āzār+IA-*)¹¹³ A.249r11KE, vb.; 14-15NF; *harla-* ~ *hurla-* ‘azalmak’ (< F+Tr *har+IA-*) A.230r20KE, vb.; *ısmarla-* ~ *ısparla-* ‘emanet etmek, bırakmak, havale etmek’ (< F+Tr *ıspar+IA-*)¹¹⁴ A.58r10KE, vb.; 31-3ME, vb.; 341-7NF; *olcala-* ‘ganimet almak, yağma etmek’ (< Mo.+Tr *olca+IA-*)¹¹⁵ 180-4ME; *oltangla-* ~ *ultangla-* ‘(ayakkabıya) taban geçirmek, yamamak’ (< Mo.+Tr *oltang+IA-*) 30-3ME; *pezirle-* ~ *peğirle-* ‘kabul etmek’ (< F+Tr *padir* ~ *pazir+IA-*)¹¹⁶ A.43r19KE, vb.

Bu +IA- ekiyle ilgili söylenmesi gereken bir başka husus ise -n-, -ş-, -t- çatı ekleriyle birleşerek +IA-n-, +IA-ş-, +IA-t- biçiminde genişlemesidir. Bu birleşik biçimlerin ayrı bir biçimbilimsel kategori olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği hususunda farklı görüşler vardır.¹¹⁷ Yukarıda bahsi geçen araştırmacılar +IA-n- ekinin ayrı bir biçimbilimsel kategori olarak değerlendirilme kıstasının, kelimelerin +IA- biçimlerinin bulunup bulunmamasına bağlı olarak değişebileceğini ifade etmişlerdir. Fakat Harezmi sahası yazılı kaynaklarında kelimelerin hem +IA- biçimlerinin hem de +IA-n- biçimlerinin kullanımda olduğu görülmüştür. *azarla-* ‘azarlamak, incitmek, eziyet etmek, zarar vermek’ ~ *azarlan-* ‘gücenmek, incinmek’, *egle-* ‘eğlemek, oyalamak’ ~ *eglen-* ‘eğlenmek’, *irigle-* ‘irinlenmek, iltihaplanmak’ ~ *iriglen-* ‘irinlenmek’, *yıdla-* ‘koklamak’ ~ *yıdlan-* ‘koklanmak’, *yuvala-* ‘yuvarlamak’ ~ *yuvarlan-* ‘yuvarlanmak’, *sakla-* ‘saklamak, korumak, beklemek, gözetlemek, hâkim olmak’ ~ *saklan-* ‘saklanmak’, *muñla-* ‘üzülmek’ ~ *muñlan-* ‘şikâyet etmek, dert yanmak’, *tañla-* ‘şaşırmak’ ~ *tañlan-* ‘merak etmek’, *tüşle-* ‘düşlemek’ ~ *tüşlen-* ‘düş görmek’, *yavukla-* ‘yaklaşmak’ ~ *yavuklan-* ‘yakınlaşmak’, *yerle-* ‘yerleşmek’ ~ *yerlen-* ‘yerleşmek’ gibi örnekler verilebilir. +IAş- tabanı ve +IA- tabanı için bazı örnekler şunlardır:

¹¹² a.g.e., s. 11.

¹¹³ a.g.e., 15.

¹¹⁴ a.g.e., 75. (< *ıspar-* < *sipar* < *ōspur-* ~ *ōspar-*).

¹¹⁵ Ferdinand D. Lessing, *Mongolian-English Dictionary*, Compiled by: Mattai Haltod, John Gombojab Hangin, Serge Kassatkin. (Los Angeles: University of California Press, 1960), s. 610.

¹¹⁶ David N. MacKenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary*, (London: Oxford University Press, 1971), s. 63.

¹¹⁷ Erdal, +IA-n- ekini kendine özgü bir yapısı olduğu gerekçesiyle ayrı bir morfolojik kategori olarak değerlendirir. Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1991), s. 509-510.

Gabain *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinde +IA-n- ekine ayrı bir yer vermemiştir. Funda Toprak, +IA- ekinin -n- dönüşlülük ekiyle genişlediğini bildirip ayrı bir kategori olarak değerlendirmemiştir. Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro, 2005), s.67.

awala- ‘avlamak’ ~ *awlaş-* ‘avlaşmak’, *muñla-* ‘üzülmek, dert yanmak’ ~ *muñlaş-* ‘dert yanmak’, *sözle-* ‘söylemek, konuşmak, birinin ardından konuşmak’ *sözleş-* ‘sözleşmek’, *toyla-* ‘ziyafet vermek’ ~ *toylaş-* ‘ziyafet vermek’, *yumrukla-* ‘yumruklamak’ ~ *yumruklaş-* ‘yumruklaşmak’.

agırla- ‘ağırlamak, hürmet etmek, misafir etmek, ululamak, yüceltmek’ A.174v16KE, B.180v15KE, T.294r16KE, vb.; 32-7ME, 81-8ME, 89-1ME, vb.; 60-11NF, 15-8NF, 110-12 NF, vb.

agırla- ‘ağırlamak, hürmet etmek’ (U II: 40; EUygW.: 19); *agırla-* ‘ağırlamak, saygı göstermek’ (UW: 67); *agırla-* ‘ağırlamak’ (DLT III: 6); *agırla-* ‘ağırlamak, saygı göstermek’ (ÇağPav.: 26) || < **āgır*+*lA-* < **āgır* > BK *agır*.

Dül-Karnayn olarnı ağırladı (A.174v16KE)

yalawaçlıknu yalguz musulmānlar ok ağırlayurlar (T.171r7KE)

ant bērdi aña soñ koydı anı uluğladı anı, hurmetlig kıldı anı, ağırladı anı ısırka katdı tişi kulakınga tashif kıldı (81-8ME)

Peygāmbar ‘as’nu Haq te ālā ağırladı (60-11NF)

munlar taqı anı ağırladılar (15-8NF)

DTS: 19-20; EDPT: 94; ESTYa.: 87; VEWT: 8; TTKBS: 54¹¹⁸.

añla- ‘anlamak, idrak etmek’ A.29v2KE, B.19v15KE; 207-8ME; 227-16NF, 19-4NF, vb.

añla- “anlamak” (U I: 8; EUygWil.: 55); *añla-* ‘kavramak’ (UW: 164); *añla-* ‘anlamak’ (DLT III: 9); *añlamak* ‘idrak etmek’ (ÇağPav.: 38) || < **āñ*+*lA-* < **āñ* > ÇağSen. *añ*.

kurtlar, istibrā kıldı karabaşnu, bir hayız küydi cimā‘ kılmak uçun karabaşğa kēç kördi anı isindi ton birle, isitdi kendü özin ton birle okımak tiledi andın aňlamak tiledi andın te‘emmül birle bilmek tiledi (207-8ME)

DTS: 47; EDPT: 186; ESTYa: 154; VEWT: 20; TTKBS: 71; OTWF: 429.

¹¹⁸ T. Gülensoy, kelimenin etimolojisini şu şekilde göstermektedir: < **āg*-*Ir*+*lA-*. Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I*, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007), s. 54.

bağışla- ‘bağışlamak, affetmek, bağışta ihsanda bulunmak’ A.230r4KE, vb.; 218-2ME; 101-7NF, 222-14NF, vb.

bağışla- ‘affetmek’ (DLT III: 63); *bağışlamak* ‘affetmek’ (ÇağPav.: 152) || < *bağış+la-* < **bağış* ← **baḡṣ-* (bkz.. F.: *baḡṣ-*).

aḡa bağışladı (A.230r4KE)

yağmur yağkan vakıttā açuk boldı yüzi, açıldı yüzi, tükel kıldı anı āsāyiş kıldı isig suvğa kirdi oḡarası boldı tam, eylemek istedi tam tolandı kalkan birle, yaşındı kalkan birle kuytulandı, yapugga kirdi yumşak buldı kölükni takı döşekni koḡurdı nērseni, kapsadı nērseni tükel aldı, yetrü aldı ḡarācnı baḡṣış tiledi andın, bağışlayı koldı (218-2ME)

men taqı anıḡ ‘āldatınça ol faqlrğa bir durust qızıl altun bērdim, anıḡ sevabını taqı Abü Bekrke bağışladım (101-7NF)

DTS: 78; EDPT: 321¹¹⁹; TTKBS: 104.

arukla- ‘zayıflamak’ C108v5KE; 199-6ME

arukla- ‘zayıflamak, halsiz düşmek’ (UW: 201); *arukla-* ‘halsiz düşmek’ (DLT III: 11); *arıḡ* ‘sıska, yoksul’ (ÇağPav.: 16) || < **ār-(X)k+la-* < **ār-* > IrkB. *ar-*.

Taḡrı aḡa rahmetni ortaklaştılar, ortaklık kılıştılar özin tutı bilmedin attı fulān nērseni, tutunı bilmedin aytdı anı tūştı artḡaru turdı, aḡırsındı işni cedel kılıştılar, örcineşdiler özin bilmezge tuttı, biligsiz körküzdi kendü özin küç kıldı aḡar koyuştılar payḡām ıyıştılar, sav ıyıştılar, bitig ıdıştı soruştılar osaḡlık kılıştılar maşḡül boldı okaltmadı kendü özin işdin meḡzeştı za’if boldı, arukladı ‘akılsındı, usluluk körgüzdi lāḡlaştılar, ḡazel aydıştılar... (199-6ME)

DTS: 58; EDPT: 219; VEWT: 49; TTKBS: 77; OTWF: 431.

çoḡla- ‘kötü söz söylemek, küfretmek’ C.158v6KE; 80-7ME; 362-8NF, 45-6NF, vb.

çoḡla- ‘baḡırmak’ (DLT III: 94); *çoḡla-* ‘baḡırmak, kötü söz söylemek’ (KBKaç.: 514) || < **çoḡ+la-* < **çoḡ* > DLT *çoḡ*.

¹¹⁹ Clauson (EDPT: 321)’de *baḡış* kelimesinin kökeninin İrani bir dilden (*baḡṣ*) geldiğini söylemektedir.

alplukğa nisbet kıldı anı, alp tedi aña yā ustāh kıldı, şafā‘atın kabul kıldı anıng bēg yazukluğ içinde teşni‘ kıldı, anga, aç a tedi anıng üze uvtanurını çoğladı, çoğu igletdi (80-7ME)

Qutayfir baktı, Zellhāqa çoğladı (362-8NF)

dininge kireliñ! tedi erse, cümlesi Mekke uluğları çoğladılar (45-6NF)

DTS: 152; EDPT: 407¹²⁰; VEW: 113.

emçile- ‘tedavi etmek’ 126-8ME

em ‘ilaç, deva’ (U I: 7; EUygWil.: 103); *emçi* ‘tedavi eden kiş, tabib, doktor’ (DLT III: 22; EUygWil.: 104) || < *em+çi+IA- < *em > EUyg. U I *em*.

dost tuttı anı tirkeştürdi iki nerseni, biri biringe yakın kıldı iki nēmeni otaladı anı, emçiledi anı deñedi ikisini tüzlük kemişdi (126-8ME)

DTS: 172; EDPT: 156; TTKBS: 330.

eyle- ‘onarmak, bakmak’ 64-1ME, 217-6ME

eğle- ‘işlemek’ (USp: 6,5); *eğle-* ‘işlemek’ (UW: 357); *eğle-* ‘onarmak’ (DLT III: 19); *eylemek* ‘yapmak’ (ÇağPav.: 126) || < *ed+IA- < *ed > EUyg. UW *eđ*.

yağmur yağkan vakıtta açuk boldı yüzi, açıldı yüzi tükel kıldı anı āsāyiş kıldı isig suvğa kirdi ongrası boldı tam, eylemek istedi tam tolandı (217-16ME)

DTS: 164; EDPT: 273¹²¹; VEW: 35-36; TTKBS: 351; OTWF: 435.

iktüle ~ iktile- ‘besleyip büyütmek’ A.111v4KE, C.86v17KE, vb.; 68-8ME, 91-3ME

iktüle- ‘beslemek’ (U II: 86; *igdüle-* EUygWil.: 296); *igtüle-* ‘beslemek’ (DLT III: 32); || < *iktü+IA- < *iktü > EUyg. TT *iktü*.

za’ıflarnı éktüledin (T.378v8KE)

anıng tapa müminliknı iktiledi. (91-3ME)

¹²⁰ a.g.e., s. 407’de bu kelime farazi *çog kökünden getirilmektedir.

¹²¹ EDPT’de anlam ‘yararlı bir şeye dönüştürmek, geliştirmek, yararlı olduğunu düşünmek, daha sonra yapmak’ olarak verilmiştir.

rukü' içinde ağıratdı mını anıng üze, arturdı mını anıng üze iktüledi anı arıg angdı
(68-8ME)

DTS: 207; EDPT: 104; OTWF: 437.

küçemle- ‘zulmetmek, zorlamak’ 12-6ME, 34-8ME, 191-3ME

küçe- ‘şiddet uygulamak’ (U II: 24; EUygWil.: 435); *küçe-* ‘şiddet uygulamak’ (DLT III: 113); $\parallel < *küç+A-(X)m+IA- < *küçem < *küçe- < *küç > \text{IrkB } kũç.$

yemiş çıkardı yıgaç, meyvelendi yıgaç meyvelig boldı yıgaç, küçemledi anı nerse üze, kücün tuttu (12-6ME)

zulum kıldı zalim, kücemledi kücemci (191-3ME)

DTS: 323; EDPT: 695; VEW: 306.

yayağla- ~ yadağla- ‘yaya gitmek’ A.76r5KE, C.50r14KE; 178-3ME

yadag ‘yaya’ (DLT III: 208); *yayak* ~ *yayan* ‘yaya’ (ÇağPav.: 542); *yayaklamak* ‘yürümek’ (ÇağPav.: 542) $\parallel < *yadag+IA- < *yadag > \text{KT } yadag.$

kündeki tonın këydi, kündelik kıldı tonnu, iş tonın këydi kähillik kıldı, işsizlik ètdi sabır kıldı yā özin çattı nêrse birle, körklülük istedi nêrse birle köçtiler kötürdi tāvānnı dōlekni kötürdi kölükdin tüştı yā başın taradı yayağladı köçtiler ağruk kötürdiler (178-3ME)

EDPT: 887; TTKBS: 1094.

sakla- ‘saklamak, korumak, beklemek, gözetlemek, hakim olmak, kötülükten korumak, takip etmek, dış gıcırdatmak’ A.186r3KE, T.308v12KE; 218-6ME, 223-3ME; 18-6NF, 199-7NF, 318-15NF, vb.

sak ‘uyanık, tetikte olma’ (EDPT: 803); *sak* ‘zeki, uyanık, akıllı’ (DLT III: 152); *sakla-* ‘gözetlemek, rehin tutmak’ (ÇağPav.: 338) $\parallel < *sāk+IA- < *sāk > \text{DLT } sāk.$

uluğ karındaşlarım hakkın sakladım (A.186r6KE)

Allah saklasun (A.128r3KE)

yahşı sordı habarnı hoşnūdluk tiledi andın bahşış tiledi andın ündedianı özingе saklamak tilediandın sa 'āyet tiledi (223-3ME)

DTS: 487; EDPT: 810; ESTYa: 167; VEWt: 395; TTKBS: 720; OTWF: 514.

adımıla- ‘adım atmak’ (< **ādım*+*lA-*) 149-9NF; **altunla-** ‘altınla süslemek’ (< **altun*+*lA-*) 4-2ME, vb.; **anbarla-** ‘depolamak’ (< F+Tr *anbar*+*lA-*) A.90r16KE, vb.; **anukla-** ‘hazırlamak’ (< **ānuk*+*lA-*) A.34v19KE, vb.; **arigla-** ‘temiz tutmak’ (< **ārīg*+*lA-*) A.235r16KE, vb.; 77-5ME; **arukla-** ‘zayıflamak, güçsüz düşmek’ (< **ār-(O)k*+*lA-*) 199-6ME; **arzula-** ‘arzulamak, istemek’ (< F+Tr *ārzū*+*lA-*) 148-5ME, vb.; **aşla-** ‘sarmak, bağlamak’ (< **āş*+*lA-*) 72-4ME; **atla-** ‘(adım) atmak’ (< **āt*+*lA-*) 434-1NF; **atla-** ‘atlamak’ (< **at*+*lA-*) 192-1ME; **awla-** ~ **uwala-** ~ **awala-** ‘avlamak’ (< **āb*+*lA-*) A.160v20KE, vb.; 134-2ME, vb.; 155-12NF; **awuçla-** ‘avuçlamak’ (< **aḍuḥ*+*lA-*) 137-6ME; **aybla-** ‘ayıplamak, yerme’ (< A+Tr ‘ayb+*lA-*) C.155r22KE; 90-5ME; 420-15NF; **ayirtla-** ‘ayirt etmek, seçmek’ (< **adır-(X)t*+*lA-*) 86-1ME, vb.; **azarla-** ‘azarlamak, incitmek, eziyet etmek, zarar vermek’ (< F+Tr *āzār*+*lA-*) A.249r11KE, vb.; 14-15NF; **azla-** ‘aşağılamak, horlamak’ (< **az*+*lA-*) 402-13NF; **bagla-** ‘bağlamak, kapatmak’ (< **bāg*+*lA-*) B.87v4KE, vb.; 130-6ME, vb.; 222-10NF; **balala-** ‘yavrulamak’ (< Skr+Tr **bala*+*lA-*) 70-2ME; **bağla-** ‘çağırmaq’ (< **baḡ*+*lA-*) 89-5ME; **başla-** ‘başlamak, başa geçmek, öndelik etmek, yol göstermek, kılavuzluk etmek’ (< **baş*+*lA-*) A.145v12KE, vb.; 113-4ME; 395-9NF; **bayramla-** ‘bayram etmek’ (< F+Tr **bayram*+*lA-*) 102-4ME; **bedizle-** ‘süslemek’ (< **bediz*+*lA-*) A.68r19KE; **bekle-** ‘1. hıfz etmek, ezberlemek, 2. korumak’ (< **bek*+*lA-*) 176-2ME, vb.; 207-9NF; **belgüle-** ‘işaretlemek’ (< **belgü*+*lA-*) 13-8ME; **berkle-** ‘sağlam yapmak’ (< **berk*+*lA-*) 218-7ME; **birle-** ‘Allah’ın birliğini kabul etmek’ (< **bir*+*lA-*) A.131v15KE, vb., 94-8ME; 443-14NF; **bodıla-** ~ **botala-** ‘yavrulamak’ (< **bota*+*lA-*) A.34v13KE; **boguzla-** ~ **bogazla-** ‘boğazını kesmek, (hayvan) kesmek, kurban etmek’ (< **bog-(X)z*+*lA-*) A.99r11KE; 66-6ME; 254-1NF; **bukagula-** ‘zincire vurmak’ (< **bukagu*+*lA-*) 102-4ME; **buştula-** ‘müjdelemek’ (< **buştu*+*lA-*) 72-2ME; **çarla-** ‘bağırmaq, carlamak’ (< **çar*+*lA-*) A.30v21KE, vb.; **çekle-** ‘işaretlemek, çizmek’ (< **çēk*+*lA-*) 144-7ME; **çiçekle-** ‘çiçek açmak’ (< **çiçek*+*lA-*) 13-5ME, vb.; **dansukla-** ‘acaip bulmak, garip karşılamak, tuhafşınmak’ (< **dangsuk*+*lA-*) 181-6ME, vb.; **ederle-** ‘hayvanı eğerlemek’ (< **ēder*+*lA-*) 7-6ME; **egle-** ‘eğlemek, oyalamak’ (< **eg*+*lA-*) 67-8ME, vb.; 110-11NF; **ektüle-** ‘beslemek, besleyip büyütme’ (< **ektü*+*lA-*) A.111v4KE, vb.; **elige-** ‘alay etmek, ayıplamak’ (< **elig*+*lA-*) 165-4ME, vb.; **emle-** ‘tedavi

etmek' (< *em+IA-) A.87v1KE; **ensele-** 'enselemek, enseye vurmak' (< * ēṇse+IA-) A.44v16KE, vb.; **ertele-** 'sabahlamak, geceyi geçirmek' (< *erte+IA-) 147-4NF; **esle-** 'dikkate almak, korkmak' (< *ēs+IA-) C.155r21KE; 126-2ME, vb.; **eyple-** 'eleştirmek' (< A+Tr *eyp+IA-) C.155r22KE; **fermanla-** 'buyurmak, emretmek' (< F+Tr *ferman*+IA-) 60-4NF; **galburla-** 'kalburlamak' (< *galbır+IA-) 227-5ME; **güzarla-** 'eda etmek, yerine getirmek' (< F+Tr *güzār*+IA-) 140-15NF; **hakla-** 'gerçek, doğru olduğunu kabul etme' (< A+Tr *hak*+IA-) C.157r8KE; 335-1NF; **hakla-** 'paylaştırmak' (< *hak+IA-) 52-3ME; **hamla-** 'hamlamak' (< A+Tr *ham+IA-) 146-8ME; **hazanla-** 'devşirmek' (< F+Tr *hazan+IA-) 136-8ME; **horla-** 'horlamak, aşağılamak, küçük görmek' (< F+Tr *hor+IA-) 56-7ME; 402-13NF; **urla-** 'şarkı söylemek' (< *ūr+IA-) 107-1ME; **ısmarla-** ~ **ısparla-** 'emanet etmek, bırakmak, havale etmek' (< F+Tr *ıspar*+IA-) A.58r10KE, vb.; 31-3ME, vb.; 341-7NF;¹²² **ıwala-** 'yuva yapmak' (< *ūwa+IA- < *ūya) 92-6ME; **imle-** 'işaret etmek, göstermek' (< *im+IA-) 40-4ME, vb.; **iyle-** 'inlemek' (< *iṣ+IA-) 317-8NF; **irigle-** 'irinlenmek, iltihaplanmak' (< *irig+IA-) 36-4ME; **işe-** 'işlemek' (< *iṣ+IA-) 127-8ME; **işle-** 'çalışmak, iş yapmak' (< *iṣ+IA-) B.240r15KE; 38-1ME, vb.; 435-5NF; **izle-** 'iz sürmek' (< *īz+IA-) A.3r3KE, vb.; 21-11NF; **kakla-** 'kurutmak' (< *kak+IA-) 83-6ME, vb.; **kapla-** 'kaplama, sarmak, kuşatmak, etrafını çevirmek' (< *kāp+IA-) 138-8NF; **keçele-** 'gecelemek, geceyi geçirmek' (< *kēçe+IA-) 434-15NF; **kedigle-** 'örtünmek, gizlenmek' (< *kēdig+IA-) A.31r20KE; **kefenle-** 'kefene sarmak' (< A+Tr *kefen*+IA-) 131-4NF; **kemle-** 'zaman belirlemek, tayin ve tespit etmek' (< F+Tr *kem*+IA-) 3-1ME, vb.; **kezle-** ~ **keḡle-** 'gezlemek, nişan almak' (< *kez+IA-) A.76v8KE; 335-15NF; **kılavuzla-** 'kılavuzluk etmek' (< *kulabuz+IA-) T.376r7KE; **kısarla-** 'sıkıştırmak' (< *kısar+IA-) 2-8ME, 7-1ME, vb.; **kışla-** 'kışı geçirmek' (< *kiṣ+IA-) 190-7ME; **kızıkla-** 'eğlendirmek' (< *kızık+IA-) A.174r1KE; **kızla-** 'kızlığını bozmak' (< *kīz+IA-) 136-2ME, vb.; **kişenle-** 'pranga takmak' (< *kiṣe-(X)n+IA-)¹²³ C.27r27KE; **kizle-** 'gizlemek, saklamak' (< *kiz+IA-) 131-8ME, vb.; 281-8NF; **konukla-** 'misafir etmek, ağırlamak' (< *konuk+IA-) 53-4ME; 22-2NF; **kozıla-** 'kuzulamak' (< *kozi+IA-) B.104r16KE; **köpükle-** 'köpüklenmek' (< *köpük+IA-) 182-1ME; **kurtla-** 'kurtlanmak' (< *kūrt+IA-) 98-3ME; **kundakla-** 'kundaklamak' (< *kundak+IA-) A.169v10KE; **künile-** 'günülemek, kıskanmak' (< *küni+IA-) A.48r2KE, vb.; 65-6NF; **küyele-** 'güyelenmek' (< *küye+IA-) 99-1ME;

¹²² EDPT: 241 ve 248'de *ısmarla-* < *ospurla-* ~ *osparla-* etimolojisi yapılmaktadır. *ospurla-* fiili Orta Farsça'daki *avispar-* > *ospar-* şeklinden gelişmiştir. Eylem Modern Farsça'da *sipur-* olarak görülmektedir.

¹²³ Erdal ekin bağlama ünlüsünü dominant gösteriyor, ama bu gibi örnekler dominant olmadığına işaret ediyor. Bknz.: Erdal: 327.

manla- ‘uzun adımlarla yürümek’ (< **man*+*lA*-) A.19v21KE, vb.; **meñle-** ‘tahıl almak’ (< **meñ*+*lA*-) T.113v17KE; **muhakkakla-** ‘kesinleştirmek’ (< A+Tr *muhakkak*+*lA*-) A.42r11KE; **muñla-** ‘üzülmek, dertleşmek’ (< **buñ*+*lA*-) A.166r19KE, vb.; **ogurla-** ‘çalmak, hırsızlık etmek’ (< **ogur*+*lA*-) 26-13NF; **okla-** ‘oklamak’ (< **ok*+*lA*-) A.163r14KE; **olcala-** ‘ganimet almak, yağma etmek’ (< Mo.+Tr *olca*+*lA*-)¹²⁴ 180-4ME; **oltangla-** ~ **ultangla-** ‘(ayakkabıya) taban geçirmek, yamamak’ (< Mo.+Tr *oltang*+*lA*-) 30-3ME; **ortala-** ‘orta olmak, yarı olmak’ (< **orta*+*lA*-) 137-8ME; **otla-** ‘otlamak’ (< **ot*+*lA*-) 137-5ME, vb.; 298-11NF; **ögütte-** ‘öğüt vermek’ (< **ögüt*+*lA*-) 325-14NF; **örle-** ‘yükselmek, yukarı gitmek’ (< **ör*+*lA*-) A.103v20KE; 10-3ME; **öwkele-** ~ **efkele-** ~ **öfkele-** ‘öfkelenmek, sinirlenmek’ (< **öpke*+*lA*-) B.165v3KE, vb.; 292-4NF; **pezirle-** ~ **pedirle-** ‘kabul etmek’ (< F+Tr *pağir*+*lA*-) A.43r19KE, vb.; **saçıglā-** ‘etrafa yayılmak’ (< **saç*-(*X*)*g*+*lA*-) A.249v5KE; **sagula-** ~ **savula-** ‘ölçmek’ (< **sagu*+*lA*-) 149-1ME; **sançıla-** ‘kılıçla delmek’ (< **sanç*-*I*+*lA*-) A.249v5KE; **sanla-** ‘pislemek, sıçmak’ (< **sañ*+*lA*-) 187-7ME; **sayla-** ‘seçmek’ (< **say*+*lA*-) A.132v8KE; **sevünçle-** ~ **sevinçile-** ~ **sövünçle-** ~ **sewünçile-** ‘müjdelemek, sevinçli haber vermek’ (< **sev*-(*X*)*nç*+*lA*-) A.105v20KE, vb.; **sıñarla-** ‘muhtaç etmek’ (< **sıñar*+*lA*-) 144-1ME; **sızanla-** ‘sızmak’ (< **sızang*+*lA*-) 171-7ME; **sızgunla-** ‘sızıntı olmak’ (< **sız*-*gXn*+*lA*-) 19-3ME; **sigle-** ‘sızlanmak’ (< **siñ*+*lA*-) 187-4ME; **soñla-** ‘araştırmak’ (< **soñ*+*lA*-) 173-7ME; **sözle-** ‘söylemek, konuşmak, birinin ardından konuşmak’ (< **söz*+*lA*-) C.147v20KE; 5-4ME, vb.; 373-16NF; **tagla-** ‘dağlamak’ (< **tāg*+*lA*-) 61-2ME; **tamgala-** ‘damğalamak, mühürlemek’ (< **tamga*+*lA*-) A.161r2KE, vb.; **tañla-** ‘şaşmak’ (< **tañ*+*lA*-) A.150r13KE, vb.; 166-4ME, vb.; **tapla-** ‘uygun bulmak’ (< **tap*+*lA*-) 150-7ME, vb.; **taşla-** ‘taş atmak’ (< **tāş*+*lA*-) A.104r11KE; 213-16NF; **tayakla-** ‘dayak atmak, dövmek’ (< **tayak*+*lA*-) A.91r10KE; **teñle-** ‘ölçmek, denk getirmek’ (< **teñ*+*lA*-) A.132r18KE; **tiñle-** ~ **tıñla-** ‘dinlemek’ (< **tiñ*+*lA*-) A.29r1KE, vb.; 138-5ME; 420-14NF; **turmarla-** ‘tırmalamak’ (< F+Tr **tumar*+*lA*-) 386-6NF; **toyla-** ‘ziyafet vermek’ (< **toy*+*lA*-) B.86v7KE; **tüple-** ‘dibinden sökmek’ (< **tüp*+*lA*-) 40-5ME, vb.; **tüşle-** ‘düşlemek’ (< **tüş*+*lA*-) B.81v7KE; **ulugla-** ‘yüceltmek’ (< **ulug*+*lA*-) 31-8ME, vb.; 9-12NF; **urugla-** ‘yavrulamak’ (< **urug*+*lA*-) A.40v17KE; **uyukla-** ‘uyuklamak’ (< **udı*-(*X*)*k*+*lA*-) A.134r3KE; **yagla-** ‘yağlamak’ (< **yāg*+*lA*-) 87-7ME; **yahşıla-** ‘övmek’ (< **yakış*-*I*+ < *yahşı*¹²⁵ < *yahşı*+*lA*-) A.81v11KE; **yalganla-** ‘yalancı çıkarmak, yalanlamak’ (< **yalgan*+*lA*-) 186-7NF; **yalıñla-** ‘alevlenmek’

¹²⁴ Ferdinand D. Lessing, *Mongolian-English Dictionary*, Compiled by: Mattai Haltod, John Gombojab Hangin, Serge Kassatkin. (Los Angeles: University of California Press, 1960), s. 610.

¹²⁵ /kş/ > /hş/ ses değişimi gözlemlenmiştir.

(< **yaliŋ*+*lA*-) 128-7ME; **yamanla-** ‘kötüleme, hakkında kötü söz söylemek’ (< **yaman*+*lA*-) A.4r20KE, vb.; 422-13NF; **yaŋakla-** ~ **yaŋagla-** ‘tokat atmak’ (< **yān*+*gAk*+*lA*-) A.227r7KE; **yaŋıla-** ‘yenilemek, yankılamak’ (< **yaŋı*+*lA*-) 91-8ME, vb.; **yapurgakla-** ‘yapraklanmak’ (< **yapurgak*+*lA*-) A.60r2KE, vb.; **yaragla-** ‘hazırlamak’ (< **yarag*+*lA*-) A.63v3KE, vb.; **yarula-** ‘yarıya ermek’ (< **yarug*+*lA*-) 138-1ME; **yasla-** ‘yas tutmak’ (< **yās*+*lA*-) 35-8ME; **yayla-** ‘yaylamak’ (< **yāy*+*lA*-) 148-5ME, vb.; **yawukla-** ‘yakınlaşmak’ (< **yaguk*+*lA*-) T.179v2KE; **yawuzla-** ‘ayıplamak, kötülemek’ (< **yab*+*I-(X)z*+*lA*-) A.84v8KE; 69-6ME; **yelimle-** ‘yapıştırmak’ (< **yelim*+*lA*-) A.112v5KE, vb.; **yidla-** ‘koklamak’ (< **yıd*+*lA*-) A.72r2KE, vb., 145-7ME, vb.; 400-14NF; **yıgla-** ‘ağlamak’ (< **yīg*+*lA*-) 105-7ME, vb.; 237-10NF; **yinçgele-** ~ **yinçgekle-** ‘incelemek’ (< **yīnçge*+*lA*-) A.128r7KE, vb.; 38-3ME; **yobıla-** ‘alay etmek’ (< **yobı*+*lA*-) 165-4ME, vb.; **yokla-** ‘yükselmek, yükseğe çıkmak, yoklamak’ (< **yōk*+*lA*-) A.147r7KE, vb.; **yolçıla-** ‘yolcu etmek, uğurlamak’ (< **yōlçı*+*lA*-) A.39r14KE, vb.; 216-7ME; 254-13NF; **yozakla-** ~ **yuzakla-** ‘kilitlemek’ (< **yozak*+*lA*-) 29-6ME; **yumrukla-** ‘yumruklamak’ (< **yumruk*+*lA*- ~ **yudruk*+*lA*-) A.241r19KE, vb.; **yufkala-** ‘gevşeltmek’ (< **yuyka*+*lA*-) 230-5ME; **yumurtala-** ‘yumurtlamak’ (< **yumurta*+*lA*-) 232-3ME; **yupula-** ‘kandırmak, aldatmak, hile yapmak’ (< **yupu*+*lA*-) 67-5NF; **yuwala-** ‘yuvarlamak’ (< **yūwar*+*lA*- < **ūya*) 226-1ME, vb.; **yükle-** ‘yüklemek’ (< **yük*+*lA*-) A.83v10KE, vb.; 41-4ME, vb.; 155-2NF; **zindānla-** ‘zindana atmak’ (< F+Tr *zēndān*+*lA*-)¹²⁶ A.157r21KE.

2.1.2 +A-

+A- eki Harezmi Türkçesi kaynaklarında hem geçişli hem de geçişsiz fiiller oluştururken işlekliğini devam ettirmiş bir ektir.

1950-2000 Arası Çalışmalar

C. Brockelmann bu ekin eski dönemlerde daha işlek olduğunu sonradan işlekliğini yitirdiğini ifade etmektedir ve ekin geçişli ve geçişsiz fiiller yaptığını bildirmektedir.¹²⁷ M. Räsänen, +A- ekini +I- ve +U- ekleriyle birlikte vermiş ve ekin Eski Türkçede yaşadığını fakat sonraları ekin kelimelerde işlekliğini yitirdiğini söyleyerek C. Brockelmann ile aynı kanaate

¹²⁶ David N. MacKenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary*, (London: Oxford University Press, 1971), s. 99.

¹²⁷ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, (Leiden: E.J.Brill, 1954) s. 213.

varmıştır.¹²⁸ A. B. Ercilasun, KB’de ekin işlek olduğunu ve isimlerden geçişli ve geçişsiz eylemler türettiğini belirtmektedir. KB’de *aşa-*, *ata-*, *boşa-*, *kora-*, *küçe-*, *küre-*, *ota-*, *örte-*, *tile-*, *tüne-*, *tüşe-*, *üste-*, *yaşa-* örnekleri tespit edilmiştir.¹²⁹ A. von Gabain, çeşitli örnekler vererek ek hakkında bilgi vermezken eki dört uyumlu +X- olarak göstermiştir.¹³⁰ J. Eckmann, +A- ile beraber +I- ve +U- morfeplerini birlikte göstermiş; ekin Çağatay döneminde hem geçişli hem geçişsiz eylemler türettiğinden bahsetmiştir.¹³¹ İ. Bilgen, ekin DLT’de hem geçişli hem de geçişsiz fiiller oluşturduğunu kanıtlamış ve örnekleri vermiştir.¹³² M. Erdal, isimden fiil yapan ekler içinde ikinci yaygın türetme ekinin +A- olduğunu söyleyerek sadece sonu ünsüzle biten tek veya iki heceli köklere eklendiğini belirtir. M. Erdal, isimden fiil +A- ekini ve +I- ekini ayrı ayrı ele alır.¹³³ N. Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*’nde ekin, diğer dönemlere nazaran daha fazla kullanıldığını ve fiilden fiil yapan eklerle genişlediği zaman anlamında değişme olduğunu açıklamıştır.¹³⁴

2000-2021 Arası Çalışmalar

T. Tekin, ekin geçişsiz eylemler oluşturduğunu söylemektedir ve *ata-*, *bedze-*, *buyla-*, *küre-*, *sıgta-*, *yaşa-* örneklerini vermektedir.¹³⁵ F. Toprak, hem etken geçişli hem de oluş bildiren geçişsiz fiiller türeten +A- ekinin, /r/, /z/, /n/ gibi ünsüzlerle biten isimlerden sonra geldiği zaman dar ünlülerin düşmesine sebep olduğunu belirtir.¹³⁶ İ. Taş’ın çalışmasında +A- ekinin *Kutadgu Bilig*’de hem geçişli hem geçişsiz hem de *ata-* sözcüğünü örnek vererek geçişli geçişsiz biçimi barındıran örneklerine yer vermiştir.¹³⁷ Sir G. Clauson, makalesinde eki +A- ile +I- ve +U- olarak göstermiş; geçişli fiiller oluşturduğunu ve 8. yüzyıldan evvel işlekliliğini

¹²⁸ Martti Räsänen, *Materialien Zur Morphologie Türkischen Sprachen*, (Helsinki: Niedersachs Staats-U.Univ.-Bibliothek, 1957) s.144.

¹²⁹ Ahmet Bican Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri: Fiil*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1984) s. 34.

¹³⁰ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s.48.

¹³¹ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s.43-44.

¹³² İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’te Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 81-83.

¹³³ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz,1991), s. 428.

¹³⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s.148-149.

¹³⁵ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 85-86.

¹³⁶ Funda Toprak, *Harezm Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro,2005), s.43.

¹³⁷ İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 82.

yitirdiğini söylemiştir.¹³⁸ E. Teres, ekin Eski Türkçeden beri işlek olduğunu, Çağatay Türkçesinde geçişli ve geçişsiz eylemlerin yanında hem geçişli hem de geçişsiz biçimlilerin de bulunduğunu söylemiştir.¹³⁹ M. Salan'ın *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye*'de fiil incelemesi yaptığı tezinde ekle ilgili pek çok örneğe yer vermiş ve ekin bahsi geçen eserde geçişli ve geçişsiz fiiller türettiğini söylemiştir.¹⁴⁰ *Maitrisimit*'te ek ve ekin genişlemiş biçimlerinden pek çok örneğe yer vermiştir. Bunlar: *aşa-*, *aşan-*, *yaşa-*, *ata-*, *atan-*, *bedize-*, *bedizen-*, *küçe-*, *mengzet-*, *oyna-*, *örte-*, *tile-*, *tona-*, *tonan-*, *üste-*.¹⁴¹ Yenisey Yazıtlarında ekin yalnızca iki sözcükte – *ulgatım* 'büyüdüm' ve *yüz yaşayın* 'yüz yıl yaşayın' var olduğunu Y. Şimşek tespit etmiştir.¹⁴² M. Salan, ekin *Codex Cumanicus* ve Ermeni Kıpçakçasında ünsüzle biten tek veya iki heceli köklere eklendiğini, *çayaḥa* (< *yayık*+*a-*), *kişine-*, *sağışa-* gibi örnekler hariç iki heceli tabanlara geldiğinde tabanın ikinci hece ünlüsünün düştüğünü söylemektedir.¹⁴³ Aynı zamanda ek, *Codex Cumanicus*'ta ve Ermeni Kıpçakçası eserlerinde hem geçişli hem geçişsiz fiiller oluşturmaktadır.¹⁴⁴

sana- 'saymak, hesaplamak, denemek, sınamak' 57-6ME, 57-7ME, 83-6ME, vb.; 317-14NF, 434-2NF, 159-4NF

sana- 'hesaplamak' (USp: 80,2; EUygWil.: 579); *sana-* 'hesaplamak, saymak' (DLT III: 151); *san* 'hesap, sayı' (ÇağPav.: 341); *sanamak* 'hesaplamak' (ÇağPav.: 342); || < **sa-Xn*+*A-* < **sā-* > DLT *sa-*.

Tek turmakı rāzılıkı turur, tēdi takı çıktı erse, Cebre'il 'as nāzil boldı takı aydı: Yā Muhammed, Hak tebāraka ve te'ālānıḡ fermānı ol turur kim Fātımanı 'Alike cüftlendürseḡ. Hak te'ālā Fātımadın rāzı boldı 'Ali üçün takı 'Alidin rāzi boldı Fātıma üçün, tēdi erse, Peygāmbar 'as aydı: Baring manga Abū Bekrni ündeḡ, tēdi erse,

¹³⁸ Sir Gerard Clauson, "Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler", çev. Uluhan Özalan, *Dil Araştırmaları Dergisi*, c.1, S.1 (Bolu 2007), s.194.

¹³⁹ Ersin Teres, "Çağataycada Söz Yapımı"(Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009), s.333-348.

¹⁴⁰ Musa Salan, "Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't Türkiyye'de Fiil" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s.115-122.

¹⁴¹ Dilek Bektaş, "Maitrisimit'te Kelime Yapımı" (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 53-57.

¹⁴² Yaşar Şimşek, "Yenisey Yazıtlarında Ekler", *Teke Dergisi*, S.3/1 (2014), s.34-35.

¹⁴³ Musa Salan, "Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s.60.

¹⁴⁴ a.g.t., 60-64.

bardılar, Abū Bekrni ünediler. Peygāmbār ol yarmaklarını sanamadın Abū Bekrke bēerdi takı aydı...(159-4NF)

DTS: 483¹⁴⁵; EDPT: 835; ESTYa: 133; VEWt: 400; TTKBS: 729¹⁴⁶; OTWF: 423.

singre- ‘sinirlenmek’ 65-4ME, 80-8ME, 94-8ME, vb.

siñir ‘sinir sistemi’ (DLT III: 163); *siñir* ‘tendon, sinir’ (ÇağPav.: 372)¹⁴⁷ || < **siñir*+A- < **siñir* > EUyg. M III *siñir*.

çoğu igletdi anıñ başını, takıttı anı, başın ağrıttı iki kafiyelü kıldı beytni, yarım beyt aydı korkutdı anı yā korkuğın kiterdi siñiredi aña kesti anı bürüncük örtdi tişige assu alındurdı aña anıñ birle, manfa ‘at bērdi aña (80-8ME)

DTS: 500¹⁴⁸; EDPT: 841¹⁴⁹; VEWt: 411; TTKBS: 784¹⁵⁰.

örte- ‘yakmak, yandırmak’ 24-4 ME, 82-8ME

örten- ‘yanmak’ (İrkB.: 9); *örte-* ‘yanmak’ (U III: 37; EUygWil.: 541); *örte-* ‘yanmak’ (DLT III: 49); *ört* ‘ateş, kıvılcım, kırmızı kül’ (ÇağPav.: 53) || < **ört*+A- < **ört* > T *ört*.

erenler bilekini yükledi anıñ üze işni iki pāre kıldı anı arıg kıldı tonnu oyğartdı anı, oyağ tuttı anı yitig bakdı aña, çındaru bakdı aña köydürdi anı, örtedi anı ot aylanı uçdı kuş, havada tezgindi kuş, çökdi kuş...(82-8ME)

DTS: 389; EDPT: 208; VEWt: 375; TTKBS: 671; OTWF: 423.

yaşna- ‘şimşek çakmak’ 24-3ME, 42-2ME, 176-3ME

yaşna- ‘şimşek çakmak’ (TT VIII: A.8); *yaşna-* ‘şimşek çakmak’ (DLT III: 218); *yaşın* ‘şimşek’ (ÇağPav.: 528) || < **yā*-Xş+U-Xn+A- < **yā*-¹⁵¹ > EUyg. U II *yāşu*.

¹⁴⁵ DTS: 483’de *sana-* kelimesi ‘düşünmek, zannetmek’ manasında verilmiştir.

¹⁴⁶ T. Gülensoy, *san* ‘ün, şöret’ madde başı altında **sā-* ‘saymak’ eylemini göstermiştir.

¹⁴⁷ P. de Courteille’in Çağatay Türkçesi Sözlüğünde sadece *siñirle-* kelimesi vardır.

¹⁴⁸ DTS’de *siñre-* kelimesi yoktur fakat *siñirle-* ve *siñirlen-* eylemleri görülmüştür.

¹⁴⁹ EDPT’de *siñre-* kelimesi yoktur fakat Eski Türkçede *siñirle-* ve *siñirlen-* eylemleri görülmüştür.

¹⁵⁰ T. Gülensoy, kelimenin kökünü **siñ* ‘içine sinmek’ olarak vermektedir.

arığ boldı yışın yışnadı, yanşadı yıldırım, yıldıradı yıldırım ahestelik kıldı, uzluk kıldı işde köydi, köyüklendi...(176-3ME)

DTS: 246; EDPT: 979; TTKBS:1085¹⁵²; OTWF: 427.

bulna- ‘esir etmek’ 180-4ME

bulna- ‘esir almak’ (DLT III: 80); *bulna-* ‘esir etmek’ (KBKaç.: 3855); *bulna-* ‘esir almak’ (ÇağPav.: 123) || < **bulun*+A- < **bulun* > KÇ *bulun*.

DTS: 123; EDPT: 344; OTWF: 418.

agra- ‘ağırlamak’ 27-6ME

|| < **āgır*+A- < **āgır*¹⁵³ > BK *agır*.¹⁵⁴

ESTYa.I: 93.

ada- ~ **ata-** ‘adlandırmak, ad vermek, isim vermek’ (< **āt*+A-) A.187v13KE, B.156v9KE, vb.; 106-6ME, 25-3ME, 16-5ME; 368-2NF; **agza-** ‘söylemek’ (< **āgız*+A-) 188-6ME; **aşa-** ‘yemek yemek’ (< **āş*+A-) 263-12NF; **boşa-** ‘bırakmak, serbest bırakmak, āzād etmek, salıvermek’ (< **bōş*+A-) 25-6ME, 69-2ME, 84-1ME, vb.; 180-14NF, 7-17NF, vb.; **deje-** ‘denkleştirmek’ (< **teḡ*+A-) 126-8ME; **kana-** ‘kanamak’ (< **kān*+A-) T.32v18KE, C.15v24KE; 354-17NF; **keje-** ‘uzak durmak’ (< **keḡ*+A-) 218-5ME; **kına-** ‘kınamak, eziyet etmek, işkence etmek’ (< **kīn*+A-) 108-6ME; **kopza-** ~ **kopsa-** ‘kopuz çalmak’ (< **kopuz*+A-) B.20r16KE, T.40r19KE, vb.; **kora-** ‘azalmak’ (< **kor*+A-) T.35v16KE, vb.; **kurşa-** ‘bele bağlamak’ (< **kuriş*+A-) A.62v9KE, vb.; **meñze-** ‘benzemek’ (< **meñiz*+A-) B.133r10KE; 34-7ME, 115-6ME, vb.; **nāza-** ‘nazlanmak’ (< F+Tr *nāz*+A-) 38-7ME, 166-1ME, 183-7ME; **orna-** ‘yerleşmek’ (< **orun*+A-) 165-8ME, 181-5ME, 218-8ME; 181-6NF, 238-8NF, 76-7NF; **oyna-** ‘oynamak’ (< **ōyun*+A-) 196-7ME, 112-8ME, 123-2ME, 167-1ME, vb.; **öske-** ‘istemek, özlemek’ (< **ōsk*+A-) 148-5ME, 153-2ME, vb.; **suwa-** ‘sıvamak’ (< **sūb*+A-) 92-7ME, 103-7ME, 187-4ME, 224-4NF, 224-113NF, vb.; **teje-** ‘mukabele etmek, denkleştirmek’ (< **teḡ*+A-) 114-3ME; **tüne-** ‘geceyi geçirmek, gecelemek’ (< **tūn*+A-) 141-

¹⁵¹ Bkz.: *yan-* ETü. *yān-* < **yā-* > **yā-k-*

¹⁵² T. Gülensoy, *yaşın* kelimesini incelemiş, kelimenin kökünü **yā-* ‘parlamak, ışıdamak’ olarak göstermiştir.

¹⁵³ H. Eren: 3-4 ve T. Gülensoy: 53-54’de kelimenin kökünü *āg-* fiilinden göstermektedirler.

¹⁵⁴ EDPT, DTS ve P. de Courteille’in eserlerinde kelime tespit edilememiştir.

16NF, 198-14NF, 71-12NF, vb.; **tüſe-** ‘düşlemek, düş görmek, hayal kurmak’ (< *tūſ+A-) 11-3NF; **sawa-** ‘ses çıkarmak’ (< *sab+A-) 229-1ME; **yalna-** ‘alevlenmek’ (< *ya-(X)l-Xn+A-) 146-5ME; **yana-** ‘yanaştırmak’ (< *yān+A-) 53-5ME; **yaſa-** ‘yaşamak’ (< *yāſ+A-) A.68r15KE, vb.; 101-8NF, 69-15NF, vb.; **yıſna-** ‘parlamak’ (< *ıſ- ~ *yıſ-In+A- < *yaſın+A-) 42-2ME, 24-3ME, 176-3ME; **yöne-** ‘yönelmek, bir işi yapmak için hazır olmak’ (< *yön+A-) 243-7NF.

2.1.3 +tA-

Harezmi Türkçesinde ek, işlekliğini yitirmiş olup birkaç sözcükte yaşamaktadır. Ek, Harezmi Türkçesi eserlerinde hem +dA- hem +tA- olarak görülmektedir ve yansıma sözcüklere gelmektedir.

1950-2000 Arası Çalışmalar

C. Brockelmann’a göre +dA- ve +tA- birbirinin varyantlarıdır. *iste-*, *makta-*, *okta-*, *kıtsa-*, *saçtaſ-* gibi örneklerle beraber *alda-*, *aradaſ-*, *çapkuda-*, *örkinde-*, *kolda-*, *kımırda-*, *yalda-*, *yanda-* vb. örnekleri de göstermektedir. Buna ilave olarak +di- ekini göstererek +dA- ekinde ses değişimi sonucu oluştuğundan bahsetmektedir. Örnekler şunlardır: *aſdi-*, *evdi-*, *tamdi-*, *udu-*, *yeldir-*.¹⁵⁵ M. Räsänen de C. Brockelmann gibi eki +dA-, +tA- ve +dX- olarak göstermektedir.¹⁵⁶ A. B. Ercilasun, KB’de birkaç kelimedeki görülen ekin imlası konusunda bilgiler vermiştir. Ek, KB nüshalarında farklılık göstermektedir ve /d/ ve /t/ birbiri yerine kullanılmaktadır.¹⁵⁷ A. von Gabain ise +DA- ekinin işlevinin, isim köklerine gelerek onları vasıta haline getirmek olduğunu söyleyerek ekin Moğolcada da olduğunu belirtir.¹⁵⁸ Çağatay Türkçesinde de ek geçişli eylemler yapmaktadır ve J. Eckmann eki +dA- olarak göstermektedir.¹⁵⁹ DLT’de ise ek +DA- şeklinde görünmüş ve geçişli fiiller yapan pek çok örnek listelenmiştir.¹⁶⁰ Diğer isimden fiil yapan eklere göre daha az kelime türeten +tA- eki

¹⁵⁵ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, (Leiden: E.J.Brill, 1954) s. 216-217-223.

¹⁵⁶ Martti Räsänen, *Materialien Zur Morphologie Türkischen Sprachen*, (Helsinki: Niedersächs Staats-U.Univ.-Bibliothek, 1957) s.145-146.

¹⁵⁷ Ahmet Bican Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri: Fiil*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1984) s. 38.

¹⁵⁸ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 50.

¹⁵⁹ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s.44.

¹⁶⁰ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’tte Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 84.

için M. Erdal, sonu ünsüzle biten tek heceli isimlere eklendiğini, Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde ünsüzlerden sonra +t, ünlülerden sonra +d olarak karşımıza çıktığını belirtir. Buna ilave olarak M. Erdal'ın aktardığı bilgilere göre +tA- eki yansıma sözcüklerde de görülmekte ve Moğolcada +dA- ekli eylemler yaşamaktadır.¹⁶¹ Hacıeminoğlu, isimlerden etken geçişli ve geçişsiz yansıma fiiller türeten +dA- ekinin *çıl-da-*, *sıgta-*, *yinde-*, *tıl-da-* örneklerinde isim tabanlarının tek olarak kullanılmadığını söylemektedir.¹⁶²

2000-2021 Arası Çalışmalar

E. Teres ise *Çağatay Türkçesinde Söz Yapımı* adlı doktora tezinde ekin adlardan ve yasıma sözcüklerden geçişli ve geçişsiz eylemler türettiğini aynı zamanda günümüzde de ekin işlek olduğunu *vızıl+da-*, *hırıl+da-*, *şarıl+da-*, *mırıl+da-* gibi örnekler vererek açıklamaktadır.¹⁶³ F. Toprak Harezmi Türkçesinde ekin +tA- ve ötümlüleşme sonucu oluşan +dA- biçiminin de görüldüğünü söylemektedir. *alda-*, *küldürde-*, *çıkırtat-*, *ünde-*, *iste-* eylemleri incelenmektedir.¹⁶⁴ İ.Taş, Kutadgu Bilig'de eki +DA- olarak vermekte ve ekin bu eserde geçişli eylemler türettiğinden bahsetmektedir.¹⁶⁵ Sir G. Clauson, +dA- ve +tA- ekleri için +lA- ekinin sonraki şekli demiş ve /-g/, /-l/, /-n/ ile biten isimlere +dA- şeklinde fakat /-k/ biten isimlere +tA- olarak geldiğini belirtmiştir.¹⁶⁶ Memlük Kıpçakçası eseri olan *Et-Tuhfetü'z Zekiyye*'de fiil yapımını inceleyen M. Salan, eki +DA- biçiminde vermiş; isim kök veya gövdelerinden geçişli fiiller, yansıma sözcüklere gelerek geçişsiz yansıma fiiller oluşturduğunu örneklerle açıklamıştır.¹⁶⁷ *Maitrisimit*'te ek, sadece *ün-te-* fiilinde geçmektedir.¹⁶⁸ Yenisey Yazıtlarında eke rastlanılmadığı Y. Şimşek'in makalesinden anlaşılmaktadır. *Codex Cumanicus* ve Ermeni Kıpçakçasında ek, ünlü ve tonlu ünsüzlerden

¹⁶¹ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1991), s. 457.

¹⁶² Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s.151.

¹⁶³ Ersin Teres, “Çağataycada Söz Yapımı”(Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009), s.376-377.

¹⁶⁴ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro, 2005), s. 58-59.

¹⁶⁵ İbrahim Taş, “Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005), s. 105-106.

¹⁶⁶ Sir Gerard Clauson, “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler”, çev. Uluhan Özalan, *Dil Araştırmaları Dergisi*, c.1, S.1 (Bolu 2007), s.194.

¹⁶⁷ Musa Salan, “Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't Türkiye'de Fiil” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s.135.

¹⁶⁸ Dilek Bektaş, “Maitrisimit'te Kelime Yapımı” (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 61.

sonra +dA-, tonsuz ünsüzlerden sonra ise +tA- şeklinde gelmiş ve bu ek ile geçişli, geçişsiz ve yansıma fiiller türetilmiştir.¹⁶⁹

ünde- ~ **inde-** ‘1.çağırmaq, seslenmek, davet etmek 2. dua etmek’ A.242v21KE, vb.; 45-7ME, vb.; 78-17NF, 23-1NF, 222-11NF

ünde- ‘çağırmaq’ (U II: 26; EUygWil.: 826); *ünde-* ‘çağırmaq’ (DLT III: 60); *ünde-* ‘çağırmaq’ (KBKaç.: 624); *ünde-* ‘çağırmaq’ (ÇağPav.: 82) || < **ün*+tA- < **ün* > EUyg. U III *ün*.

ol Tanrıka ündeyür (T.155r9KE)

ol cavāb sızgurdı iç yağını yas tegdi anga tegdi ok bükürtmekge savāb aydı cavāb içinde, yönlü kaydardı sözni kayttı ta içinde, yönlü kaydardı sözni kayttı Tanrı tapa ündedi anga ol neme tapa tas ettürdi...(45-7ME)

*Ol kimerse bardı; bakar ewde yalıñ turur, bēlinge bir fūta bağlamış takı oturup turur. Ol kelgen aydı kim: Sizni Sufyān ündeyür, tēdi erse, Ahmed Hanbel aydı: Tonumnı yuguçıka bērip tururmen...*222-11NF

DTS: 625; EDPT: 180; VEW: 521; TTKBS: 991; OTWF: 457.

alda- ‘aldatmak’ 73-6ME, vb.; 402-7NF

alta- ‘aldatmak’ (TT I: 26); *alda-* ‘aldatmak, hile yapmak’ (DLT III: 6); *alda-* ‘aldatmak’ (ÇağPav.: 32) || < **āl*+tA- < **āl* > EUyg. M III *al*.

Tanrı teñizlerni aldadı anı, avutdı anı erksiz kıldı (73-6ME)

Hak ayğay: Ey kullarım, meni mü aldayursız yā takı benim üze mü cür ‘et kılursız? Öz zātım birle ant yād kılur men kim andağ fitneler birle sizlerni mubtalā kılğaymen kim ol fitne halīm kimersemi hayrān kılğay, tēp aydı.(408-7NF)

DTS: 34; EDPT: 133; ESTYa: 127; VEW: 14; TTKBS: 65; OTWF: 455.

çıkırtat- ‘gıcırdatmak’ (< **çıkır*+tA-(X)t-) 18-4ME; **iste-** ‘istemek, aramak’ (< **iz*+tA-) 171-1NF.

¹⁶⁹ Musa Salan, “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 71.

2.1.4 Algı Fiilleri: +(X)(r)kA-

Ek, Harezmi Türkçesi yazılı metinlerinde birkaç örnekte geçmektedir.

1950-2000 Arası Çalışmalar

C. Brockelmann eki +GA- olarak değerlendirmiş ve ek için *kızga-*, *sayga-* örneklerini vermiştir.¹⁷⁰ M. Räsänen, eki +kA- ve +rkA- olarak ayrı değerlendirmiştir. +kA- ile ilgili çok örneğe yer verilmezken +rkA- ekinin örnekleri sayıca daha fazla verilmiştir.¹⁷¹ A. von Gabain eki, +°rkA- biçiminde göstermiş ve Eski Türkçe için *alpırkan-*, *kıwırkaklan-*, *tsuyurka-* örneklerini vermiştir.¹⁷² J. Eckmann, Çağataycada eki +rğa-/rge-/ırğa-/irge-/urgā-/ürge- şeklinde göstermiş ve ekin duygu, fikir, görüş bildiren eylemler türettiğinden söz ederek şu örnekleri vermiştir: *azırğa-*, *mungurğa-*, *tangırğa-*, *taşırğa-n-*.¹⁷³ Fakat J. Eckmann Çağatay Türkçesindeki bazı örneklerde ekin fiil kökünden türetme yapabileceğinden bahseder: *açırğa-n-* ‘kızmak’ *açı-* ‘acımak, üzülmek’, *buşurğa-n-* ‘sıkılmak’ *buş-* ‘kızmak’.¹⁷⁴ Bu durumla ilgili M. Erdal da açıklama yapmış ve ekin bazı kelimelerde (*tuy-urka-*, *kıs-ırkan-*) fiilden fiil yaptığını belirtmiştir.¹⁷⁵ İ. Bilgen, *Divānu Lügati’t Türk’t e Söz Yapımı* adlı tezinde, N. Hacıeminoğlu *Karahanlı Türkçesi Gramerinde* eke yer vermemiştir. M. Erdal, Moğolca olduğunu söylediği +(X)(r)kA- ekinin duygu ifade eden fiiller oluşturduğunu ve buna ilave olarak -(X)n- eki ile genişlediğini belirtmiştir.¹⁷⁶ Sonu ünlü ile biten iki heceli köklere ekin /X/ bağlayıcısı olmadan geldiğini *kıvı+rkān-* ve *özi+rkān-* gibi örnekler vererek açıklamıştır.¹⁷⁷ Çok heceli isim kökü bir ünsüzle bittiği zaman +kA- biçimi *erinç+ke-*, *yarlıg+ka-* örneklerinde olduğu gibi eklenmektedir.¹⁷⁸

¹⁷⁰ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, (Leiden: E.J.Brill, 1954) s. 217,222.

¹⁷¹ Martti Räsänen, *Materialien Zur Morphologie Türkischen Sprachen*, (Helsinki: Niedersachs Staats-U.Univ.-Bibliothek, 1957) s.146,149.

¹⁷² Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 50.

¹⁷³ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s.46.

¹⁷⁴ a.y.

¹⁷⁵ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz,1991), s. 463.

¹⁷⁶ a.g.e., s. 458,463. Ekin -(X)n- ile fiilden fiil yapıldığı durumda bile geçişli olduğu M. Erdal tarafından gözlemlenmiştir.

¹⁷⁷ a.g.e., 459.

¹⁷⁸ a.y.

2000-2021 Arası Çalışmalar

T. Tekin ise Bilge Kagan ve Kül Tigin anıtlarında bu ekle geçen tek bir örneğe yer vermiştir: *tokurkak-* < **tokurka-* ‘kendini tok saymak’ < *tok*¹⁷⁹ F. Toprak, eki +*IrGA-* / +*IrKA-* biçiminde göstererek *dañırka-*, *esirge-*, *tañırka-*, *küçürgeniş-* örneklerini incelemiştir.¹⁸⁰ İ. Taş, ekin bir duygu veya nitelikte dolu olmak anlamlı eylemler türettiğinden bahsetmekte ve *yarlıka-*, *tañırka-*, *soyurka-*, *esirke-* örneklerini *Kutadgu Bilig* için vermektedir.¹⁸¹ Sir G. Clauson ise +*Vrğan-* / +*Vrge-* biçimlerini göstererek ekin sadece dönüşlülük halinin karşımıza çıktığını, geçişsiz fiiller türettiğini açıklamıştır.¹⁸² E. Teres de Çağataycada ekin çok sık kullanılmadığını ve hem geçişli hem geçişsiz eylemler türettiğini belirtir.¹⁸³ *Et-Tuhfetü’z-Zekiyye*’de bu ek geçişli fiiller türetmektedir ve sadece *esirke-* kelimesi örnek olarak verilmiştir. Buna ek olarak M. Salan, bahsi geçen tezinde ekin isim köklerine +*KA-* olarak geldiğinden bahsetmektedir ve bu nedenle +*KA-* eki ile +(X)r*KA-* ekini iki ayrı ek olarak değerlendirmektedir.¹⁸⁴ +*KA-* eki başlığında *iyiske-*, *kızgan-*, *kinkeş-*, *yarlıka-* örnekleri verilmiştir.¹⁸⁵ *Maitrisimit*’te ek +(X)(r)*kA-* şeklinde *kıvrkan-* örneği ile verilmiştir.¹⁸⁶ Yenisey Yazıtlarında ek sadece +*kA-* biçimiyle *yarlıkadık* ‘lütfettiği için’ örneğinde geçmektedir.¹⁸⁷ *Codex Cumanicus* ve Ermeni Kıpçakçasında ek +*GA-* ve +(X)r*GA-* biçimlerinde verilmiş ve bu iki ekin aynı başlık altında değerlendirilmesinin nedeninin anlamsal boyutlarının aynı olduğu yani algı duygu fiilleri oluşturduğundan bahsedilmiştir.¹⁸⁸ Buna ilave olarak tonsuz ünsüzlerden sonra +*kA-*, tonlu ünsüzlerden sonra +*gA-* olarak gelmektedir.¹⁸⁹

Araştırmacılar +(X)(r)*kA-* ekinin Türkçe ve Moğolca için ortak olduğunu kanıtlamış ama hangi dilin alıntılama yaptığı hususu tartışmalı olarak kalmıştır. M. Erdal, G. Doerfer ile aynı

¹⁷⁹ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003), s. 88.

¹⁸⁰ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro, 2005), s. 61.

¹⁸¹ İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 106.

¹⁸² Sir Gerard Clauson, “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler”, çev. Uluhan Özalan, *Dil Araştırmaları Dergisi*, c.1, S.1 (Bolu 2007), s. 195.

¹⁸³ Ersin Teres, “Çağataycada Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009), s. 382-383.

¹⁸⁴ Musa Salan, “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lugati’t Türkiyye’de Fiil” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s. 170.

¹⁸⁵ a.g.t, 145.

¹⁸⁶ Dilek Bektaş, “Maitrisimit’te Kelime Yapımı” (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 63.

¹⁸⁷ Yaşar Şimşek, “Yenisey Yazıtlarında Ekler”, *Teke Dergisi*, S.3/1 (2014), s. 35.

¹⁸⁸ Musa Salan, “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 74.

¹⁸⁹ a.y.

görüŖte olduğunu ekin iki dilde aynı iŖlevde olup Moğolcada ekin isimlerden fiil, Türkçede ise hem isimlerden hem de fiillerden fiil yaptığını izah etmiştir.¹⁹⁰ Sir G. Clauson, L.V. Clark ve A. M. Ŗçerbak Moğolcadan Türkçeye 8. yy'dan evvel herhangi bir biçimbilimsel öÇe hatta alıntı kelime dâhil alınmayıp bu durumun söz konusu olmadığını belirtirken B. H. Todayeva ise Türk kavimleriyle sıkı temas halinde bulunan Kuzey Moğol dillerinde aktif olarak ekin yer aldığı görüşündedir.¹⁹¹ R. Alimov'un araştırmasına göre ek hem tarihi hem çağdaŖ Türk lehçelerinde farklı anlamlarda görölmekte, -(X)n- dönüşlölük ekiyle genişlemekte ve geçişsiz fiiller türetmektedir.¹⁹²

taırka- ~ daırka- 'ŖaŖmak, hayret etmek' 166-4ME, 18-4ME

taırka- 'ŖaŖmak' (KBKaç.: 783) || < *taır+(X)(r)kA- < *taır > EUyg. M I taır.

evdin barkdın kėsilip pārsālık kıldı nāzadı aning üze, ustaılık kıldı anga, süründi sığıt tonı keğdi tiŖi, yas tonın keydi tiŖi, artuksı ton keydi 'avrat yas tonı, artuksı ton sordı ton dernı budaklandı hoŖlandı, yüngüllük etti istedi nerseni, isteyü turdı nerseni buŖdı anga, övke kıldı anga tangladı andın, dangırkadı andın ergen boldı, dulun tirildi... (166-4ME)

DTS: 532; EDPT: 525; OTWF: 462.

esirge- 'esirgemek' A.196r8KE, vb.; 59-3ME

esirge- 'esirgemek' (DLT III: 27); *esirge-* 'reddetmek, merhamet etmek' (ÇağPav.: 114) || < *es+(X)(r)kA- < *es

māl andın esirgemedi (A.196r8KE)

Tangrı yarlıkadı anga, hurmet tutdı anga, esirgedi anga... (59-3ME)

DTS: 183; EDPT: 252; ESTYa: 310; VEWT: 50; TTKBS: 341; OTWF: 459.

tsoyurka- ~ soyurka- ~ soyura- 'merhametli olmak, kibar olmak' A.88v21KE, vb.

¹⁹⁰ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1991), s. 463.

¹⁹¹ Rysbek Alimov, "Eski Türk Runik Metinlerdeki Esiz Üzerine", *A.Ü. Türkiyat AraŖtırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.49 (2013), s.28.

¹⁹² a.g.m., 30-31.

tsoyurka- ‘merhamet etmek’ (TT III: 113; Suv.: 612; EUygWil.: 751); *soyurka-* ‘merhamet etmek’ (KBKaç.: 28); || < (Ç+T) *tz’u*+ (X)(r)*kA*- < Ç *tz’u* >

küçürgeñiñ- ‘güçlük çıkarışmak’ (< **kūç*+(X)(r)*kA*-(X)n-(X)ş-) 196-6ME; *yarlıka-* ‘affetmek, başışlamak, buyurmak, emretmek’ (< **yarlıg*+*kA*-) A.126v15KE, vb.; 59-3ME; 60-4NF.

2.1.5 Yansıma eylemler: +*kIr*- ve +*kI*-

Harezmi Türkçesi metinlerinde diğer eklere göre oldukça az tespit edilmiştir ve yansıma sözcüklerde görülmektedir.

1950-2000 Arası Çalışmalar

+*kIr*- ve +*kI*- eki ile ilgili kaynaklar, daha çok yansıma temelli sözcüklere geldiğinden bahsetmiştir. İşlek bir ek olmayıp genellikle geçişli-geçişsiz filler türetmektedir. C. Brockelmann, ekin isme ‘yakın olmak, neredeyse’ anlamlarını katarak fiilleştirdiğini söylemiş ve *kedgir*-, *kelgir*-, *kamgır*-, *kolgır*-, *kuzgır*-, *saçgır*-, *süsgır*-, *sütgır*-, *talgır*-, *tazgır*-, *tozgır*-, *yolgır* örneklerini vermiştir.¹⁹³ A. von Gabain, eki +*kır*-, +*kir*-, +*gır*- biçimde göstermiş, diğer biçimleri olabileceğinden bahsetmiş ve anlamını ‘ses çıkarmak’ olarak vermiştir.¹⁹⁴ İ. Bilgen ise DLT’de +*gır*- eki başlığında ekin geçişsiz filler oluşturduğunu belirtmiştir: *saygır*-, *talgır*-, *tazgır*-, *tozgır*-. +*kIr*- biçimini ayrı başlıkta incelemiş ve şu örnekleri vermiştir: *bakır*-, *çakır*-, *kıkır*-, *kekir*-, *üşkir*-. Diğer başlıkta bu ekin +*krA*- biçimini ele almış ve şu örnekleri sıralamıştır: *çokra*-, *kükre*-, *okra*-.¹⁹⁵ M. Erdal, eki Moğolca +*KirA*- ile ilişkilendirmiş ve Ana-Türkçe biçiminin **kIrA*- olabileceğine dair görüş bildirmiştir.¹⁹⁶ +*kIr*- fiillerinden sonra isim biçimlerinin türetilmediğini ve fiil türeten tek biçimin ise -(X)ş- eki olduğunu *alakırış*-, *çakırış*-, *kıkırış*- kelimeleri ile izah etmektedir.¹⁹⁷ M. Erdal tüm bunlara ilave olarak +*kIr*- ekinin, +*kI*- ekinin -(I)r- ekiyle birlikte türetilmesinden oluşabileceğine dair ihtimali açıklamaktadır ve bu analizin Moğolca +*KirA*- ile bağlantı hususunda da bir çelişki olmayacağını ifade etmektedir.¹⁹⁸ T. Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri* eserinde eke yer vermezken *Çağatayca El Kitabı* eserinde J. Eckmann da bu eke yer vermemiştir. Yenisey

¹⁹³ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, (Leiden: E.J.Brill, 1954) s. 217-218.

¹⁹⁴ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 49.

¹⁹⁵ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’tte Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 86-88-89.

¹⁹⁶ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1991), s. 467.

¹⁹⁷ a.g.e, 468.

¹⁹⁸ a.y.

yazıtlarında da bu eke rastlanmamıştır. N. Hacıeminoğlu *Karahanlı Türkçesi Grameri* eserinde eki +*gIr-* olarak vermiş ve ekin geçişsiz fiiller teşkil ettiğinden söz etmiştir: *saygır-* ‘yere kara taşlı ola yazmak’, *tazgır-* ‘kelleşmek’, *tozgır-* ‘tozlanmak’.¹⁹⁹ KB’de +*kI-* ekinin yansıma eylemler türettiği ve sadece *okı-* ‘okumak, çağırmak’ fiilinde görüldüğünden bahsedilmektedir. Buna ek olarak +*kIr-/+krA-* eki ayrı olarak ele alınmış ve bu ekin de yansıma eylemler türettiğinden bahsedilmiştir.²⁰⁰ E. Teres, *Çağatayca Söz Yapımı* tezinde eki +*rA-* ve +*KrA-* başlığında incelemiştir. Çağataycada da ekin geçişsiz eylemler yaptığını fakat çok örnek görülmediğini belirterek Çağataycadaki örnekleri sıralamıştır.²⁰¹ *Et-Tuhfetü’z-Zekiyye*’deki fiilleri inceleyen M. Salan, eki +*KXr-/+KXI-* başlığında incelemiş ve ekin yansıma köklerden geçişsiz fiiller türettiğinden bahsetmiştir: *bıçkır-*, *kakır-*, *keykir-*, *kıçkır-*, *kürkül-*, *ötkür-*, *sıskır-*, *sümkür-*, *tükür-*.²⁰² *Codex Cumanicus ve Ermeni Kıpçak Türkçesinde Fiil* adlı doktora tezinde M. Salan, +*KI-* eki ve +*KIr-/+KrA-* eklerini ayrı morfem kategorileri olarak ele almıştır. +*KI-* ekinin yansıma köklerden geçişsiz fiiller oluşturduğunu bu yönü ile +*KIr-/+KrA-* ile aynı teşekkülde olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda ekin, +*KIr-* ekinde olduğu gibi anlamsal değişme ile geçişsiz biçimden geçişlilik özelliği gösterdiğinden bahsedilmiştir. *Codex Cumanicus* ve Ermeni Kıpçakçası için örnekler verilmiştir: *okı-*, *tokı-*.²⁰³ +*KIr-/ +GIr-* eki için ekin geldiği köklerin çoğunlukla /r/ sesi ile biten tek heceli tabanlar olduğu ve Moğolcadaki karşılığında bulunan /r/ sesinin kalıntısı olarak Türkçede sonradan düşürüldüğü belirtilmiştir.²⁰⁴ *Codex* ve Ermeni Kıpçakçasındaki örnekler şunlardır: **bögür-*, *bürkür-*, *çağır-*, *çüçkür-*, *hızgır-*, *kekir-*, *kakır-*, *kıçkır-*, *ögür-*, *öksür-*, *sızgır-*, *tükür-/tüpkür-*, *yötkür-*, *ıgray-*, *kökre-*, *mañra-*, *muñra-*.²⁰⁵

kıkır-* ~ *kakır-²⁰⁶ ~ ***kıgur-*** ‘çağırmak, bağırmak’ A.75r11KE, vb.; 97-5ME, 125- 4ME

¹⁹⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s.153.

²⁰⁰ İbrahim Taş, “Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005), s. 113-114.

²⁰¹ Ersin Teres, “Çağataycada Söz Yapımı”(Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009), s.385.

²⁰² Musa Salan, “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lugati’t Türkiyye’de Fiil” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s.146-148.

²⁰³ Musa Salan, “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 81.

²⁰⁴ a.g.t., 82.

²⁰⁵ a.g.t., 83-84.

²⁰⁶ M. Erdal *kakır-* ‘tükürmek, boğazını temizlemek’ kelimesini ayrı başlıkta verip yine *kıkır-* kelimesine referanslamıştır. Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation II* (Wiesbaden: Harrassowitz,1991), s. 466.

kakır- ‘bağırmaq’ (U IV: 11; EUygWil.: 369) || < *kī+kIr- < *kī > DLT kī.

kündüzün tesbih kıldı tesbih kılğan bāblar kıldı kitābğa, türlü türlü sözler kıldı bitigni biri biri songınca ündedi ündegen, köp kez du‘a kıldı du‘a kılğan uyutdı sütüni önlü kördi anıng sakınmışını engdüirdi başını katıg kıkırdı, ün etti ün bulğadı anı çovāç keydüirdi anga... (97-5ME)

EDPT: 612²⁰⁷; VEWT: 261; TTKBS: 506; OTWF: 466-468.

toku- ~ **tokı-** ‘1. vurmak, 2. patlamak, 3. dokumak, (örümcek) ağ örmek’ A.58r17KE, A.27r13KE, A.13v11KE, vb.; 21-12NF, 21-15NF, 210-15NF

tokı- ‘dövmek, savaşta mağlup etmek’ (BK: G8); *tokı-* ‘vurmak’ (U II: 61; EUygWil.: 726); *tokı-* ‘vurmak, dokumak’ (DLT III: 193); *tokmak* ‘dokumak’ (ÇağPav.: 239) || < *tok+kI- < *tok > DLT tok.

kötürüb yerge tokıyu öltürdiler (A.58r17KE)

adam tokudı (C.8v21KE)

Andın soñ kâfirler Peygāmbar ‘asnuñ izini izleyü isteyü keldiler gār ağzınga tegi Hak te ‘ālā fermānı birle örümçük gār ağzınga ewini tokudı.(21-15NF)

DTS: 576; EDPT: 467; ESTYa.III: 256-257; VEWT: 484-485; TTKBS: 905; OTWF: 468.

çakır- ‘çağırmaq, seslenmek, bağırmaq’ 39-6ME, 94-2ME, vb.; 275-9NF, 329-15NF

çağırmaq ‘yüksek sesle bağırmaq’ (ÇağPav.: 277) || < *çāk+kIr- ~ *çā+kIr- < *çāk > DLT çak.

Tangrı anlar üze kün düşmez kölige bahānelü kıldı anı, avuttı anı, iglü kıldı anı az kıldı anı lā ilāhe illa’llāh tēyü çakırdı uğradı anga yetiz kıldı anı, vb. (94-2ME)
İblis aydı kim: Bakar, Ayyüb peygāmbar ‘as namāz kılı turur. Kaçan kim namāznı tamām kıldı erse, bu çakırdı, feryād kıldı başınga tuprak saçtı. Ayyüb peygāmbar heç

²⁰⁷ Sir G. Clauson eylemin *kakı* kelimesinden geldiğini belirterek *kakır-* < *kakı eyleminin koşulsuz bir olaydır, demektedir. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish* (Oxford: Oxford University Press, 1972), s. 612-613.

kadğurmadı takı aydı kim: Bu mal tavarnı Hak te ‘ālā bērip turur erdi, yana Hak te ‘ālā aldı. Maņa ne çakırur sen? (329-15NF)

DTS: 140; EDPT: 410; VEWT: 96; TTKBS: 211; OTWF: 466.

2.1.6 +rA-

Ek, elde edilen verilere göre incelenen Harezm Türkçesi metinlerinde dört kelimede görülmektedir. Ekin geldiği kök isimler, yansıma sözcüklerdir. Bu isim köklerinin varlığını tek başına Türkçenin tarihi dönemlerinde tespit etmek büyük çoğunda mümkün görünmemektedir.

1950-2000 Arası Çalışmalar

C. Brockelmann +rA-’yı Moğolcadaki -rA- gibi başlangıç bildiren (*inchoative*) ek olarak betimler. +rA- ekini şu anlamsal gruplara ayırmıştır: a) Tekrarlanan hareketler; b) Şiddetli hareketler; c) Olağanüstü koşullar d) Ses taklidi ifadeler e) Temel gövde bazen geçişli ve geçişsiz, aktif ve nötr anlamları birleştirir, bunlar aksi takdirde türevlerle birbirinden ayrılır.²⁰⁸ C. Brockelmann eki +rA- +rI-, +rU- olarak vermektedir.²⁰⁹ M. Räsänen, eki +(A)r- başlığı altında değerlendirmiştir.²¹⁰ A. von Gabain ekin seyrek olduğunu söylemiştir.²¹¹ Çağataycada +rA- eki tek başına bir kategori olarak değerlendirilmiş; geçişsiz fiiller oluşturduğu söylenmiş ve örnekler verilmiştir: *gendre-*, *muğra-*, *ögre-n-*, *telbere-*.²¹² İ. Bilgen, DLT’de +krA- başlığında *çokra-*, *kükre-*, *okra-* kelimelerini incelemiştir; +rA- başlığında ise *çığra-*, *ığra-*, *koğra-*, *mağra-*, *möğre-*, *yağra-* kelimelerini incelemiştir.²¹³ M. Erdal +rA- eki örneklerinin tümünün iki heceli olduğundan bahsedip Eski Türkçe örneklerde /r/ foneminden evvel bir artdamaksıl /k/, /g/, /ŋ/ fonemlerinin olduğundan bahseder.²¹⁴ M. Erdal’a göre eğer kök iki heceli ve bir ünlü ile bitiyorsa genellikle yansıma sözcükler için +IA- kullanılır.²¹⁵ Neden

²⁰⁸ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, (Leiden: E.J.Brill, 1954) s. 200-201.

²⁰⁹ a.g.e., s. 221-222.

²¹⁰ Martti Räsänen, *Materialien Zur Morphologie Türkischen Sprachen*, (Helsinki: Niedersachs Staats-U.Univ.-Bibliothek, 1957) s.149.

²¹¹ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 50.

²¹² János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s.46.

²¹³ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’t e Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 88-89,100-101.

²¹⁴ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz,1991), s. 469.

²¹⁵ a.g.e., s. 473.

yansıma sözcükleri türeten iki ek olduğu hususunda M. Erdal, +*kIr-*/*+kXr-* fiillerinden hiçbir ad kökenli türev onaylanmazken çoğunlukla önünde bir artdamaksıl olan +*rA-* ile biten yansıma fiillerinin çok fazla genişlemiş biçimi olduğundan, sözel alanlarda farklı olduklarından, ilki sadece -*Xş-* ile ikincisi genellikle -(*X*)*t-* ve -(*X*)*n-* ile genişletildiğinden bahsetmektedir.²¹⁶ N. Hacıeminoğlu, eki +*rA-* ve +*rI-* olarak vermektedir. Karahanlı Türkçesinde işlek olduğunu söylemektedir.²¹⁷

2000-2021 Arası Çalışmalar

T. Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri* eserinde +*rA-* ekinin Moğolcadaki örneklerini de vererek ekin Eski Türkçede yalnızca yansıma fiiller türettiğinden bahsetmiştir: *möyre-* ‘böğürmek’ Mo. *mögere-* ; *yaŋra-* ‘çınlamak’ < **yaŋ* ‘yansıma’.²¹⁸ H. Aydemir ise ekin Eski Türkçede yalnızca yansıma fiiller türetmediğini göstererek, Moğolcadaki karşılığı gibi isimden fiil oluşturup geçişsiz fiiller teşkil ettiğini ve anlamının ‘temel sözcükbiriminde belirtilen özelliğe dönüşme veya olma’ şeklinde olduğunu belirtir. H. Aydemir +*rA-* ekine temkinli yaklaşmaktadır çünkü fiilden fiil yapan -*rA-* eki de bulunmaktadır. Eski Türkçe dönemi için *kekreş-*, *öğren-/öğret-*, *topra-* , Ana Türkçe için **hulug begrek* ‘ulu bey olmuş’ (< **beg+rA-k* > EUyg. *begrek* ‘güçlü’) örneklerini kesin görmektedir.²¹⁹ F. Toprak, Harezm Türkçesi metinlerinde ekin seyrek karşımıza çıkıp yansıma sözcükleri fiilleştirdiğini ifade ederek bu dönemde bazen +*IA-* ekinin de bu amaçla kullanıldığını bildirmiştir.²²⁰ İ. Taş, Kutadgu Bilig’de eki +*kIr-* ve +*krA-* başlığında değerlendirmiş; yansıma eylemler türettiğinden bahsetmiştir.²²¹ Sir G. Clauson +*rA-* ekli fiillerin işlek olmadığını belirtir.²²² Yenisey Yazıtlarında ise eke yer verilmemiştir. Çağatayca söz yapımını inceleyen E. Teres, eki +*rA-* ve +*KrA-* başlığında yasıma sözcükler ve diğerleri kategorisinde incelemiştir ve örnekler sıralanmıştır: *kükre-* ve *iğre-* yansıma sözcükler için, *muğra-*, *telbere-* diğer sözcükler

²¹⁶ a.g.e., s. 474.

²¹⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s.158.

²¹⁸ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 88.

²¹⁹ Hakan Aydemir, “Altaic etymologies: töz, toprak, toyoşun”, *Turkic Languages*, S.7 (2003), s.116-122. Kelimelerin etimolojilerini Aydemir şöyle vermektedir: *kekreş-* < *kek+rA-(X)ş-* ; *ögre-* < *ög+rA-* ; *topra-* < *topu+rA-k* ~ *topa+rA-k*. *ögre-* fiilinin etimolojisi Sevortjan, Erdal ve Tekin tarafından yanlış verilmiş; kelimenin **ögür+A-* etimolojisi yanlış düşünülmüştür.

²²⁰ Funda Toprak, *Harezm Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro,2005), s.57.

²²¹ İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 105.

²²² Sir Gerard Clauson, “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler”, çev. Uluhan Özalan, *Dil Araştırmaları Dergisi*, c.1, S.1 (Bolu 2007), s.194.

grubundadır.²²³ *Et-Tuhfetü 'z Zekiyye*'de °rA- ekinin daha çok /g/, /k/, /η/ ve seyrek olarak /ç/, /l/ sesleriyle biten yansıma sözcüklere geldiği kanıtlanmış ve şu örnekler verilmiş: *eñre-*, *iren-* (<*yigre-n-/igir-e-n-), *kaldıra-*, *kökre-*, *övren-* (<*ögre-n-), *sayra-*, *sıçra-*, *şaldıra-*, *titre-*.²²⁴ *Maitrisimit*'te bu ekle yapılan *mañra-*, *koñra-* örneklerine rastlanmıştır.²²⁵ Ermeni Kıpçakçası ve *Codex Cumanicus*'ta °rA- eki başlığı ayrı alınmıştır. Bu ekin kanıtlanmış biçimlerinin kesin olmadığı öne sürülmüştür. +KIrA- ve +KrA- eklerinden türeyen fiiller dışında son hecesinde /rA/ sesi bulunan fiillerin +A- eki ile türetildiği öne sürülmüştür. Ermeni Kıpçakçası ve *Codex*'deki veriler iki heceli ve geçişsiz olarak kanıtlanmıştır: *saçra-*, *tepra-*, *titre-*.²²⁶

ıñra- ~ iñre- 'inlemek' A.183r3KE, B.191r11KE; 40-2ME, 226-6ME; 73-16NF, 35-17NF

iñre- 'inlemek, sızlanmak' (DLT III: 34); *iñre-* 'sessizce ve gizlice ağlamak' (ÇağPav.: 141) || < *ıñ+rA- ~ *iñ+rA- < ? *iñ*.

at yorğa şākirdlik kıldı anga açtı gūrlarnı yıǵdı yā kamuǵın aldı nērsening nersening uluǵrak ūlūşı nērsening uluǵı ūrperetti tonrı kendü ūrperdi ūrpek, ton ūpürcüki kükredi ya ingredi kızledi... (226-6ME)

DTS: 175; EDPT: 189; TTKBS: 437; OTWF: 469.

çıñra- 'cangırdamak' T.141v11KE; 230-4ME

çıñra- 'çınlamak' (DLT III: 92); || < *çıñ+rA- < *çıñ > DLT *çıñ*.

saǵu çıñradı (T.141v11KE)

teprendi yer, tutuşturu bitidi hatrı kuydı çıñgradı tepretti anı...(230-4ME)

DTS: 150; EDPT: 426; TTKBS: 237-238; OTWF: 469.

kükre- ~ kökre- 'kükremek' A.248r1KE, T.393r16KE, vb.; 9-5ME, 230-2ME

²²³ Ersin Teres, "Çağataycada Söz Yapımı"(Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009), s.385-388.

²²⁴ Musa Salan, "Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't Türkiyye'de Fiil" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s.167-169. Buna ek olarak TZ'de ekin yansıma anlamı olmayan *igren-*, *öğren-* örnekleri tespit edilmiştir.

²²⁵ Dilek Bektaş, "Maitrisimit'te Kelime Yapımı" (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 64-65.

²²⁶ Musa Salan, "Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 109-110.

kökre- ‘kükremek’ (Suv.: 646,3; EUygWil.: 401); *kökre-* ‘kükremek’ (DLT III: 108);
kükremek ‘bağırış, yüksek ses, gök gürültüsü’ (ÇağPav.: 473) || < **kök+rA-*~
**kük+rA-* < **kök*

öfkeliğ arslan teg kökreyü... (A.248r1KE)

*yolining başında sakladı anı, yā anuk kıldı anga, yā yolın tuttu kükredi kalık küldüredi
kök...*(9-5ME)

DTS: 313; EDPT: 713; TTKBS: 551; OTWF: 470.

arkura- ‘önüne çıkmak’ (< **arku+rA-*) 161-5ME, 173-1ME, vb.

2.1.7 +U-

+U- eki Harezmi Türkçesinde işlevliğini yitirmiştir. Ek, incelenen metinlerde sadece *yaru-* fiilinde geçmektedir. Aynı zamanda ekin Eski Türkçeden başlayarak daraldığı bilinmektedir. Bu nedenle Harezmi Türkçesinde de daralmış biçimi görülmektedir. Fakat ek, +I- eki ile karıştırılmaktadır.

1950-2000 Arası Çalışmalar

C. Brockelmann, eki +U- olarak ele alır ve *agru-*, *bayu-*, *boşu-*, *bekü-*, *belü-*, *kiñü-*, *kalnu-*, *kızıu-*, *taru-* örneklerini verir.²²⁷ M. Räsänen eki +A- ve +I- ekleriyle birlikte vermiştir.²²⁸ A. von Gabain, ekle ilgili açıklama vermeyip *öli-* ve *boşu-* örneklerini incelemiştir.²²⁹ J. Eckmann ise eki +A-, +I- ve +U- ile birlikte ele alır ve örnekler verir.²³⁰ İ. Bilgen ise DLT’de ekin geçişli ve geçişsiz eylemler türettiğinden bahsetmektedir.²³¹ M. Erdal’a göre isimden geçişsiz fiiller türeten +(A)d-, +(X)k-, +(A)r- biçimlerinden sadece ünsüzlerle biten kelimelerin sonuna eklenmesi nedeniyle +U- ve +I- farklıdır. +U ve +I- eklerinin ikisinin de geçişsiz eylemler yaptığını, ikisinin de /d, n, r/ kökleriyle biten isimlere eklendiğini söyleyen M. Erdal, +U- ekli fiillerin anlamsal yapılarının daha belirgin olduğunu, +I- biçimli fiillerin

²²⁷ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, (Leiden: E.J.Brill, 1954) s. 215.

²²⁸ Martti Räsänen, *Materialien Zur Morphologie Türkischen Sprachen*, (Helsinki: Niedersachs Staats-U.Univ.-Bibliothek,1957) s.144.

²²⁹ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 48.

²³⁰ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s.43.

²³¹ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’t e Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s.102.

ise anlamsal yönden çeşitli olup eklendiği kökteki son fonemi değiştirdiğini ifade etmektedir.²³² M. Erdal'a göre +U- fiilleri ettirgenlik eki -(X)t- ve -(U)r- ile genişlemektedir.²³³ N. Hacıeminoğlu *Karahanlı Türkçesi Grameri* eserinde +I- eki için geçişsiz fiiller yaptığını fakat +U- ekinin nadiren de olsa geçişli fiiller oluşturduğundan bahsetmektedir.²³⁴

2000-2021 Arası Çalışmalar

T. Tekin +I- ve +U- eklerini ayrı ayrı ele alır ve örnekler verir: **yagu-*, *yaru-*.²³⁵ F. Toprak geçişsiz fiiller teşkil eden ekin daha çok +I- biçiminin Harezmi Türkçesi metinlerinde görüldüğünden bahsetmektedir.²³⁶ *Kutadgu Bilig*'de ek geçişsiz eylemler türetir: *ağru-*, *bayu-*, *bekü-*, *boşut-*, *keñü-*, *kuru-*, *taru-*, *törü-*, *yağü-*, *yaru-*.²³⁷ Sir G. Clauson eki, +A-, +I- ve +U- ile birlikte değerlendirir.²³⁸ Çağataycada işlekliliği az olan bu ek ile ilgili tek örnek *ölüt-* 'ıslatmak' (< *öl* 'yaş, nem, ıslak' +*ü-t*) kelimesidir.²³⁹ M. Salan *Et-Tuhfetü'z Zekiyye'de Fiil Yapımı* tezinde eki +I- ve +U- olarak aynı başlıkta değerlendirir.²⁴⁰ *Maitrisimit*'te ek *boşun-* 'kurtulmak' (< *boş+u-n*-), *körküt-* (< *körk+ü-t*-), *közün-* (< *köz+ü-n*-), *kingür-* (< *king+ü-r*-) örneklerinde geçmektedir.²⁴¹ Yenisey yazıtlarında eke rastlanılmamıştır. M. Salan, *Codex Cumanicus* ve Ermeni Kıpçakçasında ekin diğer +I- ve +A- ekleriyle aynı olmadığını fakat bu eklerin artzamanlı süreçte fonolojik olarak birbirlerinin yerine kullanıldığını açıklamıştır.²⁴²

yaru- 'aydınlatmak, ışımak, parlamak' A183v2KE, vb.;13-6ME, 44-7ME, vb.;414-16NF, 200-15NF, vb.

²³² Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz,1991), s 474.

²³³ a.g.e., s. 478.

²³⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s.161.

²³⁵ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 87-88.

²³⁶ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro,2005), s.49.

²³⁷ İbrahim Taş, "Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005), s. 130-132.

²³⁸ Sir Gerard Clauson, "Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler", çev. Uluhan Özalan, *Dil Araştırmaları Dergisi*, c.1, S.1 (Bolu 2007), s.194.

²³⁹ Ersin Teres, "Çağataycada Söz Yapımı"(Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009), s.394.

²⁴⁰ Musa Salan, "Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't Türkiyye'de Fiil" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s.137.

²⁴¹ Dilek Bektaş, "Maitrisimit'te Kelime Yapımı" (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 65-67.

²⁴² Musa Salan, "Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 113-114.

yaru- ‘aydınlatmak’ (IrkB.: 26); *yaru-* ‘parlamak’ (TT I: 4); *yaru-* ‘parlamak, aydınlatmak’ (DLT III: 216); *yarumak* ‘ışımak’ (ÇağPav.: 524) || < *yā-r+U- < *yā-r

anıñ birle közüñ yarasun (A.183v2KE)

seher vaktıñga kirdi yarudı tang açıldı yüz oyağ tutdı anı maşhūr kıldı...(13-6ME)

Uyqu ğalaba qıldı erse, yattım, uyquğa bardım, ançaqa tegi kim tañ yarumış (414-16NF)

āhiratta Haq te’ālanıñ savabını körüp közi yarudı (200-15NF)

DTS: 243; EDPT: 955; VEW: 189; TTKBS: 1074.

2.1.8 +I-

Ek, Harezmi Türkçesinde birkaç örnekte görülmektedir ve geçişsiz fiiller oluşturmaktadır. Bu ek, geldiği ismi isim kökünden bildirilen biçime dönüşme anlamı vermektedir.

1950-2000 Arası Çalışmalar

C. Brockelmann, +I- eki için *kanı-*, *karı-*, *tozit-*, *taşı-*, *yagrı-*, *yıdı-*, *tok-*, *ayrı-*, *berkit-*, *kızı-*, *kızıt-*, *kızık-*, *semri*, *erzi-*, *kemi-* örneklerini incelemektedir.²⁴³ M. Räsänen, eki +A- ve +U- ekleriyle birlikte ele almaktadır.²⁴⁴ A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* eserinde eki, +A- ve +U- ile beraber gösterir ve *öli-* örneğini verir.²⁴⁵ J. Eckmann Çağataycada eki +A- ve +U- ile beraber incelemiştir; ekin hem geçişli hem geçişsiz eylemler oluşturduğunu belirlemiştir.²⁴⁶ İ. Bilgen ekin geçişsiz eylemler oluşturduğunu söylemektedir: *kanı-*, *kutru-*, *tatı-*, *yavırı-*, *yıdı-*, *öli-*, *semri-*, *ükli-*. *tokı-* örneklerinde geçişli olduğunu tespit etmiştir.²⁴⁷ M. Erdal, kök ismin ifade ettiği şeyi gösteren, geçişsiz fiiller oluşturan ek olarak tanımlar. Aynı zamanda *semri-*, *sekri-*, *yavırı-*, *ükli-* gibi kelimelerden örnekler vererek kökler /z/ ve /ş/ ile bittiği zaman +I- eki türemesi halinde belirtilen ünsüzlerin yerini /r/ ve /l/ fonemleri alır. Bu durum Altaistik bir

²⁴³ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, (Leiden: E.J.Brill, 1954) s. 215.

²⁴⁴ Martti Räsänen, *Materialien Zur Morphologie Türkischen Sprachen*, (Helsinki: Niedersachs Staats-U.Univ.-Bibliothek, 1957) s.144.

²⁴⁵ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 48.

²⁴⁶ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s.43-44.

²⁴⁷ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’t e Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 86-87.

teori olan rotasizm-zetasizm, lambdasizm-sigmatizm ile açıklanabilmektedir.²⁴⁸ M. Erdal'a göre +I- eki en çok -(X)t- ile türetilmekte, DLT'de -(X)ş- ile türetilen örneklerine de yer verilmiştir.²⁴⁹ +trI- eki ise orijinal bir form olarak tr- yazımsal bir varyant olarak görünür.²⁵⁰ N. Hacıeminoğlu Karahanlı Türkçesi için şu örnekleri vermiştir: *adaşı-, beki-, butı-, kamı-, kini-l-, köli-, ökli-, öli-, sakı-, udı-, yagrı-, yıdı-, yorı-*.²⁵¹

2000-2021 Arası Çalışmalar

Orhon Türkçesinde +I- eki geçişsiz eylemler türetmekte ve şu örneklerde görülmektedir: *biti-, tokı-, yabrit-, yorı-*.²⁵² F. Toprak, eki +I- ve +U- olarak birlikte ele almış; eklerin geçişsiz fiiller oluşturduğundan söz ederek Harezmi sahasında daha çok görülen +I- eki için şu örnekleri vermiştir: *ağrı-, bayı-, berki-, biti-, tarı-, yalayı-, yaru-*.²⁵³ İ. Taş, ekin anlamını 'kökün belirttiği durumda olmak' manasında vermiş; KB'deki örnekleri sıralamıştır.²⁵⁴ E. Teres, *Çağataycada Söz Yapımı* adlı tezinde, eki +U- ve +A- eklerinden ayrı değerlendirmektedir. Verilere dayanarak ekin Çağatay yazılı kaynaklarında hem geçişli hem geçişsiz eylemler oluşturduğundan bahsetmiştir.²⁵⁵ *Et-Tuhfetü'z Zekiyye*'de fiil konusunu araştıran M. Salan eki, +U- ile birlikte vermiştir; ek geçişsiz eylemler türetmektedir.²⁵⁶ *Maitrisimit*'te ek, *biti-, sakın-* (< sak+I-n-), *yıdı-, ökli-* kelimelerini türetmektedir; trA- için ise *yaltra-* fiili verilmiştir.²⁵⁷ *Codex Cumanicus* ve Ermeni Kıpçakçasında +I- eki hem geçişli hem geçişsiz örnekler oluşturmaktadır: geçişli fiiller: *biti-, korı-*; geçişsiz fiiller: *ağrı-, ayagış-, balkı-, yıdı-, *kūtrı-, sekri-, semri-*²⁵⁸, *yararı-, yalrı-/yılrı-, yorı-*.²⁵⁹

²⁴⁸ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1991), s. 479-480. Bu ek hakkında M. Erdal'ın görüşünü ve verdiği örnekleri reddeden H. Aydemir, örnekleriyle ek hakkında bilgi vermiştir. Bkz.: Hakan Aydemir, "The Main Pillars Of The Turkic Rhotacism-Zetacism, I. sāmiz, sāmır-, sāmri-, semre-", *Studia Etymologica Cracoviensia*, (2005), s. 15-34.

²⁴⁹ a.g.e., s. 484.

²⁵⁰ a.g.e., s. 481.

²⁵¹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s.153-154.

²⁵² Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 87.

²⁵³ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro, 2005), s.48-50.

²⁵⁴ İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 97.

²⁵⁵ Ersin Teres, "Çağataycada Söz Yapımı" (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009), s.389.

²⁵⁶ Musa Salan, "Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't Türkîyye'de Fiil" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s.137.

²⁵⁷ Dilek Bektaş, "Maitrisimit'te Kelime Yapımı" (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 68-71.

²⁵⁸ C. Brockelmann: 215; İ. Bilgen: 86-87; M. Erdal: 479-480; M. Salan: 75-77'de araştırmacılar *semir-* ve *semiz* sözcüklerinin +I- ekiyle yapıldığını belirtirken bu konu hakkında H. Aydemir, +I- ve –

agri- ‘ağrımak, sancımak’ A.193v7KE, A106v13KE, vb.;80-7ME²⁶⁰; 84-15NF, 139-2NF

agri- ‘hastalanmak’ (BK G: 9); *agri-* ‘ağrımak’ (U III: 37; EUygWil.: 20); *agri-* ‘ağrımak’ (DLT III: 6); *agrimak* ‘ağrımak, ızdırıp çekmek’ (ÇağPav.: 25) || < **āgır*+I- < **āgır* > BK *agır*.

könli ağırır teg bolub...(A.193v7KE)

könlümizni ağırtmağıl (B.236r17KE)

alplukğa nisbet kıldı anı, alp tedi anga yā ustaḥ kıldı şafā ‘atın kabül kıldı anıng bæg yazukluğ içinde teşni’ kıldı anga, aç tedi anıng üze uvtanurını, çoğladı çıgu igletdi anıng başını takıttı anı, başın ağırttı... (80-7ME)

Kaçan kim erte boldı erse, Peygāmbar ‘as aydı: Barıñ, maña maña ‘Alini ündeyü bəriñ tedi erse, bardılar takı ‘Alini ündediler. ‘Ali razhu’nuñ közi katıg ağırıyur erdi yetip, keltürdiler. (139-2NF)

DTS: 22; EDPT: 91; VEW: 8; TTKBS: 57; OTWF: 474.

öli- ‘nemli olmak, nemli’ A.207r2KE, vb.

öli- ‘nemlenmek’ (DLT III: 47) || < *(h)*öl*+I- < *(h)*öl* > EUygZieme *öl*.

DTS: 383; EDPT: 127; ESTYa.I: 524; VEW: 371; TTKBS: 658; OTWF: 480.

bayı- ‘1. zenginleşmek, 2. naz etmek’ (< **bāy*+I-) 42-5ME, 38-7ME, vb.;B.86v1KE, vb.; **berki-** ‘sağlamlaşmak’ (< **berk*+I-) 158-8ME, vb.; A.221v8KE, vb.; **yalayı-** ‘iftira etmek’ (< **yala*+(y)I-) 150-3ME, vb.

2.1.9 +(A)d-

Harezmi Türkçesi metinlerinde ekle ilgili tespit edilen örneklerde görülmektedir ki ekin hem eski biçimi hem de sızıcılaşmış biçimi beraber kullanılmaktadır. Aynı zamanda ekin +(A)t- biçimi de gözlemlenmiştir.

I- eklerinin ayrımını vermiş ve *semir-* ve *semiz* sözcüklerinin etimolojilerine dair bilgi vermiştir. Bknz.: Hakan Aydemir, “The Main Pillars Of The Turkic Rhotacism-Zetacism, I. sāmiz, sāmır-, sāmri-, semre-”, *Studia Etymologica Cracoviensia*, (2005), s. 15-34.

²⁵⁹ Musa Salan, “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 75-77.

²⁶⁰ ME’de ettirgenlik eki -(X)t- ile genişlemiş olan *agri*-(X)t- ‘ağırtmak’ görülmektedir.

1950-2000 Arası Çalışmalar

+ (A)d- eki isimlerden geçişsiz fiiller türeten Eski Türkçede kullanılan işlek bir ektir. C. Brockelmann ekle ilgili örnekleri verip + (A)y- sızıcı biçimi olduğundan bahsetmektedir.²⁶¹ M. Räsänen, eki +Ad- olarak göstermektedir.²⁶² A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinde +d-, +ad-, +ed- ‘bir şey olmak veya yapmak’ anlamında vermekte, -t- yaptırma eki ile +a- isimden fiil ekinden meydana gelen +at- ile karıştırılmaması gerektiğini söylemektedir.²⁶³ J. Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*’nda eki +Ay- olarak vermektedir ve ekin Orta Türkçede sızıcılaştığını bildirmektedir: (+ (A)d- > + (A)d- > + (A)y-). Çağatay Türkçesi için şu örnekleri vermektedir: *körkey-*, *mungay-*, *ulğay-*.²⁶⁴ İ. Bilgen, DLT’de şu örnekleri tespit etmiştir: *atađ-*, *bilgeğ-*, *bukağ-*, *ered-*, *körkeğ-*, *kutağ-*, *yağığ-*.²⁶⁵ Z. Korkmaz ekin Eski Türkçede +ad- ve +ed- olup Orta Türkçede d > y değişmesinden dolayı +ay-/ +ey- şeklinde olduğunu ve geçişsiz eylemler türettiğini söylemektedir. Z. Korkmaz ekin Uyurca ve Göktürkçe dönemlerinde var olan *adın*, *adınçığ*, *adınta*, *adruk*, *adınağu*, *adır-*, *adırıl-*, *adruk*, *adirt*, *adirtla-*, *adirtlıg* gibi verilerden yola çıkarak *a-d- fiilinin bulunabileceğine kanaat getirmiştir. Bu kanaat dolayısıyla Z. Korkmaz ekin Eski Türkçeden önceki bir devirde ad-fiilinin isim ve sıfatlar ile kaynaşmasıyla oluştuğundan bahsetmektedir.²⁶⁶ M. Erdal, ekin eklendiği kök ismin tek veya iki heceli olabileceğinden bahsetmiş, +U- eki ile aynı anlamda olmasına karşın birçok + (A)d- ekli fiillerin insan öznesine sahip olmasını farkı olarak belirtmiştir.²⁶⁷ N. Hacıeminoğlu Karahanlı Türkçesinde ekin isimlerden oluş bildiren geçişli-dönüşlü fiiller oluşturduğunu belirtmektedir ve buna ek olarak iki ayrı morfemin birleşmesi ile (a-d-/e-d-) teşekkül ettiğini bildirmektedir: *atad-*, *bilged-*, *ered-*, *köped-*, *körked-*, *kutad-*, *küçed-*, *muñad-*, *ulgad-*, *yarpad-*.²⁶⁸

²⁶¹ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, (Leiden: E.J.Brill, 1954) s. 216.

²⁶² Martti Räsänen, *Materialien Zur Morphologie Türkischen Sprachen*, (Helsinki: Niedersachs Staats-U.Univ.-Bibliothek, 1957) s.144-145.

²⁶³ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 48.

²⁶⁴ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s.44.

²⁶⁵ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’te Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 83.

²⁶⁶ Zeynep Korkmaz, “Göktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine”, *TDAYB*, (1990), s.142-143.

²⁶⁷ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1991), s. 485.

²⁶⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s.149-150.

2000-2021 Arası Çalışmalar

T. Tekin, ekin geçişsiz fiiller teşkil ettiğini belirterek şu örnekleri vermektedir: *başad-*, *bunad-*, *kulad-*, *küned-*, *ogad-*, *ulgat-*, *yagıt-*, *yokad-*, *yüget-*.²⁶⁹ F. Toprak, eki +AD- biçiminde vererek isimlerden dönüşlü geçişsiz fiiller türeten işlek bir ek olarak tanımlamış, Harezmi Türkçesi metinlerinde ekin ünsüz değişmesine uğrayarak -AT- şeklinde görüldüğünü bildirmiştir: *közet-*, *tozatmak-*, *yokat-*, *yaknat-*, *yalınat-* vb.²⁷⁰ F. Toprak'ın aksine M. Erdal /-t/ li biçimlerin -(X)t- ekinden analogi ile dönüştüğünü söyleyerek açıklama yapmaktadır.²⁷¹ M. Erdal, pek çok +(A)d- fiillerinin -tUr- ile genişlediğini söylemektedir.²⁷² İ. Taş, geçişsiz fiiller türeten eki +Ad- olarak ele almış; *Kutadgu Bilig*'de geçen şu örnekleri sıralamıştır: *köped-*, *kutad-*, *küçed-*, *munad-*, *ulğad-*, *yeged-*, *yokad-*.²⁷³ Sir G. Clauson ekin hem geçişli hem geçişsiz fiiller türettiğini belirtir.²⁷⁴ E. Teres, *Çağataycada Söz Yapımı* tezinde eki +(A)y- biçimine vermektedir ve *körket-*, *munay-*, *ulgay-* örneklerini incelemektedir.²⁷⁵ *Et- Tuhfetü 'z Zekiyye*'de fiilleri araştıran M. Salan, eki +Ay- (< +A-d-) şeklinde vererek ekin sızıcılaştığını belirtmektedir ve sızıcı biçimli kelimeleri örnek vermiştir: *büg(ü)r-ey-*, *kart-ay-*.²⁷⁶ *Maitrismit*'te şu örnekler tespit edilmiştir: *mungad-*, *yiged-*, *ulgad-*, *bege-*, *küçed-*.²⁷⁷ Yenisey Yazıtlarında *ogad-*, *ulgad-* örnekleri görülmüştür.²⁷⁸ M. Salan, *Codex Cumanicus* ve Ermeni Kıpçakçasında +(A)d- ekinin sızıcılaşmış biçimi olan +(A)y- ekinin varlığını göstermektedir ve ekin +A- ve -y- (< -d-) eklerinin birleşiminden oluştuğunu söylemektedir: *békey-*, *bükrey-*, *égra-*, *hartay-*, *korkay-* / *korgay-* / *kokay-*, *küçey-*, *munay-*, *sağay-*, *sohray-*, *ulgay-*, *yogoy-*.²⁷⁹

ulgad- ~ **ulgay-** 'büyümek' A.189r17KE, vb.; 22-9NF, 287-16NF, 341-8NF

²⁶⁹ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 86.

²⁷⁰ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro, 2005), s. 50-51.

²⁷¹ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1991), s. 491.

²⁷² a.y.

²⁷³ İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 87.

²⁷⁴ Sir Gerard Clauson, "Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler", çev. Uluhan Özalan, *Dil Araştırmaları Dergisi*, c.1, S.1 (Bolu 2007), s. 195.

²⁷⁵ Ersin Teres, "Çağataycada Söz Yapımı" (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009), s. 395-397.

²⁷⁶ Musa Salan, "Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't Türkiye'de Fiil" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s. 130.

²⁷⁷ Dilek Bektaş, "Maitrisimit'te Kelime Yapımı" (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 72-75.

²⁷⁸ Yaşar Şimşek, "Yenisey Yazıtlarında Ekler", *Teke Dergisi*, S.3/1 (2014), s. 35.

²⁷⁹ Musa Salan, "Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 64-66.

ulgat- ‘büyümek’ (Barık III: 2); *ulgad-* ‘büyümek’ (U III: 80; EUygWil.: 797); *ulgad-* ~ *ulgat-* ‘büyümek’ (DLT III: 53); *ulgaymak* ‘büyümek, yaşlanmak’ (ÇağPav.: 77); || < **ulug*+(A)d- < **ulug* > KT *ulug*.

yaşım ulğaydı (A.99r14KE)

yelini ulğaydı takı ol koy semrüdi. Andın soñ Peygāmbār ‘as aydı: Yā Umm-i Mu‘id, ewde kersān bar erse, keltürgil! Tēdi. Umm-i Mu‘id bir kersān keltürdi. Peygāmbār ‘as mübārek elgi birle sağdı, ança kim ol kersān toldı...(22-9NF)

DTS: 609; EDPT: 138; VEW: 513; TTKBS: 965; OTWF: 489.

yokad- ~ *yogat-* ~ *yokat-* ‘yok etmek, helak etmek’ 15-6ME, 22-4ME, 72-8ME, vb.; A.65r15KE

yokad- ‘yok olmak’ (KT D: 11); *yokad-* ‘öldürmek, yok etmek’ (U III: 66; EUygWil.: 910); *yokad-* ‘yok etmek’ (DLT III: 229) || < **yō-k*+(A)d- < **yō-k* > KT *yo-k*.

‘nimetlig er, munduz er yokatdı’ (22-4ME)

‘pardalıg kız, örtülüğ karabaş yokatdı anı’ (72-8ME)

DTS: 273; EDPT: 900²⁸⁰; VEW: 205; TTKBS: 1153; OTWF: 490.

közed- ~ *küzed-* ~ *küzey-* ~ *küzet-* ‘korumak, göz kulak olmak’ (< **kō*-(X)z+(A)d-) A.71v15KE, B.169r8KE, vb.; *yaknat-* ‘yaklaştırmak’ (< **yakın*+(A)d-) 61-5ME; *yalıyat-* ‘çıkarmak, soymak’ (< **yalıñ*+(A)d-) 150-7ME; *yalnat-* ‘alevlendirmek’ (< **ya*-(X)l-Xn+(A)d-) 59-6ME.

2.1.10 +(X)k-

Harezmi Türkçesinde birkaç örnekte görülen ek, geçişsiz eylemler türetmektedir.

1950-2000 Arası Çalışmalar

C. Brockelmann, bu ekin edilgen fiiller türettiğini söyler ve örnekleri sıralar.²⁸¹ M. Räsänen ekin artık yaşamadığına dair bilgi vermiştir.²⁸² A. von Gabain, ekle ilgili bir açıklama

²⁸⁰ *yok* kelimesinin kökü **yo-k* için bakınız (EDPT: 895); Sözcükle ilgili diğer değerlendirme H. Aydemir’in *Tunyukuk Adı Üzerine* yazdığı makalede bulunabilir. Bknz.: Hakan Aydemir, “Tonyukuk/ Tunyukuk Adı Üzerine”, *International Journal of Old Uyghur Studies*, S.1/2 (2019), s. 171-184.

²⁸¹ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, (Leiden: E.J.Brill, 1954) s. 218.

getirmezken *içik-*, *tagık-*, *yolk-* örneklerini vermektedir.²⁸³ J. Eckmann eki *+(X)k-* olarak vermiştir. Çağatay dönemi için şu örnekleri verir: *atık-*, *birik-*, *tarık-* *yağık-*, *yoluk-*.²⁸⁴ Karahanlı dönemi eserlerinde diğer dönemlere nazaran ek oldukça işlektir. DLT'den İ. Bilgen pek çok örneği sıralamıştır.²⁸⁵ M. Erdal'ın verdiği bilgilere göre hem ünlülerden hem de ünsüzlerden sonra *+(X)k-* eki gelebilmekte; *+(X)k-* fiilleri ve ekin geldiği kök biçimleri bir veya iki heceli olabilmektedir.²⁸⁶ M. Erdal *+(X)k-* ekinin aynı grupta yer alan *+(A)d-*, *+(A)r-*, *+U-* ve *+I-* eklerinden farklı olduğunu belirtmektedir ve kök ismin ifade ettiği şey anlamına gelmeyip *+(X)k-* fiillerinin öznelinin, bu fiillerin kökleri ile ilgisi olmadığını açıklamaktadır.²⁸⁷ M. Erdal, *+(X)k-* ve *-(X)k-* eklerinin biçim, anlam, morfolotik ayırım ve aorist ünlüsü bakımından benzerliklerinin olduğunu ve *+(X)k-* ekinin konverb ve aorist ünlüsünün /A/ olduğunu belirtmektedir.²⁸⁸ N. Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Gramerinde* eki *+k-* biçiminde vererek ünsüzle biten köklere ekin /ı/, /i/, /u/, /ü/ sesleriyle birlikte geldiğinden bahsetmektedir: *aguk-*, *andık-*, *atık-*, *bagık-*, *başık-*, *birik-*, *çavık-*, *çınık-*, *içik-*, *karık-*, *kinik-*, *kirik-*, *kodık-*, *muşuk-*, *özik-*, *sayık-*, *tarık-*, *tatık-*, *tılık-*, *tusuk-*, *tuşuk-*, *yagık-*, *yaşık-*, *yatık-*, *yirik-*, *tagık-*, *taşık-*, *uçuk-*.²⁸⁹

2000-2021 Arası Çalışmalar

T. Tekin, *+(I)k-* biçiminde verdiği ekin geçişsiz eylemler türettiğini açıklamaktadır: *içik-*, *taşık-*, *tagık-*, *birik-*, *yoluk-*.²⁹⁰ F. Toprak, eki *+(I/U)K-* biçiminde vermektedir ve Harezmi sahası için şu örnekleri sıralamaktadır: *andık-*, *birik-*, *çavık-*, *ögrük-*, *taruk-*, *yoluk-*.²⁹¹ *Kutadgu Bilig*'de ekle ilgili örnekler tespit edilmiştir: **atık-*, *birik-*, *bulnuk-*, *çawık-*, *çık-*,

²⁸² Martti Räsänen, *Materialien Zur Morphologie Türkischen Sprachen*, (Helsinki: Niedersachs Staats-U.Univ.-Bibliothek,1957) s.146.

²⁸³ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 49.

²⁸⁴ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s.45.

²⁸⁵ İpek Bilgen, “Divanu Lügati't Türk'te Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 87-88.

²⁸⁶ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz,1991), s. 497.

²⁸⁷ a.g.e., s. 499.

²⁸⁸ a.g.e., s. 497.

²⁸⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s.154-155.

²⁹⁰ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 87.

²⁹¹ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro,2005), s.64-65.

edik-, *ılık-*, *kenik-*, *muşuk-*, *tuşık-*, *tüpük-*, *uçuk-*, *yerik-*.²⁹² Sir G. Clauson ise ekin geçişsiz veya edilgen fiiller yaptığından bahsetmektedir.²⁹³ Çağatayca’da belirlenen diğer örnekler şunlardır: *atık-*, *birik-*, *tarık-*, *taşık-*, *yagık-*, *yoluk-*.²⁹⁴ *Et-Tuhfetü’z Zekiyye*’de ekle türetilmiş fiiller şunlardır: *birik-*, *kecik-* /*keçik-*, *tumsuk-*, *tutuk-* /*tutık-*.²⁹⁵ *Maitrisimit*’te bu ekle türetilmiş sadece *antık-* kelimesi vardır.²⁹⁶ M. Salan, eki $+(X)K-/+ (X)h$ olarak tanımlamıştır. *Codex Cumanicus* ve Ermeni Kıpçakçasından örnekler verilmiştir: *açık-*, *birik-*, *taşık-*, *çınık-*, *keçik-* /*kyeçik-*, *tarih-*, *uyağ-*, *yoluk-* /*yoluğ-*.²⁹⁷

edik- ‘muvaffak olmak’ C.111r14KE

edik- ‘başarılı olmak’ (TT I: 147); *edik-* ‘muvaffak olmak’ (KBKaç.: 347); || < $*ed+(X)k-$ < $*ed$ > DLT *ed*.

DTS: 163-165; EDPT: 52; OTWF: 494.

çavuk- ~ **çavug-** ~ **çavık-** ‘ünlü olmak’ A.144r19KE, vb.

çavık- ‘ünlü olmak’ (U II: 59; EUygWil.: 225); *çavık-* ‘ünlü olmak’ (DLT III: 88) | < $*çav+(X)k-$ < $*çav$ > DLT *çav*.

DTS: 142; EDPT: 396; TTKBS: 224; OTWF: 494.

andık- ~ **antdik-** ‘anmak’ (< $*ānt+(X)k-$) B.83v5KE, vb.; 59-7ME, vb.; **birik-** ‘birleşmek, bir araya gelmek’ (< $*bīr+(X)k-$) 117-8ME; **ögrük-** ‘toplanmak’ (< $*ögür+(X)k-$) 165-6ME; **tarık-** ~ **darık-** ~ **taruk-** ‘sıkıntılı olmak’ (< $*tār+(X)k-$) A.63v6KE; **uçuk-** ‘bitmek, tükenmek’ (< $*ūç+(X)k-$) 174-6ME, vb.; **yoluk-** ‘karşısına, önüne çıkmak’ (< $*yöl+(X)k-$) A.32v16KE, vb.

²⁹² İbrahim Taş, “Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005), s. 111-113.

²⁹³ Sir Gerard Clauson, “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler”, çev.Uluhan Özalan, *Dil Araştırmaları Dergisi*, c.1, S.1 (Bolu 2007), s.195.

²⁹⁴ Ersin Teres, “Çağataycada Söz Yapımı”(Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009), s.398-102.

²⁹⁵ Musa Salan, “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lugati’t Türkiyye’de Fiil” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s.142-143.

²⁹⁶ Dilek Bektaş, “Maitrisimit’te Kelime Yapımı” (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 76.

²⁹⁷ Musa Salan, “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 78-79.

2.1.11 +(A)r-

Harezmi Türkçesinde ek sadece renk adlarına değil, başka isim köklerine de gelmektedir. Ek, bu dönemde işlek olarak kullanılmıştır.

1950-2000 Arası Çalışmalar

C. Brockelmann ekin ‘olmak’ anlamındaki *er-* fiilinden gelebileceğini ve ekleşme süreci olabileceğini iddia etmektedir.²⁹⁸ M. Räsänen eki +(A)r- ve +rA- ekleriyle birlikte değerlendirmiş ve kaynaklardan bilgi vermiştir.²⁹⁹ A. von Gabain ekle ilgili açıklama yapmazken şu örnekleri sıralar: *belgür-* ‘belirmek’, *yañır-tı* ‘yeniden’.³⁰⁰ J. Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu ekle görülen fiilleri sıralar: *akar-*, *belgür-*, *eskir-*, *köker-*, *karar-*, *kaygur-*, *sargar-*, *yaşar-*; bunun yanında geçişli fiil olan şu örnek vardır: *oñar-* ‘onarmak’.³⁰¹ İ. Bilgen, DLT’deki örnekleri sıralamıştır: *busar-*, *kapar-*, *kızar-*, *köker-*, *köler-*, *küzer-*, *sargar-*, *tazar-*, *tozar-*, *tüzer-*, *tüner-*, *yaşar-*, *ürşer-*, *alar-*, *belgür-*, *bur-*, *eskir-*, *kağur-*, *kamğır-*, *karar-*, *sıkır-*, *tamçur-*, *tüpir-*, *yañkur-*, *bırkır-*.³⁰² Z. Korkmaz, ‘olmak, bulunmak’ anlamındaki *er-* yardımcı fiilinin 8.-11. yüzyıllar arasında bir yandan yardımcı fiil görevini sürdürürken bir yandan da morfemleştiğini ve ‘bir halden bir hale dönüşmeyi’ gösteren geçişsiz fiil türeten ek olduğunu bildirerek C. Brockelmann ile aynı fikirde olduğunu belirtmiştir.³⁰³ Diğer ekler gibi çok fazla örneği olan +(A)r- eki için OTWF’de Schakir’in eserinden aktarıldığına göre Uygurcada +(A)r- eki renk adlarına eklenir ve bu grubun yanı sıra +(A)r- fiillerinin köklerinin ortak bir anlamının olmadığı belirtilir.³⁰⁴ +(A)r- fiillerinin konverb ve aorist ünlüsü çeşitlidir.³⁰⁵ Buna ilave olarak +U-, +I-, +(A)d- ve +(X)k- gövdeleri genellikle ettirgen biçimlerle genişlerken +(A)r- sadece ettirgen eylem (causative verbal) ile genişler.³⁰⁶ M. Erdal’a göre +(A)r- ile oluşturulan fiiller geçişsizdir, bir veya daha çok heceli olabilir ve asla

²⁹⁸ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, (Leiden: E.J.Brill, 1954) s. 220-221.

²⁹⁹ Martti Räsänen, *Materialien Zur Morphologie Türkischen Sprachen*, (Helsinki: Niedersachs Staats-U.Univ.-Bibliothek, 1957) s.149.

³⁰⁰ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 50.

³⁰¹ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s.45.

³⁰² İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’tte Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 83-84.

³⁰³ Zeynep Korkmaz, “Göktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine”, *TDAYB*, (1990), s.144.

³⁰⁴ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1991), s. 503.

³⁰⁵ a.y.

³⁰⁶ a.g.e., s. 506.

pasife veya geçişli biçimlere dönüşmezler.³⁰⁷ Buna ilave olarak /gU/, /kU/ ve /ηU/ ile biten köklere gelen birinci gurubun yanında renk adlarından türetilen diğer bir grup vardır.³⁰⁸ N. Hacıeminoğlu, geçişsiz–dönüşlü fiiller teşkil eden işlek bir ek olarak özellikle renk adlarına geldiğinden bahsetmektedir: *alar-*, *köger-*, *köler-*, *pusar-*, *sargar-*, *tozar-*, *tüner-*, *üster-*.³⁰⁹

2000-2021 Arası Çalışmalar

Orhon Türkçesinde ek ile ilgili tek örnek *tañar-*‘tan ağarmak’ tır.³¹⁰ F. Toprak ise ekin sıfat cinsinden isimlere gelerek geçişsiz fiiller türeten bir ek olduğunu, *Kutadgu Bilig*’de renk adlarına gelen kelimeleri ve bağlama ünlüsü baskın olmayan +r- biçimli örnekleri de belirtmiştir.³¹¹ F. Toprak, Harezmi Türkçesinden şu örnekleri vermektedir: *ağar-*, *akar-*, *arkur-*, *belgür-*, *bur-*, *eskir-*, *eşer-*, *kadğur-/kayğur-*, *karar-*, *köker-*, *sargar-*, *suwar-*, *tüner-*, *ulğar-*, *yaşar-*.³¹² *Kutadgu Bilig*’de bu ekle türeyen fiiller şunlardır: *karar-*, *kızart-*, *oñar-*, *tüner-*, *yaşar-*.³¹³ Sir G. Clauson, geçişsiz fiiller türeten bir ek olarak tanımlarken şu örneği verir: *ürüner-*.³¹⁴ *Et-Tuhfetü’z Zekiyye*’de görülen örnekler şunlardır: *agar-* (<*akar-*), *agrat-* (<*akart-*), *azar-*, *iksir-* (<*iskir-*), *kabar-* (<*kapar-*), *karar-*, *kay(ı)gar-*, *kaygır-*, *kısar-*, *kızar-*, *köker-*, *sarar-* (<*sar(ı)gar-*), *télür-*, *ulğar-*, *yaşar-*, *yeşer-*, *yeñirt-* (<*yañart-*).³¹⁵ *Maitrisimit*’te *alar-*, *kızart-*, *tüner-*, *eskir-*, *yangkurt-* örnekleri tespit edilmiştir.³¹⁶ *Codex Cumanicus* ve Ermeni Kıpçakçasında ekle türetilen fiiller şunlardır: *ağar-*, *belgir-*, *bular-*, *delir-/delil-*, *eskir-*, *hışhar-*, *hocar-*, *hovar-*, *hoyur-*, *inçkart-*, *kebär-*, *keçar-*, *keger-*, *kogar-*, *karar-*, *kaygır-*, *kızar-*, *sarart-*, *teñärt-*, *yaşar-*, *yañir-*, *yuñart-*.³¹⁷

³⁰⁷ a.y.

³⁰⁸ a.g.e., s. 506-507.

³⁰⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s.150-151.

³¹⁰ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 86.

³¹¹ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro, 2005), s.53-54).

³¹² a.g.e., s. 55-56.

³¹³ İbrahim Taş, “Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005), s. 93-94.

³¹⁴ Sir Gerard Clauson, “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler”, çev.Uluhan Özalan, *Dil Araştırmaları Dergisi*, c.1, S.1 (Bolu 2007), s.195.

³¹⁵ Musa Salan, “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lugati’t Türkiyye’de Fiil” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s.130-134.

³¹⁶ Dilek Bektaş, “Maitrisimit’te Kelime Yapımı” (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s.76-79.

³¹⁷ Musa Salan, “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 67-70.

kuvar- ‘1. solmak, solgun olmak; 2. kurumak’ A.83r7KE, B.47v15KE, vb.

kuba ‘kestane ve sarı arası (at)’ (DLT III: 145); *kuvarmak* ‘solgunlaşmak, soluk’ (ÇağPav.: 440) || < *kuba+(A)r- < *kuba > DLT *kuba*.

meñzi kuvarmış (B.67r4KE)

kuvarmış kuruğ butağım (T.106r6KE)

DTS: 475; EDPT: 581³¹⁸; VEWT: 295; TTKBS: 562.

sargar- ‘sararmak’ A.148r2KE, B.125r6KE; 162-7ME; 243-8NF, 63-9NF, 243-7NF

sargar- ‘sararmak’ (U I: 37; EUygWil.: 586); *sargar-* (DLT III: 155); *sargamak* ‘sararmak, solgun’ (ÇağPav.: 335).³¹⁹ || < *sārig+(A)r- < *sārig > IrkB. *sarig*.

meñzi sargardı (A.148r2KE)

yaşıllık sarığ boldı, sargardı (163/7ME)

Muhabbatında hatunlarını, oğul kızlarını, yer yurtlarını salıp Mekke'din Medine'ke hicret kılğan muhācirlar içgeyler; yana ol derviş miskin sahābalar kim tonları çapan bolup yüzleri mücāhidedin sargarıp, başları örperip, adakları kaparıp heç kimerse anlarğa iltifāt kılmadın kelseler, takı anlarğa kapuğ açılmas, anların maksūdı dünyādın ermes, anıñ tēg kimerseler Kevser havzıdın aval içgeyler tēdi...(63-9NF)

DTS: 488; EDPT: 849; VEWT: 404; TTKBS: 735; OTWF: 502.

akar- ~ **ağar-** ‘ağarmak, aklaşmak, beyazlaşmak’ A.188v18KE, A.100r8KE, C.67r15KE; 163-5ME; 285-17NF, 66-9NF, 394-9NF

agarmak ‘beyaz olmak, beyazlamak’ (ÇağPav.: 24) || < *āk+(A)r- < *āk > KT *ak*.

körmez boldı bir közi, egri boldı közi, ak boldı, akardı (163-5ME)

subh ağarur (A.188v18KE)

közleri ağardı (A.100r8KE)

Miñ yıl tamuğka ot yandurdılar, tamuğ kızardı; miñ yıl (takı) yandurdılar, tamuğ akardı; yana miñ yıl ot yandurdılar, tamuğ karardı. (66-9NF)

³¹⁸ *kubar-* ve *kuvar-* kelimelerine Sir Gerhard Clauson’un *An Etymological Turkish Pre-Thirteen Century Turkish* adlı eserinde rastlanmadı.

³¹⁹ Pavet Courteille tarafından *sarsamak* madde başı *sargamak* kelimesine referanslanmıştır.

TTKBS: 52; OTWF: 499.

ulgar- ‘büyümek’ A.23v20KE, B.13v6KE, (**ulkar-** C.15v5KE), (**ulgay:** A.38r11KE); 235-8ME; 22-9NF, 341-13NF, 341-7NF

ulgar-(X)t- ‘yüceltmek, terfî ettirmek’ (BK D: 41) || < ***ulug**+(A)r- < ***ulug** > T **ulug**.

söz içinde ulğardı (235-8ME)

yaşım ulğardı (T.135v/7KE), (C.66v/10KE)

VEWT: 513.

arkur- ‘önüne çıkmak’ (< ***arku**+(A)r-) 134-7ME, vb.; **belgür-** ‘belirlemek’ (< ***belgü**+(A)r-) A.41r5KE, vb. 16-16NF; **bükre-** ‘eğilmek, bükülmek, kamburlaşmak’ (< ***bükri**+(A)r-) 274-17NF; **eşer-** ‘arkadaş edinmek’ (< ***ēş**+(A)r-) 4-6ME, vb.; **eskir-** ‘1.ayın azalması, solması 2.bozulmak, çürümek’ (< ***eski**+(A)r-) A.118v17KE, vb.; 376-11NF; **kabar-** ~ **kapar-** ‘kabarmak, şişmek, böbürlenmek’ (< ***kāb**+(A)r-) A.143v1KE, vb.; 133-2ME, vb.; 440-8NF; **kaḡgur-** ~ **kaygur-** ‘1. üzülmek, tasalanmak, endişe etmek, 2. belirlemek, ortaya çıkmak’ (< ***kadgu**+(A)r-) A.157v9KE, vb.; 403-13NF; **karar-** ‘kararmak’ (< ***kara**+(A)r-) A.184v5KE, vb.; 40-1ME, vb.; 66-9NF; **kıkır-** ~ **kıgur-** ~ **kakır-** ‘bağırmak’ (< ***kī**+**kIr**-) A.75r11KE, vb.; 97-5ME, vb.; **kızar-** ‘kızarmak’ (< ***kız**+(A)r-) 162-6ME, vb.; **köker-** ~ **göger-** ~ **köger-** ‘1.yeşillenmek, tomurcuklanmak, 2.siyah ve mavi olmak’ (< ***kōk**+(A)r-) A.67r14KE, vb.; **közer-** ‘gözetmek’ (< ***kōz**+(A)r-) 135-4ME, vb.; **ongar-** ‘yapmak, donatmak’ (< ***ong**+(A)r-) 7-8ME, vb.; **suwar-** ‘sulamak’ (< ***sūb**+(A)r-) 54-4ME, vb.; 113-12NF; **tüner-** ‘gecelemek’ (< ***tūn**+(A)r-) A.74r16KE, vb.; **ürğer-** ~ **ürger-** ‘beyazlamak’ (< ***ūrūḡ**+(A)r-) A.61r15KE, vb.; **yaşart-** ‘yeşillenmek, yeşillendirmek’ (< ***yāş**+(A)r-(X)t-) A.237r1KE, vb.; **yeler-** ‘yelde savurmak’ (< ***yēl**+(A)r-) 104-8ME.

2.1.12 Kayıp ve Eksiklik Bildiren Eylemler: +s(I)rA-

Harezmi Türkçesinde sadece *ussura-* örneği tespit edilmiş, işlek olmayan ve yoksunluk bildiren bir ektir.

1950-2000 Arası Çalışmalar

C. Brockelmann *başsıra-*, *alsıra-* örneklerini vermiştir.³²⁰ M. Räsänen ise eki *+sIz+rA-* olarak tahlil etmiştir.³²¹ A. von Gabain, *+s(I)rA-* ekinin anlamını ‘+sız, +siz vs. kalmak’ anlamında vermektedir ve ekin etimolojisini *+sır+a-* ya da *+sız+ra-* biçiminde göstermektedir. A. von Gabain’in örnekleri şunlardır: *ilsire-*, *inçsiret-*, *tatıgsıra-*.³²² *Kutadgu Bilig*’de yalnızca şu örnek tespit edilmiştir: *başsıra-* ‘zarar vermek, başını yemek’.³²³ Harezmi dönemi eserlerinde *+s(I)rA-* işlek değildir fakat M. Erdal’a göre ek, eski Orhun Yazıtlardan sonra Uygur ve Karahanlı dönemine kadar üretken olarak kullanılmıştır.³²⁴ M. Erdal, *+sIrA-* ekinin **+sXz+A-* şekline geri gidebileceğini, **sXz+A-* ekindeki *+A-* ekinin türetmesinden sonra kökteki son sesli harfin düşmesi ile **szA-* biçimi oluşacağını ve daha sonraki metinlerde kaynaştırma ünlüsünün ortaya çıktığını söylemektedir.³²⁵ Yani M. Erdal bu durumu zetasizm ile açıklamaktadır.³²⁶ *+s(I)rA-* gövdeleri *-(X)t-* ettirgen ekiyle genişlemektedir.³²⁷ N. Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri* eserinde Eski Türkçe döneminde ekin işlek olduğunu fakat Karahanlı döneminde işlekliliğini kaybettiğini yazmaktadır: *başsıra-* ‘başsız bırakmak’.³²⁸

2000-2021 Arası Çalışmalar

T. Tekin, *Orhon Türkçesinde* ekin anlamını ‘bir şeyden yoksun olmak’ olarak verir ve isimden isim yapan *+sIz* eki ile bağlantı kurmaktadır: *elsire-*, *kagansıra-*, *urugsıra-*.³²⁹ *+sIrA-* olarak eki gösteren F. Toprak, isimlerden yoksun olmak anlamında fiiller türettiğini, Harezmi Türkçesinde tek örnek olan yuvarlak ünlülü *ussura-* biçimini örnek göstermektedir.³³⁰ Sir G. Clauson’da yukarıda bahsi geçen araştırmacılar gibi ekin ‘yoksun olmak’ anlamında fiiller

³²⁰ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, (Leiden: E.J.Brill, 1954) s. 222.

³²¹ Martti Räsänen, *Materialien Zur Morphologie Türkischen Sprachen*, (Helsinki: Niedersachs Staats-U.Univ.-Bibliothek,1957) s.152.

³²² Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 50.

³²³ İbrahim Taş, “Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005), s. 130.

³²⁴ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz,1991), s.508.

³²⁵ a.g.e., s. 509.

³²⁶ a.y.

³²⁷ a.y.

³²⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s.161.

³²⁹ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 88.

³³⁰ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro,2005), s.76.

türettiğini söyleyerek +sız/+siz ekiyle etimolojik olarak bağlantı kurmaktadır.³³¹ Y. Şimşek, Yenisey Yazıtlarında şu örnekleri tespit etmiştir: *kañsıra-* ‘kağansız kalmak’= altı yaşımka kañsıradım “altı yaşımda kağansız kaldım” ve *elsire-* ‘yurtsuz kalmak’ = élsir[edim] “yurtsuzlaştım”.³³² Memlük Kıpçakçası eseri olan *et-Tuhfetü’z-Zekiyye*’de ek sadece *uyuksıra-* (< *udıksıra-*) ‘ıımızganmak, uyumak’ fiilinde tespit edilmiştir.³³³ Geçişsiz fiiller teşkil eden bu ek için *Codex Cumanicus*’ta tespit edilen fiil *uyuhısıra-* ‘uykusuz olmak’. Bu fiil Türkçenin tarihi dönemlerinde belirlenen son +s(I)rA- ekli biçimdir.³³⁴

ussura- ‘bayılmak’ 1-2ME

us ‘akıl, ayırım yetisi’ (DLT III: 55) || < *us+s(I)rA- < *us > DLT *us*.

2.1.13 +lAn-

Ek, çalışmada ayrı başlık altında incelenmiştir. Harezmi Türkçesi metinlerinde işlek olarak kullanılan ekin +lA- biçimli eylemler ile beraber yaşamaktadır.

1950-2000 Arası Çalışmalar

M. Räsänen eki +lA- başlığında verip az sayıda örnek sıralamıştır.³³⁵ İ. Bilgen DLT’de +lAn- ekini +lA- ekinden ayrı değerlenmiştir. Ekin ‘bir şeye sahip olmak, ...gibi olmak’ vb. anlamlarda geçişsiz fiiller oluşturduğundan söz etmiştir. İ. Bilgen’in verdiği bilgilere dayanarak söylenebilir ki ek, DLT’de oldukça işlektir.³³⁶ M. Erdal, +lAn- ekinin +lA- ve - (X)n- fiillerinin birleşiminden oluştuğunu kesin olarak görmektedir ve bu ekin birleşik isimden geçişsiz fiil türeten bir biçim olduğundan bahsetmektedir.³³⁷ Bunun kanıtı olarak benzer isimlerden +lA- fiil türemesi olsa bile +lAn- sözcükbirimlerinin (lexemes) bu fiillerden bağımsız olarak türetildiği gösterilmiştir.³³⁸ M. Erdal listelediği +lAn- fiillerinin kökünün bir,

³³¹ Sir Gerard Clauson, “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler”, çev.Uluhan Özalan, *Dil Araştırmaları Dergisi*, c.1, S.1 (Bolu 2007), s.194.

³³² Yaşar Şimşek, “Yenisey Yazıtlarında Ekler”, *Teke Dergisi*, S.3/1 (2014), s.36.

³³³ Musa Salan, “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lugati’t Türkiyye’de Fiil” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s.172.

³³⁴ Musa Salan, “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 113.

³³⁵ Martti Räsänen, *Materialien Zur Morphologie Türkischen Sprachen*, (Helsinki: Niedersachs Staats-U.Univ.-Bibliothek,1957) s.148.

³³⁶ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’tte Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 95-100.

³³⁷ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz,1991), s.509.

³³⁸ a.g.e.,s. 210.

iki veya daha fazla heceden oluştuğunu ve pek çok +lAn- fiilinin hapax legomena yani kaynaklarda bir kez geçen sözcükler olduğunu kanıtlamıştır.³³⁹ +lAn- fiilleri genellikle -dUr- ekiyle türetilmekte ve M. Erdal'a göre *tüşütlenil-* fiili +lAn- fiilinin pasif biçime tekrar dönüşmesi yönünden ilginçtir.³⁴⁰

2000-2021 Arası Çalışmalar

İ. Taş, ekin geçişsiz eylemler türettiğinden bahsederek *Kutadgu Bilig*'ten şu örnekleri sıralamaktadır: *azlan-*, *çawlan-*, *ençlen-*, *erejlen-*, *iriglen-*, *katıglen-*, *küwezlen-*, *öglen-*, *saklan-*, *sözlen-*, *suklan-*, *yarıklan-*, *yimlen-*.³⁴¹ *Maitrisimit*'te de ek ayrı başlıkta verilmiş ve örnekler sıralanmıştır: *azlan-*, *başlan-*, *beklen-*, *kataglen-*, *saklan-*.³⁴² A. von Gabain de *Eski Türkçenin Grameri* eserinde +lAn- ekini ayrı bir kategori olarak değerlendirmemiştir. J. Eckmann, T. Tekin ve N. Hacıeminoğlu da ayrı bir kategori olarak eki değerlendirmemişlerdir. Yenisey Yazıtlarında ek, +lA- kategorisinde değerlendirip örnekleri bu kategori içerisinde değerlendirilmiştir.³⁴³ F. Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil* eserinde eki ayrı bir kategori olarak değerlendirmemiştir. +lA- eki kategorisinde, +lAn- ekinin +lA- ekinin -(X)n- dönüşlülük ekiyle genişleyen biçimi olduğunu bahsetmiştir.³⁴⁴ M. Salan da *Codex Cumanicus ve Ermeni Kıpçakçasında Fiil Yapımı* tezinde eke ayrı bir başlıkta yer vermemiştir. Fakat *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye*'de eke ayrı yer verilmiştir: *avulan-*, *ayıklan-*, *aylan-*, *bulutlan-*, *hastalan-*, *iyerlen-*, *nazlan-*, *öylen-* (<öwlen-<ewlen-<eblen-), *saklan-*, *soklan-*, *şıraklan-*, *telilen-*, *yumgaklan-*, *yuvalan-* (<*yuvarlan-).³⁴⁵

münütlen- 'binmek, atlanmak' 150-8ME

|| < *bîn-(X)t+lAn- < *bîn- > T bîn-.

yalğan söz, yalğan çatmış söz, yalayımış söz yalğa, terge tutdı evni şeklig boldı iş içinde, sezigge tüşdi iş içinde sağdı ingenni kendü özini nisbet kıldı anga opa içdi şörbanı, optı şörbanı ton keydi urunç aldı esrüdi kendü özin hası kıldı, kendü

³³⁹ a.g.e., s. 517.

³⁴⁰ a.y.

³⁴¹ İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 104.

³⁴² Dilek Bektaş, "Maitrisimit'te Kelime Yapımı" (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 80-83.

³⁴³ Yaşar Şimşek, "Yenisey Yazıtlarında Ekler", *Teke Dergisi*, S.3/1 (2014), s.35.

³⁴⁴ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro, 2005), s.67.

³⁴⁵ Musa Salan, "Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't Türkiye'de Fiil" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s.161-165.

kamrukını arıtdı tapladı anı, hoşnud boldı andın evdürü tiledi andın hakkını çıkardı kılıçnı, yalingatdı kılınçnı atdı mündi ingenni, mündi arkasınga, münütlendi ingenni urüzlu boldı anıng katında, ülüşlüg boldı anıng katında...(150-8ME)

köyüklen- 'yanmak' 176-4ME

köyük 'yanmak, yanık' (ÇağPav.: 481) || < *köy-(X)k+lAn- < *köy- > DLT köy-.

arığ boldı yışın yışnadı, yanşadı yıldırım, yıldıradı yıldırım ahestelik kıldı, uzluk kıldı işde köydi, köyüklendi...(176-4ME)

açıglan- 'öfkelenmek' (< *āçl-(X)g+lAn-) A.159r2KE, vb.; **agızlan-** 'bahsetmek' (< *āgız+lAn-) A.90v16KE, vb.; **agursaklan-** 'yumrulaşmak' (< *agur+sAk+lAn-) 85-4ME; **anuklan-** 'hazırlanmak' (< *ānuk+lAn-) 188-7ME; **ārlan-** 'utanmak' (< A+Tr 'ar+lAn-) 184-1ME, vb.; 372-14NF; **atlan-** 'ata binmek, süvari olmak' (< *at+lAn-) T.376r2KE; 178-4ME; 48-9NF; **aylan-** 'dönmek daireler çizmek' (< *ay+lAn-) 83-1ME, vb.; **azarlan-** 'gücenmek, incinmek' (< *azar+lAn-) A.169v8KE, vb.; 191-5ME; **baglan-** 'bağlanmak, kapanmak' (< *bag+lAn-) 7-5ME; 345-17NF; **beklen-** 'korunmak' (< *bek+lAn-) 173-6ME; **boguzlan-** 'boğazı kesilmek, kesilmek' (< *bog-(X)z+lAn-) 211-2NF; **bukagulan-** 'zincire vurulmak' (< *bukagu+lAn-) 87-2ME; **butaklan-** ~ **budaklan-** '(ağaç) dallanmak' (< *būt-(X)k+lAn-) 352-14NF; **cüftlen-** 'evlenmek' (< *cüft+lAn-) 186-6ME; 398-14NF; **dekmelen-** 'yuvarlanmak' (< *tekme+lAn-) 191-2ME; **dinlen-** 'dine girmek' (< *din+lAn-) 171-5ME; **dörelen-** ~ **törelen-** 'töreye uymak' (< *töre+lAn-) 141-6ME; **erklen-** 'güçlenmek, yetki sahibi olmak' (< *erk+lAn-) 153-6ME, vb.; 418-12NF; **evlen-** 'evlenmek' (< *ev+lAn-) 177-8ME; **gazablan-** 'öfkelenmek, sinirlenmek' (< gazab+lAn-) 14-11NF; **hoşlan-** 'hoşlanmak, hoşuna gitmek' (< *hoş+lAn-) 166-3ME; 212-9NF; **iglen-** 'hastalanmak' (< *ig+lAn-) 174-5ME, vb.; **iriglen-** 'kabarmak' (< *irig+lAn-) A.67v13KE, vb.; 100-3ME; **irişlen-** 'irinlenmek' (< *iring+lAn-) 188-8ME; **katlan-** ~ **katıglan-** 'katlanmak' (< *katıg+lAn-) T110v8KE, vb.; 35-7ME, vb.; **kavilan-** 'güçlendirmek' (< kavi+lAn-) A.84v18KE, vb.; **kılıkklan-** 'huy edinmek' (< *kılık+lAn-) 176-6ME; **kıyuklan-** 'kıymıklanmak' (< *kıyuk+lAn-) 192-2ME; **kirlen-** 'kirlenmek' (< *kir+lAn-) 184-6ME; **kizlen-** 'gizlenmek, saklanmak' (< *kiz+lAn-) 151-4ME, vb.; 184-5NF; **köligelen-** 'gölgede oturmak, gölgelenmek' (< *köli-gA+lAn-) 216-8ME; **köjüllen-** 'aşık olmak' (< *köjül+lAn-) A.243v13KE, vb.; **köpüklen-** 'köpüklenmek' (< *köpük+lAn-) 9-6ME; **körklen-** 'olgunlaşmak' (< *körk+lAn-)

A.114r17KE, vb.; **kullan-** ~ **kollan-** ‘köle yapmak, esirleştirmek’ (< **kul*+*lAn*-) A.99v13KE, vb.; 216-6ME; **kumalan-** ‘kuma almak’ (< **kuma*+*lAn*-) 191-6ME; **kuytulan-** ‘gizlenmek’ (< **kuytu*+*lAn*-) 217-7ME; **küçlen-** ‘güçlenmek’ (< **küç*+*lAn*-) 189-1ME; **lakablan-** ‘takma ad ile adlanmak’ (< *lakab*+*lAn*-) 167-2ME; **meyvelen-** ‘meyvelenmek’ (< F+Tr **meyve*+*lAn*-) 12-6ME; **muğlan-** ‘şikayet etmek, dert yanmak’ (< **bung*+*lAn*-) T.352v9KE, vb.; 35-6ME, vb.; **muştulan-** ‘müjdelenmek, sevinmek’ (< F+Tr *buştu*+*lAn*-) 209-8ME; **nişanlan-** ‘işaretlenmek, nişanlanmak’ (< F+Tr *nişan*+*lAn*-) 147-1ME; **ogullan-** ‘evlat edinmek’ (< **ogul*+*lAn*-) 112-17NF; **öwkelen-** ~ **öfkelen-** ‘öfkelenmek’ (< **öpke*+*lAn*-) C.75v23KE; 148-3ME, vb.; **rahatlan-** ‘rahat etmek’ (< F+Tr **rahat*+*lAn*-) 168-2ME; **renklen-** ‘renklenmek’ (< F+Tr **renk*+*lAn*-) 188-5ME; **saklan-** ‘sakinmek, çekinmek, kötü bir şeyden uzak durmak, korunmak, dikkat etmek, saklanmak, gizlenmek’ (< **sāk*+*lAn*-) A.97r15KE, vb.; 108-2ME, vb.; 15-2NF; **soğlan-** ‘sonlanmak,, vb.ile neticelenmek’ (< **soğ*+*lAn*-) 5-3ME; **sözlen-** ‘söylenmek’ (< **söz*+*lAn*-) 87-8ME; **suwlan-** ‘(ağzı) sulanmak’ (< **sūb*+*lAn*-) 165-7ME; **tañlan-** ‘merak etmek’ (< **tañ*+*lAn*-) C.75v29KE, vb.; **tanglan-** ‘gururlanmak’ (< **tang*+*lAn*-) 5-1ME; **tikenlen-** ‘kıllanmak’ (< **tiken*+*lAn*-) 100-3ME; **tolulan-** ~ **tolan-** ‘doldurmak’ (< **tolug*+*lAn*-) A.18v13KE, vb.; **tüşlen-** ‘düş görmek’ (< **tüş*+*lAn*-) T.170r17KE, vb.; **yalinglan-** ‘soyunmak’ (< **yaling*+*lAn*-) 169-2ME; **yalguzlan-** ‘yalnız kalmak’ (< **yalğus*+*lAn*-) 184-6ME, vb.; **yangılan-** ‘yenilenmek’ (< **yangı*+*lAn*-) 218-5ME; **yapraklan-** ~ **yapurgaklan-** ‘yapraklanmak’ (< **yapurgak*+*lAn*-) C.39r18KE; 43-3ME, vb.; **yaramsuklan-** ‘arkadaş olmak’ (< **yar*+*Am*+*sXk*+*lAn*-) 182-1ME; **yavuklan-** ‘yaklaşmak’ (< **yavuk*+*lAn*-) A.113v13KE, vb.; **yemlen-** ‘beslenmek, yemek’ (< **yēm*+*lAn*-) 147-4ME, vb.; **yerlen-** ‘yerleşmek’ (< **yer*+*lAn*-) A.107v21KE, vb.; **yıdıglan-** ‘kokmak’ (< **yıd*+*ıg*+*lAn*-) C.160r27KE; **yıdılan-** ~ **yıylan-** ‘koku yapmak, kokmak’ (< **yıd*+*lAn*-) A.68r20KE, vb.; 34-7ME, vb.; **yumalan-** ‘yuvarlanmak’ (< **yum*-*A*+*lAn*-) A.165r1KE; **yumurlan-** ‘yığılmak’ (< **yum*-(*I*)*r*+*lAn*-) 169-6ME; **yurtlan-** ‘yerleşmek, yurtlanmak, yurt edinmek’ (< **yürt*+*lAn*-) 189-2ME; **yüklen-** ‘yüklenmek’ (< **yük*+*lAn*-) 41-5ME, vb.; **yüngüllen-** ‘sevinmek’ (< **yüngül*+*lAn*-) 147-6ME, vb.; **yüreklen-** ‘cesaretlendirmek’ (< **yürek*+*lAn*-) T.175v7KE, vb.; 369-2NF; **yüzlen-** ‘dönmek, yüz çevirmek’ (< **yüz*+*lAn*-) A.113v12KE.

BÖLÜM III

3.1 FİLDEN FİİL TÜRETEN BİÇİMLER

3.1.1 Dilek Kipi : -(X)gsA- ve -sA-

Bu ek, -(X)g+sA- eklerinin birleşmesinden oluşmaktadır. +sA- eki ve -sA- eki aşağıda verilen bilgilere göre kimi araştırmacılar tarafından aynı ek gibi görülse de kimileri için farklı işlevdedir. Ayrıca kimi araştırmacılar tarafından +sA- eki asli biçim olup fiilden fiil yapan ek olarak kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde iki ekle ilgili örnekler vardır. -sA- eki için sadece *körse-* eylemi tespit edilmiştir fakat +sA- eki için örnekler daha fazladır: *kapsa-*, *onursa-*, *yükse-*, *ögürse-*. Bu ek, fiile istek anlamı katmaktadır.

1950-2000 Arası Çalışmalar

C. Brockelmann, ekin istek bildiren fiiller oluşturduğunu söyleyerek -sA- ekliyle türemiş fiilleri sıralar ardından -(I)ğ ekli örnekleri verir.³⁴⁶ A. von Gabain, ekin tanımını ‘bir şey yapmak istemek’ olarak vermiş ve ekin -g+sA- şeklinde birleşik bir ek olduğunu öne sürerek şu örnekleri vermiştir: *barıgsa-*, *öpügse-*, *körügse-*.³⁴⁷ J. Eckmann’ın verilerine göre söylenebilir ki Çağatayca’da ek nadir görülmüş ve sadece *körse-* ve *kapsa-* fiillerine gelmiştir.³⁴⁸ İ. Bilgen, eki -sA- olarak değerlendirmiş ve pek çok örnek vermiştir: *aşsa-*, *büste-*, *çapsa-*, *egse-*, *inse-*, *kapsa-*, *ötse-*, *satsa-*, *yatsa-*...³⁴⁹ M. Erdal da A. von Gabain gibi ekin birleşik bir ek (-(X)g ve +sA-) olduğunu öne sürmektedir. Fakat +sA- ekinin fiilden fiil yapan gruba aktarıldığını söylemektedir.³⁵⁰ A. B. Ercilasun, makalesinde *it-i-se*, ‘itmek istemek’, *aç-ı-sa-* ‘açmak istemek’ *uk-u-sa-* ‘anlamak istemek’ örneklerini vererek arada bir fiilden isim yapan -g ekinin bulunduğunu fakat sonradan düştüğü için DLT’de bahsi geçen kelimelerin bulunduğunu söyler.³⁵¹ N. Hacıeminoğlu da A. B. Ercilasun gibi ekin hem isimden fiil hem fiilden fiil biçim gruplarında bulunduğunu fakat ekin aslında hece düşmesi sonucu fiil

³⁴⁶ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, (Leiden: E.J.Brill, 1954) s. 211-212.

³⁴⁷ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 59.

³⁴⁸ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s. 48.

³⁴⁹ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’tte Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s.132-133.

³⁵⁰ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz,1991), s. 525-527.

³⁵¹ Ahmet B. Ercilasun, “Kaşgarlı Mahmud’da -SA- Eki”, *Türk Dili Dergisi*, S. 521 (1995), s. 449-455.

tabanlarına geldiğini belirterek asli olarak eki isimden fiil morphem grubuna dâhil etmektedir. Örneğin: *öl-i-se-* > *ölse-* ‘ölmek istemek’; *öt-ü-sü-* > *ötse-* ‘geçmek istemek’.³⁵²

2000-2021 Arası Çalışmalar

F. Toprak +sA- ve -sA- eklerinin farklı olduğunu belirterek -sA- için Harezmi sahasından şu örnekleri vermektedir: *kapsa-* ‘kaplamak, sarmak’; *kopsa-* ‘kalkmak, çıkmak istemek’; *körse-* ‘görmek istemek’.³⁵³ İ. Taş, KB’de yalnızca *tapuğsa-k* ‘hizmetçi’ kelimesinde -sA- ekinin geçtiğinden bahsetmektedir.³⁵⁴ E. Teres, Çağatay Türkçesinden *kapsa-* ‘kaplamak istemek, tutmak istemek’; *körse-t-* ‘göstermek’ (*körse-* ‘göstermek istemek’) örneklerini verir.³⁵⁵ M. Salan, eki -(I)ğsA- biçiminden gelişen -(U)vsA- biçimini göstererek ekin -(I)ğ+ ve +sA- olarak iki ayrı morfemden meydana geldiğini söylemektedir. Ayrıca -(U)vsA- biçiminin sadece CC’de görüldüğünü söylemektedir ve şu örneklerin olduğunu belirtmektedir: *körüvse-* ‘görmek istemek’; *kutkaruvsa-* ‘kurtarmak istemek’; *tabuvsa-* ‘bulmak istemek’. -sA- ekli biçimler: *hıpsa-* ‘çevrelemek, kapsamak’; *umsa-* ‘umut etmek’; *yapsa-* ‘(tahta, döşeme) birbirine bağlamak’.³⁵⁶

körse- ‘görmek istemek’ A.87r17KE; B.66v11KE, vb.

körse- ‘görmek istemek’ (DLT III: 110); || < *kō-r-sA- < *kō-r- > KT *kör-*.

DTS: 318; EDPT: 746.

3.1.2 Benzetme Ekleri: -(X)msIn-

Bu ek, Harezmi Türkçesinde sadece *umsun-* ve *külümsün-* örneklerinde görülmektedir. Ekin anlamı benzerlik bildiren fiiller oluşturmaksa da Harezmi Türkçesinde bu anlamı kaybetmiştir.

³⁵² Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s. 140-141.

³⁵³ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro, 2005), s. 89-90.

³⁵⁴ İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 175.

³⁵⁵ Ersin Teres, “Çağataycada Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009), s. 616-617.

³⁵⁶ Musa Salan, “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 125-126.

1950-2000 Arası Çalışmalar

C. Brockelmann, ‘gibi görünmek veya eksik bir hareketi ifade etmek’ için bu ekin kullanıldığını belirtmiştir.³⁵⁷ A. von Gabain, *-msin-*, *-msin-* olarak verdiği ekin anlamını ‘yapar vs. gibi yapmak’ olarak vermekte ve *-m*, *+sı-* ve dönüşlülük eki *-n-*’den oluşan birleşik bir ek olarak tanımlamaktadır: *kılımsin-* ‘yapar gibi yapmak’; *begimsin-* ‘beylenmek’; *atakımsin-* ‘ün sahibi gibi davranmak’.³⁵⁸ Benzerlik fiili yapan *-(X)msIn-* ve *-(X)msI-* morfemlerini ayrı başlıklarda değerlendiren İ. Bilgen, DLT’den çeşitli örnekler vermektedir.³⁵⁹ M. Erdal, Orhun Yazıtlarında hiç görülmeyen bu ekin Eski Uygur Türkçesinde sekiz örneği olup en çok örneğin DLT’de yer aldığını belirtmiştir.³⁶⁰

2000-2021 Arası Çalışmalar

F. Toprak eki *-msI-* ve *-msIn-* olarak vermektedir. F. Toprak’a göre ek, Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi döneminde küçültüm ve yapmacıklık ifade etmek için kullanılmış; Harezmi Türkçesinde ise sadece *külümsi-* ve *külümsin-* fiillerinde görülüp eski fonksiyonunu kaybetmiştir.³⁶¹ Ekin, benzerlik fiilleri türettiğini ifade eden Sir G. Clauson *-sI-* eki başlığında değerlendirme yapar ve dönüşlülük ekiyle daha fazla kullanıldığını, 11. yüzyılda kullanımının sona erdiğini söyler.³⁶² M. Salan, *Codex Cumanicus* ve Ermeni Kıpçakçası adlı tezinde eki *-(X)msXn-* olarak vermiştir. Araştırmasında şu örnekler vardır: *kulumsun-* ‘gülümsemek’; *külümsün-* ‘gülümsemek, sırtmak, kıkırdamak’.³⁶³

umsin- ~ *umsun-* ‘ummak, ümit etmek’ A.215v14KE, T.140r8KE, vb.

umsun- ‘ümitsizleşmek, umutsuzlaşmak’ (ÇağPav.: 80); || < *um-sXn- < *um- > DLT um-.

VEWT: 513; TTKBS: 966.

³⁵⁷ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, (Leiden: E.J.Brill, 1954) s. 212.

³⁵⁸ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 59.

³⁵⁹ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’tte Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 116.

³⁶⁰ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1991), s.531-532.

³⁶¹ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro, 2005), s. 92.

³⁶² Sir Gerard Clauson, “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler”, çev. Uluhan Özalan, *Dil Araştırmaları Dergisi*, c.1, S.1 (Bolu 2007), s. 195.

³⁶³ Musa Salan, “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 124-125.

külümsün- ~ külümsin- ~ külümsi- ‘gülümsemek’ B.111v2KE, T.217v7KE, vb.

külümsin- ‘gülümsemek’ (DLT III: 113); || < *kül-(X)msXn- < *kül- > DLT *kül-*.

DTS: 326; EDPT: 719.

3.1.3 Benzetme Ekleri: -çIr-

Harezmi Türkçesi için incelenen metinlerde sadece *külçir-* örneğinde tespit edilen ve işlek olmayan bir ektir.

F. Toprak, -çIr- ekinin pekiştirme görevinde olduğunu, DLT’de ekin -sIr- şeklinde geçtiğini söylemektedir. Ek, Harezmi Türkçesinde sadece şu örnekte görülmektedir: *külçir-* ‘gülümsemek’.³⁶⁴ İ. Taş, -çir- başlığında değerlendirdiği ekin KB’de yalnızca *külçir-* ‘gülümsemek’ kelimesinde geçtiğinden ve geçişsiz eylem türettiğinden bahseder.³⁶⁵ D. Bektaş, *Maitrisimit*’te sadece *külçir-* ‘gülümsemek’ kelimesinin varlığından bahsetmektedir.³⁶⁶

külçir- ~ külçür- ‘gülmek’ A.65v9KE, vb.

külçir- ‘gülmek, gülümsemek’ (U III: 14; EUygWil.: 439); *külçir-* ‘gülmek’ (KBKaç.: 3845); *külsir-* ‘gülmek’ (DLT: 114); || < *kül-çIr- < *kül- > DLT *kül-*.

DTS: 325³⁶⁷; EDPT: 716; TTKBS: 393; OTWF: 538.

3.1.4 Benzetme Ekleri: -(I)r-

Fiilden fiil yapan -(I)r- eki, görünüş kılınış eki olarak geçmektedir ve geçişsiz fiiller türetmektedir. Fiillere süreklilik anlamı kazandırmaktadır. İncelenen Harezmi Türkçesi eserlerinde yalnızca tek bir örnekte (*sekir-*) görülmektedir.

M. Erdal, -(I)r- olarak verdiği bu ekin geçişsiz fiiller türettiğini yazıyor; fakat *adır-* ‘ayırarak’, *egir-* ~ *eñir-* gibi geçişli birkaç fiilde ekin -(I)r- mı, yoksa -(U)r- mu olduğu konusunda tereddüt yaşadığı da anlaşılıyor. Bunlardan *adır-*’ın kökünün *ad- veya *adı- olabileceğini ve daha ziyade -(U)r- ile türetilmiş olması gerektiğini düşünüyor; *egir-* ~ *eñir-*’i ise bu kategoriye

³⁶⁴ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro, 2005), s. 81.

³⁶⁵ İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 171.

³⁶⁶ Dilek Bektaş, “Maitrisimit’te Kelime Yapımı” (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 144.

³⁶⁷ *külçir- ~ gülçir-* ‘gülümsemek’ olarak gösterilmiştir.

dahil ediyor.³⁶⁸ F. Toprak -Ir- ve -(U)r- olarak eki beraber değerlendirmiştir. Ekle ilgili şu örnekler sıralanabilir: *egir-* ‘(çıkırık için) eğirmek, çevirmek’; *sekir-* ‘seğirmek, sıçramak, koşmak, harekete geçmek’.³⁶⁹ İ. Taş, -r- ekini iki başlık altından incelemiş; -r-² başlığında bahsi geçen ek değerlendirilerek geçişli eylemler türettiği söylenmiştir: *ağır-* ‘ayırarak’; *kağır-* ‘döndürmek, karşı koymak’; *kawur-* ‘kavramak, yakalamak’ *kêñür-* ‘geniştletmek’; *sikirt-* ‘kendini düzdürmek’ (< *sikirt- < *sik- ‘düzmek’).³⁷⁰ M. Salan, *Et-tuhfetü’z Zekiyye*’de eki -Xr- olarak değerlendirmiş ve eserde ekin düz ünlülü biçiminin daha fazla olduğunu belirtmiştir.³⁷¹ M. Salan, -r- başlığında incelenen -(I)r- ekinin işlevinin belirsiz olduğunu, ünlü ile biten fiil tabanına gelerek eklendiği tabanın işlevini devam ettirdiğini belirtmiştir. Ek için *Codex Cumanicus* ve Ermeni Kıpçakçasından örnekler şunlardır: *ayır-* ‘ayırarak’; *çimdir-* ‘çimdiklemek’.³⁷²

sekir- ‘koşmak, harekete geçmek, hamle kılmak’ B.192v4KE; **sekirt-** ~ **sekiş-** 57-2ME,121-4ME; 81-3NF.

sekir- > *sekri-* ‘zıplamak’ (DLT: 158); ‖ < *sēk-(I)r- < *sēk- > DLT sēk-.

....*sekriyü koptum* B.192v4KE

DTS: 494; VEWT: 408; TTKBS: 749.

3.1.5 Müşterek Fiiller: -(X)ş-

Bu ek, Harezmi Türkçesinde müşterek fiiller oluşturmaktadır. Tespit edilen örneklerde öznelere birbirine karşı ve birbiriyle hareket etmektedir. Harezmi Türkçesinde de işlek olarak kullanılan bir ektir.

³⁶⁸ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz,1991), s. 535, 710.

³⁶⁹ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro,2005), s. 95-98.

³⁷⁰ İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 197.

³⁷¹ Musa Salan, “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lugati’t Türkiyye’de Fiil” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s. 231.

³⁷² Musa Salan, “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 124.

1950-2000 Arası Çalışmalar

C. Brockelmann birbirini etkileyen veya bir eylemdeki yardımcı -(X)ş- ekli fiillerin gösterdiğinden bahsetmektedir.³⁷³ Kaşgarlı Mahmud, DLT’de -(X)ş- ekinin dört kullanım kategorisinden bahsetmektedir: 1. Eyleme, yardım etmek manasını verir: *ol maña tōn tikişdi* ‘elbise dikmeme yardım etti’; 2. Eyleme, rekabet etmek manasını verir: *ol meniñ birle çalışdı* “benimle güreşti (hangimizin daha iyi veya daha güçlü güreşçi olduğunu görmek için)”; 3. lām ve sīn bir isme eklendiğinde, bu isim şans oyunlarında, yarışlarda ve atışlarda kazanılan isim haline gelir: *oynadım altunlaşu* ‘onunla oynadım ve altın kazandım. (rekabetin bir türüdür); 4. Basit bir fiil olarak yukarıdaki anlamlardan herhangi birini çağrıştırmadan ortaya çıkar: *ol anıñ birle kerişdi* ‘onunla tartıştı’.³⁷⁴ A. von Gabain’e göre ek karşılık ve tekerrür bildirmektedir. Eski Türkçe için şu örneklerden bahsetmektedir: *amraş-* ‘sevişmek’; *tapış-* ‘bulmak, yeniden bulmak’; *körüş-* ‘görüşmek, selamlaşmak’.³⁷⁵ J. Eckmann’a göre ek, birden çok fail tarafından ortaklaşa veya karşılıklı yapılan fiiller oluşturur: *bəriş-* ‘verişmek, karşılıklı vermek’; *çapğulaş-* ‘dövüşmek’; *dėyiş-* ‘karşılıklı konuşmak, söyleşmek’; *dostlaş-* ‘dostlaşmak’; *gerdleş-* ‘tozlanmak’; *inanış-* ‘birlikte inanmak’; *körüş-* ‘görüşmek’; *kuçuş-* ‘kucaklaşmak’; *sözleş-* ‘sözleşmek’; *tarkaş-* ‘dağılmak, ayrılmak’; *uruş-* ‘vuruşmak’; *yolukuş-* ‘rastlaşmak’. Fakat ekin, Çağatayca döneminde her zaman karşılıklı yapılan iş manasını taşımadığı bildirilmiştir.³⁷⁶ İ. Bilgen, DLT’den pek çok örnekler göstermiştir. Örneklerden bazıları şunlardır: *açış-* ‘birlikte açmak’; *asış-* ‘birlikte asmak’; *basış-* ‘birlikte basmak’; *bürüş-* ‘birlikte bükmek’; *emleş-* ‘birbirini ilaçlamak’ vb...³⁷⁷ M. Erdal, ekin birden fazla katılımcının birbirlerine karşı veya birbirleriyle işbirliği veya rekabet halinde karakterize edilen eylemler türettiğinden bahsetmektedir. Ekin özelliği gereği -(X)ş- eylemleri çoklu katılımdan etkilenen olayları belirtmekte olup böyle durum harici bu ek yerine sadece çoğul eki kullanılabilir. M. Erdal Eski Türkçe için -(X)ş- eylemlerini simetrik ve asimetrik olarak tanımlar.³⁷⁸ N. Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Gramerinde* ekin işlevi hakkında bilgi

³⁷³ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, (Leiden: E.J.Brill, 1954) s. 204-206.

³⁷⁴ Robert Dankoff ve James Kelly, *Mahmud al-Kaşgari, Compendium of the Turkic Dialects (Dīwan Luyat at-Turk) II*, (Cambridge: Harvard University Press, 1984) s. 21

³⁷⁵ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 60.

³⁷⁶ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s. 48-49.

³⁷⁷ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’t e Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 134- 152.

³⁷⁸ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1991), s. 552-583.

vermektedir: 1. iki failin birbirine karşı hareket etmesi, 2. iki failin birbiriyle yarış veya yardımlaşma halinde olması, birden fazla failin aynı hareketi aynı anda birlikte yapması, 4. bir halin oluşması, bir halden başka bir hale geçiş, 5. edilgen fiiller, 6. failin tek olması.³⁷⁹

2000-2021 Arası Çalışmalar

T. Tekin, Orhon Türkçesinden şu örnekleri vermektedir: *kış-* ‘birlikte kılmak, birlikte yapmak’ (< **kı-*); *kikşür-* < *kikiş-* ‘biribirini kışkırtmak, tahrik etmek’ (< **kik-* ‘bilemek’); *ögleş-* ‘akıl danışmak, birlikte düşünmek, plan kurmak’ (< *ögle-*); *sözleş-* ‘konuşmak, konuşup anlaşmak’ (< **sözle-*); *sünüş-* ‘(mızrakla) savaşmak’ (< **sün-*); *yoğaş-* ‘birbirini tahrik etmek, birbirine iftira etmek’.³⁸⁰ F. Toprak Harezmi Türkçesinde eki fonksiyonlarına göre incelerken altı ana gruba ayırır ve örneklendirir: 1) İki öznenin birbirine karşı hareket etmesi, 2) İki öznenin birbiriyle yarış ve yardımlaşma halinde olması, 3) Birden fazla öznenin aynı hareketi aynı anda birlikte yapması, 4) Bir halin oluşması bir halden başka bir hale geçiş, 5) Pekiştirme göreviyle kullanılması, 6) Öznenin tek olması.³⁸¹ İ. Taş, *Kutadgu Bilig*’den pek çok örneğe yer vermiş; ekin aynı zamanda geçişli eylemler yapan *adış-* ‘ayırarak’; *irteş-* ‘araştırmak’; *kemiş-* ‘saldırmak, sürmek, çıkarıp atmak, bırakmak’ örneklerine de yer vermiştir. Buna ilave olarak oluş bildiren eylemler türettiğini *bulğaş-* ‘karışmak’ ve *teğüş-* ‘denkleşmek’ örneklerini vererek değerlendirirken dönüşlü eylemlere *edgüleş-* ‘iyileşmek, iyi geçinmek’; *koşnı* ‘komşu’ (< **konış-ı* < *kon-* ‘konmak’); *ulaş-* ‘ulaşmak’; *yağuş-* ‘yaklaşmak’; *yakış-* ‘yaklaşmak, uyuşmak’; *yanaş-* ‘yanaşmak’; *yapuş-* ‘yapışmak’; *yıraş-* ‘uzaklaşmak’ örneklerini vermiştir. Diğer bir maddede ekin işteş-dönüşlü eylemler türettiğinden bahsederek şu iki örneği verir: *karış-* ‘karışmak’; *yaraş-* ‘anlaşmak’.³⁸² *Et-Tuhfetü’z Zekiyye*’de ek, birden fazla faille yapılan işi belirtmekle birlikte bir halden başka bir hale geçişi de ifade eder. Aynı zamanda pasif fiillerden sonra gelerek fiilleri pekiştirir. *Et-Tuhfetü’z Zekiyye*’den örnekler şunlardır: *ay(ı)rılış*, *buluş-*, *buruş-*, *eriş-*, *kamaş-*, *kavuş-*, *keniş-*, *kızış-*, *kinkeş-*, *küreş-*, *satış-*, *sunuş-*, *talaş-*, *taniş-*, *tapış-*, *tokuş-*, *urus-*, *üle-ş-tir-*,

³⁷⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s. 142-144.

³⁸⁰ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 95.

³⁸¹ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro, 2005), s. 148.

³⁸² İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 199-203.

yan(ı)l-ış-, yapış-, yetiş-.³⁸³ *Maitrisimit*'te şu örnekler tespit edilmiştir: *kengeş-* 'müzakere etmek'; *sançış-* 'vuruşmak'; *sokuş-* 'rastlamak'; *tokış-* 'vuruşmak'; *yapşur-* 'yapıştırmak'.³⁸⁴ Yenisey Yazıtlarında ek, *azışdım* 'ayrıldım'; *bökişmedim* 'doymadım'; *kabışıp* 'kavuşup' fiillerinde görülür.³⁸⁵ M. Salan, Ermeni Kıpçakçası ve *Codex Cumanicus*'ta ekin basit, türemiş ve ettirgen çatı eki almış fiil tabanlarına eklendiğini; ekten sonra ise -mA- olumsuzluk ekiyle beraber edilgen, dönüşlü ve ettirgen çatıları aldığını belirtmiştir. M. Salan bahsi geçen çalışmada eki iki işleve ayırmıştır. Birinci grup, eylemin birlikte veya karşılıklı gerçekleşmesi iken; ikinci grup, işteşlik işlevi olmayan pekiştirme veya geçişli fiil olarak kullanılmaktadır.³⁸⁶

alnuş- 'almak' 212-3ME.

|| < *al-(X)n-(X)ş- < *al- > BK al-.

innā lillāhi va innā ilayhi rāci'ūn tēdi musibatlıg innā lillāhi tēdi kor tēgmiş emdürmek tiledi andın safā'at tiledi andın bilmek tiledi andın rāyını, rāyınıbildürmek tiledi andın kesigge tiledi andın yerni, kesigge bērdi aḡa manfa'at aldı anıḡ birle, assu alnuştı anıḡ birle irkildi suw yığıldı suw çukurḡa yaraḡınca katıḡlandı, unurınca katlandı... (212-3ME)

bıskırış- 'gülümseşmek' 113-1ME

|| < *bıskır-(X)ş- < *bıskır- > bıskır-.

anıḡ birle kumār oynastı anıḡ birle, utuşu oynadı anıḡ birle üste keldi anıḡ üze uluḡluk kıldı aḡa köplük da'va kılıştı anıḡ birle, köplükge küveniştı anıḡ birle yaka koḡşılık kılıştı anıḡ birle bıskırıştı anıḡ birle āl ēdiştı anıḡ birle köçe bardı... (113-1ME)

eşeriş- 'arkadaşlık etmek' 108-4ME

|| < *ēş+(A)r-(X)ş- < *ēş > BK eş.

³⁸³ Musa Salan, "Et-Tuhfetü'z-Zekıyye Fi'l-Lugati't Türkiyye'de Fiil" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s. 215-219.

³⁸⁴ Dilek Bektaş, "Maitrisimit'te Kelime Yapımı" (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 145-148.

³⁸⁵ Yaşar Şimşek, "Yenisey Yazıtlarında Ekler", *Teke Dergisi*, S.3/1 (2014), s. 41.

³⁸⁶ Musa Salan, "Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 214-223.

anıñ birle sakış kılışdı anıñ birle yüze yüz sözleşti anıñ birle lāğlaştı anıñ birle korktı andın sakını turuşdı anıñ birle içkü içişdi anıñ birle eşleşti anıñ birle eşerişdi anıñ birle koldaşlık kılıştı anıñ birle çoğlaştı anıñ birle kılıç uruşdı...(108-4ME)

ıdış- ~ **ıyış-** ‘gönderişmek’ 199-4ME, vb.

ıdış- ‘gönderişmek’ (DLT III: 100); ‖ < *ıd-(X)ş- < *ıd- > KT ıd-.

Taıırı aña rahmetni ortaklaştılar, ortaklık kılıştılar özin tutı bilmedin attı fulān nêrseni, tutunu bilmedin aytdı anı tüşti artğaru turdı, ağırsındı işni cedel kılıştılar örcineşdiler özin bilmezge tuttı, biligsiz körküzdi kendü özin küç kıldı añar koyuştılar paygām ıyıştılar, sav ıyıştılar, bitig ıdıştı soruştılar osañlık kılıştılar maşgūl boldı, okaltmadı kendü özin işdin meñzeşti za ‘if boldı... (199-4ME)

EDPT: 73; OTWF: 557.

yanaş- ‘yaklaşmak, yanaşmak’ 160-8ME, vb.; 179-8NF

yanaş- ‘yanaşmak’ (KBKaç.: 3140); *yanaşmak* ‘yaklaşmak’ (ÇağPav.: 536); ‖ < *yān+A-(X)ş- < *yān > T yan.

töküldi saçı seyreldi saçı dargaldılar, takıldılar kısınp èndi av kuşı havādın aşak boldı yüksemişdin soñ endi kalmışdin soñ böyükdin aşaka èndi ucuz noldı narh èndi narh çomdı suwda, battı suwka döğüldi nêrse yarıldı nêrse boğşundı boğış, endāmındın çıktı boğış azın azın çıktı boğun şeşildi tügün çıkdı kılıç kınındın kedildi azığı döküldi yaş ewün ède aktı yaş yanaştı aña yanandı aña...(106-8ME)

DTS: 231; VEW: 184; TTKBS: 1052.

yügrüş- ‘koşuşturmak’ 249-3NF

yügrüş- ‘koşuşturmak’ (DLT III: 236); *yügürüş* ‘koşuşturmak’ (ÇağPav.: 547)

‖ < *yüg-Ur-(X)ş- < *yüg- > T yüg-.

Muslim bin Yasār rahmhi Basranıñ cāmi ‘inde namāz kılur erdi nāğāh bu cāmi ‘niñ bir öresi tüşti takı cāmi ‘niñ ba ‘zısı yıkıldı erse, bāzār halkı cümlesi munuñ āvāzını eşittiler takı yügrüşü cāmi ‘ka kirdiler (249-3NF)

DTS: 284; EDPT: 915; VEW: 212; TTKBS: 1187; OTWF: 574.

yülüş- ‘birbirini tıraŝ etmek’ 83-2ME

yüli- ‘tıraŝ etmek’ (DLT III: 236) || < *yüli-(X)ŝ- < *yüli- > DLT *yüli-*.

ot aylanu uçdı kuş, havāda tezgindi kuş, çökdi kuş yülüŝtiler başlarını yülüdiler başların ahmak tedi aña, ahmaklıkğa nisbet kıldı anı yırttı tonlarını pare pare kıldı...(83-2ME)

DTS: 285; EDPT: 919; OTWF: 796.³⁸⁷

yengiş- ‘birbirini yenmek’ 108-8ME

|| < *yeng-(X)ŝ- < *yeng- > DLT *yeng-*.

anıñ birle kılıç uruşdı anıñ birle istedi anı borç birle, borcını istedi, tiledi andın algusın öfke kıldı aña yazuk üze katıg kınadı aña anıñ birle kınamak, katıg kın kezekleŝti anıñ birle yörimek içinde kezigleŝmek öfkege keltürdi anı, öfkeleŝti anıñ birle yenđi aña, yenđiŝti anıñ birle yaknaŝtı...(108-8ME)

TTKBS: 1119.

kuçuş- ‘kucaklaşmak’ 117-1ME, vb.

kuçuŝ- ‘1. kucaklaŝmak, 2. utanmak’ (DLT: 145); || < *kūç-(X)ŝ- < *kūç- > U III *kuç-*.

anıñ birle oğurlayı bakdı aña, yaşrun bakdı aña kértü dostlaŝtı anıñ birle kértü dostluk yaraŝıklık kılışdı anıñ birle kuçuŝtı anıñ birle, boyun alıŝtı anıñ birle ayırıŝtı anıñ birle ayırŝmak iki yüzölçü kıldı... (117-1ME)

EDPT: 593; TTKBS: 563; OTWF: 563.

ötnüş- ‘birlikte geçmek’ 198-1ME

|| < *öt-(X)n-(X)ŝ- < *öt- > U II *öt-*.

³⁸⁷ DTS, EDPT ve OTWF’de kelimenin kökü olan *yüli-* gösterilmektedir.

...köz ucu birle bakışdılar ulaşı keldi habarlar, biri biri songınca keldi habarlar
kaytarışdılar bardılar hâkim tapa ötnüşdiler evdi anıy tapa kunuştı anıy tapa
küreştiler, basıştılar... (198-1ME)

keriş- ‘çekişmek’ 115-8ME, vb.

keriş- ‘çekişmek’ (U III: 81); *keriş-* ‘çekişmek’ (DLT III: 102); || < *ker-(X)ş- < *ker-
> DLT ker-.

*ahvālın bildürdi anga fāl kemşışdi anıng birle yā uruştı anıng birle kesig edişdi anıng
birle nerse üze, kesişdi anıng birle nerse üze bermedi anga nerseni kerişdi anıng birle
tartışdı...* (115-8ME)

DTS: 301; EDPT: 747; ESTYa.V: 50; VEWT: 254; OTWF: 561.

kerniş- ‘husumetleşmek’ 118-7ME

|| < *ker-(X)n-(X)ş- < *ker- > DLT ker-.

*ok atışdı anıng birle hükümge barıştı anıng birle kādığā, yarguğa duruşdı anıng birle,
kernişdi anıng birle keriş birizahmet kılışdı* (118-7ME)

kaydış- ‘geri dönmek’ 122-6ME

kaytiş- ‘geri dönmek’ (DLT III: 123); || < *kad-(X)t-(X)ş- < *kad- > ETü. kay-³⁸⁸

*anıng birle tegme adakı üze bir bāre turdı aldadı anı özindin özini tiledi andın
kaydıştı* (122-6ME)

EDPT: 675; TTKBS: 486.

öçeş- ‘1. karşılıklı teminat vermek, 2. birbiriyle bir işte yarış etmek’ 118-1ME

öçeş- ‘çatışmaya girmek, tartışmak’ (Toyok II: 2); *öçeş-* ‘rekabet etmek’ (DLT III: 42
); || < *öçe-(X)ş- < *öçe- > KB öçe-.

*yāri bērdi anga okımak içinde, birikti anıng birle okımak içinde bile ün kılışgan
tepüşdi öçeşdi anıng birle kılınçında, tutıştılar* (118-1ME)

³⁸⁸ Clauson, Sir Gerard. An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish. London: Oxford, 1972.

DTS: 376; EDPT: 32; OTWF: 564.

sıkaş- ‘ovuşturmak’ 120-6ME

|| < *sık+A-(X)ş- < *sık > EUyg.U sık.

anın birle karār kılıştı aning birle fulān nerse üze sürtüşdi aning birle sıkaşdı aning birle tenglik kılıştı (120-6ME)

açış- ‘açışmak, dertleşmek’ (< *āçl-(X)ş-) 120-2ME; **ahtarış-** ‘teşvik edişmek’ (< *aktar-(X)ş-) 201-3ME; **akış-** ‘yağma edişmek’ (< *ak-(X)ş-) 122-8ME, vb.; **alnaş-** ‘karşı karşıya gelmek’ (< *al-(X)n-(X)ş-) 25-15NF; **alış-** ‘karşılıklı almak’ (< *al-(X)ş-) A.76r2KE, vb. 112-8ME, vb.; **arturuş-** ‘arttırma yapmak’ (< *ārt-Ur-(X)ş-) 204-3ME; **atış-** ‘atışmak’ (< *at-(X)ş-) 118-6ME, vb.; **avlaş-** ‘bir araya gelmek’ (< *āb+lA-(X)ş-) B.86r6KE; **ayrış-** ‘birbirinden ayrılmak’ (< *ayır-(X)ş-) 117-2ME, vb.; **aytış-** ~ **aydış-** ‘konuşmak, söyleşmek’ (< *ayt-(X)ş-) 111-8ME, vb.; 189-10NF; **baglaş-** ‘bağlaşmak’ (< *bāg+lA-(X)ş-) 110-3ME; **bakış-** ‘bakışmak’ (< *bak-(X)ş-) 197-7ME; **barış-** ‘birlikte gitmek’ (< *bar-(X)ş-) 118-7ME, vb.; **basış-** ‘birbirini alt etmek, basışmak’ (< *bas-(X)ş-) 198-2ME; **beriş-** ‘verişmek’ (< *bēr-(X)ş-) 110-2ME, vb.; **biniş-** ‘binişmek’ (< *bīn-(X)ş-) 117-8ME; **bitigleş-** ‘mektuplaşmak’ (< biti-(X)g+lA-(X)ş-) A.226r18KE, vb.; 109-1ME; **boguzlaş-** ‘boğazlaşmak’ (< *bog-(X)z+lA-(X)ş-) 195-4ME; **boluş-** ‘oluşmak, (işe) koyulmak, girişmek’ (< *bōl-(X)ş-) A.203r9KE, vb.; 111-1ME, vb.; **borçlaş-** ‘borç etmek’ (< *bōrç+lA-(X)ş-) 124-5ME; **bozuş-** ‘birbirini bozmak’ (< *boz-(X)ş-) 114-4ME, vb.; **bulgaş-** ~ **bulaş-** ‘bulaşmak, karılmak, karıştırmak, bulanmak’ (< *bulga-(X)ş-) A.43v10KE, vb.; 179-14NF; **buştulaş-** ‘müjdeleşmek’ (< buştul+lA-(X)ş-) 196-4ME; **cüftleş-** ‘çiftleşmek, birleşmek’ (< *F+Tr cüft+lA-(X)ş-) 203-2ME; **çakırış-** ~ **çakrış-** ‘bağrıışmak’ (< *çākır-(X)ş-) 129-8ME, vb.; 442-13NF; **çalış-** ‘birbirine çarpmak’ (< *çal-(X)ş-) 145-3ME; **çıkariş-** ‘birbiriyle birlikte çıkarmak’ (< *çık-Ar-(X)ş-) 196-2ME; **çıkış-** ‘kavga etmek’ (< *çık-(X)ş-) A.9v1KE, vb.; **çındarış-** ‘iyice hesap edişmek’ (< *çındar-(X)ş-) 113-8ME; **çoglaş-** ‘ağız kavgası yapmak’ (< *çog+lA-(X)ş-) 108-4ME, vb.; **çöküş-** ‘birlikte oturmak’ (< *çök-(X)ş-) 127-8ME; **çulkaş-** ~ **çulgaş-** ‘kendi kendini sarmak’ (< *çulga-(X)ş-) A.89v5KE; **depniüş-** ‘tepişmek’ (< *tēp-(X)n-(X)ş-) 123-4ME, vb.; **dirliş-** ~ **tirliş-** ‘yaşamak’ (< *tīr-(X)l-(X)ş-) 119-6ME; **dolgaş-** ‘dolaşmak’ (< *tolga-(X)ş-) 194-3ME; **dostlaş-** F+Tr ‘arkadaşlık etmek’ (< dost+lA-(X)ş-) 116-8ME; **dokuş-** ~ **tokuş-** ‘vuruşmak, savaşmak’ (< *tokl-(X)ş-) 110-1ME, vb.; **dolduruş-** ‘doldurmakta yarış etmek’ (< *tōl-DUr-(X)ş-) 118-

1ME; **duruş-** ‘kalkışmak’ (< **tur*-(X)ş-) 113-7ME, vb.; **ediş-** ‘birlikte yapmak’ (< **ēt*-(X)ş-) 125-8ME; **ekiş-** ‘birlikte ekmek’ (< **ek*-(X)ş-) 115-4ME; **elles-** ‘barış yapmak’ (< **elle*-(X)ş-) 200-4ME; **eniş-** ‘inişmek’ (< **ēn*-(X)ş-) 200-1ME; **eşleş-** ‘arkadaş olmak’ (< **ēş*+*lA*-(X)ş-) 108-4ME, vb.; **evüş-** ‘acele edişmek’ (< **ēb*-(X)ş-) 110-8ME, vb.; **hurlaş-** ‘birbirine hırlamak’ (< **hır*+*lA*-(X)ş-) A.178r7KE, vb.; **huccetleş-** ‘birbirine belgelerle karşı koymak’ (< **huccet*+*lA*-(X)ş-) 120-2ME, vb.; **içiş-** ‘birlikte içmek’ (< **iç*-(X)ş-) 108-4ME, vb.; **içriş-** ‘birbirine karşılıklı içirmek’ (< **iç*-*Ur*-(X)ş-) 206-5ME; **igeş-** ‘tartışmak’ (< **ige*-(X)ş-) A.131r14KE; **ingreş-** ‘inleşmek’ (< **ing*+*rA*-(X)ş-) 91-7NF; **irüleş-** ‘irileşmek, kabalaşmak’ (< **īrig*+*lA*-(X)ş-) 119-6ME; **işleş-** ‘birlikte çalışmak’ (< **īş*+*lA*-(X)ş-) 118-3ME, vb.; **itiş-** ‘birbirini itmek, itişmek’ (< **it*-(X)ş-) 202-6ME; **kakış-** ‘1.birbirine kızıışmak, 2.göz edişmek’ (< **kakı*-(X)ş-) 198-2ME; **kamaş-** ‘kamaşmak’ (< **kama*-(X)ş-) 102-6NF; **kamçılaş-** ‘kamçı ile vurmak’ (< **kamçı*+*lA*-(X)ş-) 110-1ME; **kapuş-** ‘kapışmak’ (< **kap*-(X)ş-) 110-3ME, vb.; **kariş-** ‘karışmak’ (< **kār*-(X)ş-) 109-5ME, vb.; 400-6NF; **karişturul-** ‘karıştırılmak’ (< **kar*-(X)ş-*tUr*-(X)l-) 4-4ME; **katıglaş-** ‘sertleşmek’ (< **katıg*+*lA*-(X)ş-) 120-4ME; **kawrul-** ‘kavrulmak’ (< **kav*-*Ur*-(X)l-) 142-2ME; **kawruluş-** ‘yanaşmak, toplanmak’ (< **kav*-*Ur*-(X)l-(X)ş-) 202-1ME; **kawış-** ~ **kawuş-** ‘kavuşmak, birleşmek’ (< **kab*-(X)ş-) A.239r10KE, vb.; 138-4ME; 34-17NF; **kayış-** ‘1. meyl etmek, 2.güneşin batması’ (< **kāy*-(X)ş-) A.165v11KE, vb.; **kaytarış-** ‘geri çevirmek’ (< **kad*-(X)t-*Ar*-(X)ş-) 122-4ME, vb.; **keçriş-** ‘geçirmek’ (< **keç*-*Ur*-(X)ş-) 124-1ME; **keliş-** ‘birlikte gelmek’ (< **kel*-(X)ş-) 121-5ME; **kemleş-** ‘kararlaştırmak’ (< **kem*+*lA*-(X)ş-) 121-5ME; **kemşiş-** ‘atışmak’ (< **kem*-(X)ş-(X)ş-) 111-6ME, vb.; **kemiş-** ‘atmak, dökmek, koymak, bırakmak, vermek, sermek, yaymak, meydana getirmek’ (< **kem*-(X)ş-) 2-3ME, vb.; 351-4NF; **keleş-** ‘danışmak’ (< **keşe*-(X)ş-) B.32v7KE, vb.; 122-7ME, vb.; **kesiş-** ‘kesişmek’ (< **kes*-(X)ş-) 115-7ME, vb.; **kesliş-** ‘ayrılmak’ (< **kes*-(X)l-(X)ş-) 119-2ME, vb.; **kezigleş-** ~ **kezegleş-** ‘nöbetleşmek’ (< **kezig*+*lA*-(X)ş-) 108-7ME; **kıkriş-** ‘çağırışmak’ (< **kıkır*-(X)ş-) 204-3ME, vb.; **kılıçlaş-** ‘kılıçla vuruşmak’ (< **kılıç*+*lA*-(X)ş-) 124-4ME; **kılış-** ~ **kuluş-** ‘bir işi birlikte yapmak’ (< **kıl*-(X)ş-) 108-3ME, vb.; 438-14NF; **kınduruş-** ‘teşvik edişmek’ (< **kın*-*tUr*-(X)ş-) 201-3ME, vb.; **kineleş-** ‘kin tutmak’ (< F+Tr *kin*(e)+*lA*-(X)ş-)³⁸⁹ 195-7ME; **kiriş-** ‘girişmek’ (< **kīr*-(X)ş-) B.81v10KE, vb.; 117-7ME, vb.; **koşşılaş-** ‘komşuluk etmek’ (< **koşşı*+*lA*-(X)ş-) 203-2ME; **kopariş-** ‘savaş çıkarmak, tahrik edişmek’ (< **kopar*-(X)ş-) 109-2ME; **kopuş-**

³⁸⁹ David N. MacKenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary*, (London: Oxford University Press, 1971), s. 51.

‘koşuşmak, kalkışmak’ (< *kop-(X)ş-) 114-5ME; **kovnuş-** ‘koşuşturmak’ (< *kow-(X)n-(X)ş-) 110-8ME, vb.; **kovuş-** ‘koşuşmak’ (< *kow-(X)ş-) 110-2ME; **koygaş-** ‘koynuna girmek’ (< *koy+gA-(X)ş-) 115-6ME; **köngülleş-** ‘heveslenmek’ (< *köngül+IA-(X)ş-) 197-4ME; **körüş-** ~ **körüş-** ‘görüşmek’ (< *kōr-(X)ş-) A.224r11KE, vb.; 95-5ME, vb.; 24-3NF; **kötrüş-** ‘birlikte götürmek’ (< *kötür-(X)ş-) 115-3ME; **kuçuş-** ‘kucaklaşmak’ (< *kūç-(X)ş-) 117-1ME, vb.; **külüş-** ‘gülüşmek’ (< *kül-(X)ş-) 12-5NF; **laglaş-** ‘şakalaşmak’ (< A+Tr lag+IA-(X)ş-) 108-3ME, vb.; **mengzeş-** ‘birbirine benzemek’ (< *meniz+A-(X)ş-) 113-5ME, vb.; **müngeş-** ‘binişmek’ (< *bīn-(X)ş-) 194-7ME, vb.; **ohşaş-** ‘benzeşmek’ (< *ohşa-(X)ş-) 201-1ME; **oklaş-** ‘oklaşmak, ok atışmak’ (< *ok+IA-(X)ş-) 206-6ME; **okuş-** ‘birlikte okumak’ (< *oku-(X)ş-) 196-2ME; **okuyuş-** ‘birlikte okumak’ (< *oku-(X)ş-) 113-6ME, vb.; **olturuş-** ‘(birlikte) oturmak’ (< *oltur-(X)ş-) 351-12NF; **ortaklaş-** ‘ortaklaşmak’ (< *ortak+IA-(X)ş-) 117-5ME; **oturuş-** ‘oturuşmak’ (< *oltur-(X)ş-) 118-4ME, vb.; **oynaş-** ‘oynaşmak’ (< *oyun+A-(X)ş-) 112-8ME, vb.; **ozuş-** ‘yarışmak’ (< *oz-(X)ş-) 116-7ME, vb.; **öfkeleş-** ‘birbirine öfkelenmek’ (< *öpke+IA-(X)ş-) 108-8ME; **ögüş-** ‘birbirini övmek’ (< *ög-(X)ş-) 195-5ME; **ögütleş-** ‘ögütleşmek’ (< *ög-(X)t+IA-(X)ş-) 109-8ME, vb.; **ölçüş-** ‘ölçüşmek’ (< *ölç-(X)ş-) 122-1ME; **öldürüş-** ‘savaşmak’ (< *öl-DUr-(X)ş-) 109-7ME; **örtüş-** ‘birbirini örtmek’ (< *ört-(X)ş-) 119-3ME; **ragbatlaş-** ‘rağbet edişmek’ (< A+Tr ragbat+IA-(X)ş-) 197-4ME; **razlaş-** ‘sır söyleşmek’ (< F+Tr raz+IA-(X)ş-) A.181r19KE, vb.; 125-1ME, vb.; **sagulaş-** ‘ölçüşmek’ (< *sagu+IA-(X)ş-) 124-4ME; **salış-** ‘dalgalanmak’ (< *sal-(X)ş-) A.68v1KE, vb.; **sançış-** ‘savaşmak’ (< *sanç-(X)ş-) 110-1ME, vb.; **satgaş-** ~ **sataş-** ‘buluşmak, kavuşmak, görüşmek, karşılaşmak, rastlamak’ (< *satga-(X)ş-) 152-1ME, vb.; 131-16NF; **sekriş-** ‘hoplayıp zıplamak’ (< *sēk-(I)r-(X)ş-) 121-4ME, vb.; 393-1NF; **sevüş-** ‘sevişmek’ (< *sev-(X)ş-) 120-1ME, vb.; **sewnüş-** ‘sevinmek, mutlu olmak’ (< *sev-(X)n-(X)ş-) 412-14NF; **sığış-** ‘sığışmak’ (< *sīg-(X)ş-) 109-15NF; **signış-** ‘birlikte sığınmak’ (< *sīg-(X)n-(X)ş-) 122-6ME; **songlaş-** ‘birbiri ardınca gelmek’ (< *song+IA-(X)ş-) 194-8ME; **soruş-** ‘soruşmak’ (< *sōr-(X)ş-) 109-7ME, vb.; **söğüş-** ‘söğüşmek’ (< *sög-(X)ş-) 119-2ME, vb.; **sözleş-** ‘konuşmak’ (< *söz+IA-(X)ş-) B.136r16KE, vb.; 108-3ME; 343-8NF; **suvarış-** ‘birbirine su vermek’ (< *sūb+(A)r-(X)ş-) 206-5ME; **sunuş-** ‘sunuşmak’ (< *sun-(X)ş-) 203-3ME, vb.; **sürtüş-** ‘sürtüşmek’ (< *sūr-(X)t-(X)ş-) 120-6ME; **süsüş-** ‘birbirine çarpmak, tokuşmak’ (< *sūs-(X)ş-) 129-8ME; **talaş-** ~ **dalaş-** ‘tartışmak’ (< *tala-(X)ş-) A.238v6KE, vb.; **taplaş-** ‘beğenişmek’ (< *tap+IA-(X)ş-) 205-8ME; **tartış-** ‘çekişmek’ (< *tart-(X)ş-) 115-8ME, vb.; **taşlaş-** ‘taş atışmak’ (< *tāş+IA-(X)ş-) 198-4ME; **tegrüş-** ‘ulaştırışmak’ (< *teg-Ur-(X)ş-) 120-5ME; **teyeş-**

‘denkleşmek’ (< *teŋ+A-(X)ş-) 127-2ME; **tengleş-** ‘bölüşmek’ (< *teng+IA-(X)ş-) 196-2ME; **tepreş-** ‘harekete geçmek’ (< *tēp-rA-(X)ş-) A.42r13KE, vb.; **toylaş-** ‘ziyafet vermek’ (< *toy+IA-(X)ş-) A.192r21KE, vb.; **tügüş-** ‘söz kesişmek’ (< *tüg-(X)ş-) B.156v1KE; **туруş-** ‘duruşmak’ (< *tur-(X)ş-) A.232r1KE; 108-4ME, vb.; **tutuş-** ‘kavgaya, dövüşe girişmek, başlamak, (e)l tutuşmak, katılmak’ (< *tut-(X)ş-) A.229r11KE, vb.; 109-6ME, vb.; 411-2NF; **tükelleş-** ‘tamam olmak’ (< *tüke-(X)l+IA-(X)ş-) 207-2ME; **tüneş-** ‘birlikte geceleme’ (< *tūn+A-(X)ş-) 124-1ME; **ulaş-** ‘varmak, ulaşmak, katılmak’ (< *ūla-(X)ş-) A.141r4KE, vb.; **uluş-** ‘karşılıklı ululamak’ (< *ūl-(X)ş-) 207-5ME; **unaş-** ‘karşılıklı kabul etmek’ (< *una-(X)ş-) A.194v21KE, vb.; **uruş-** ‘1.savaşmak, dövüşmek, kavga etmek, 2.lakap takışmak’ (< *ur-(X)ş-) 108-2ME, 197-1ME; 44-8NF; **ündeş-** ‘çağırışmak’ (< *ünde-(X)ş-) 206-2ME; **üleş-** ‘üleşmek, paylaşmak, paylaştırmak’ (< *ūle-(X)ş-) A.201v19KE, vb.; 119-2ME, vb.; 255-5NF; **ünleş-** ‘çağırışmak’ (< *ün+IA-(X)ş-) 197-1ME; **yagılaş-** ‘düşmanlık edişmek’ (< *yagı+IA-(X)ş-) A.178r3KE, vb.; 125-3ME; **yagiş-** ‘düşmanlık edişmek’ (< *yag-(X)ş-) 115-8ME; **yakalaş-** ‘yakadan tutuşmak’ (< *yaka+IA-(X)ş-) 91-5ME; **yaknaş-** ‘yakınlaşmak’ (< *yāk-Xn+A-(X)ş-) 108-8ME, vb.; **yanaş-** ‘yanına gelmek’ (< *yān+A-(X)ş-) A.19v13KE, vb.; **yangaklaş-** ‘tokatlaşmak’ (< *yāngak+IA-(X)ş-) 119-4ME; **yapuş-** ‘yapışmak, sıkıca sarılmak’ (< *yap-(X)ş-) 85-4ME; 45-15NF; **yaraş-** ‘1.anlaşmak, 2. uymak, alışmak’ (< *yara-(X)ş-) A.42v15KE, vb.; 115-5ME, vb.; 175-9NF; **yariş-** ‘1. bölüşmek, 2. yarışmak’ (< *yār-(X)ş-) 110-2ME, vb.; **yarulaş-** ‘paylaşmak, üleşmek’ (< *yaru+IA-(X)ş-) 116-5ME; **yatış-** ‘birlikte yatmak’ (< *yat-(X)ş-) 115-6ME; **yawuş-** ~ **yaguş-** ~ **yakuş-** ‘birbirine yaklaşmak’ (< *yagu-(X)ş-) A.225r3KE, vb.; 126-3ME; **yençiş-** ‘savaşmak’ (< ? *yeŋ-ç-(X)ş-) C.133v32KE; **yeriş-** ‘birbirini yermek’ (< *yer-(X)ş-) 204-1ME; **yidlaş-** ‘koklaşmak’ (< *yid+IA-(X)ş-) 119-5ME; **yig(ı)luş-** ‘toplaşmak’ (< *yig-(X)l-(X)ş-) 25-4NF, vb.; **yığış-** ‘engellemek, alıkoymak, kısıtlamak’ (< *yig-(X)ş-) C.80r31KE; 113-3ME, vb.; **yiglaş-** ‘ağlaşmak’ (< *īg+IA-(X)ş-) 126-1ME; 76-17NF; **yıglış-** ‘toplanmak’ (< *yig-(X)l-(X)ş-) 173-8ME; **yigrenüş-** ‘birbirinden nefret etmek, iğrenişmek’ (< *yig+rA-(X)n-(X)ş-) 197-5ME; 399-10NF; **volgaş-** ‘rastlamak’ (< *yöl+gA-(X)ş-) 139-1ME; **yörgeş-** ‘örgeşmek, kendini sarmak’ (< *yörge-(X)ş-) A.77r11KE, vb.; 145-1ME, vb.; **yörüş-** ‘birlikte yürümek, yürüyüşmek’ (< *yori-(X)ş-) 204-4ME; **yuluş-** ‘fidye ile karşılıklı kurtarılmak’ (< *yul-(X)ş-) 125-4ME, vb.; **yumruklaş-** ‘yumruklaşmak’ (< *yudruk+IA-(X)ş-) 119-4ME; **yükeyleş-** ‘yücelmek’ (< *yükey+IA-(X)ş-) 126-2ME.

3.1.6 Dönüştürülük Bildiren Eylemler: -(X)n-

Harezmi Türkçesinde ekle ilgili pek çok örnek tespit edilmiştir. +*lAn-* ekli biçimler ile +*lA-* ekli biçimler eş zamanlı olarak kaynaklarda birlikte görüldüğü için +*lAn-* ekliler ayrı başlık altında burada değerlendirilmemiştir.

1950-2000 Arası Çalışmalar

C. Brockelmann, ekin anlamsal yapısına dair bilgiler sıralamaktadır ve örnekler vermektedir.

1. Eylemin, öznenin faydası için yani özne için yapıldığı söylenmektedir ve *alın-* ‘alınmak’, *biçin-* ‘kesilmek’, *bilin-* ‘bilinmek’, *bakin-* ‘beklenmek’ vb. örnekler verilmektedir. 2. Eylem özne tarafından yapılır ve *açın-* ‘acıkmış gibi yapmak’, *köçen-* ‘soyuyormuş gibi yapmak’, *togran-* ‘kesiyormuş gibi yapmak’ vb. örnekler verilmektedir. 3. +*lA-* ekli eylemlerle ayrı grup oluşturulduğu belirtilir ve *çiçeklen-*, *butaklan-*, *balıklan-* vb. örnekler verilmektedir.³⁹⁰

A. von Gabain, ekin meçhullük bildirdiğini; // son sesli fiil tabanlarının bu ekle dönüşlü olduğunu, mananın kök ile bazen aynı olduğunu belirtir. Eski Türkçeden verdiği örnekler şunlardır: *alın-* ‘alınmak’; *bilin-* ‘bilmek, pişman olmak, kendini bilmek’; *ötün-* ‘rica etmek, hürmet etmek, dua etmek, takdim etmek’; *kılın-* ‘hazırlanmak, gayret etmek, kılınmak’.³⁹¹ J. Eckmann, Çağatay dilinden pek çok örnekler göstermiş ve eki dönüşlü veya meşhul olarak tanımlamıştır.³⁹² DLT’de dönüşlü ve edilgen fiiller yapan ekle ilgili pek çok örneğe yer verilmiştir. Dönüşlü fiillerden bazıları şunlardır: *butaklan-* ‘dallanmak’; *kewşen-* ‘geviş getirmek’; *yapın-* ‘örtünmek’; *taran-* ‘taranmak’; *toğun-* ‘doymak’; *tıkın-* ‘kendi kendine tıkmak’; *serin-* ‘sabretmek’; *sürün-* ‘kaşınmak’, vb. Edilgen fiillerden bazıları şunlardır: *arpalan-* ‘arpa verilmek’; *okın-* ‘çağırılmak’; *yulun-* ‘serbest bırakılmak’; *tiklin-* ‘(ağaç) dikilmek’; *telin-* ‘delinmek’; *üzlün-* ‘kesilmek’, vb.³⁹³ N. Hacıeminoğlu, eki işlevleri yönünden dört temel gruba ayırmaktadır. 1. dönüşlü fiiller, 2. pasif fiiller, 3. oluş bildiren fiiller, 4. anlamı kuvvetlenmiş fiiller.³⁹⁴

³⁹⁰ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, (Leiden: E.J.Brill, 1954) s. 203-204.

³⁹¹ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 59.

³⁹² János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s. 48.

³⁹³ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’t e Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 116-130.

³⁹⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s. 137-140.

2000-2021 Arası Çalışmalar

Orhon Türkçesi Gramerinde, ekle ilgili bazı örnekler verilmiştir: *adrın-* ‘ayrılmak’, *alkın-* ‘bitmek, tükenmek, mahvolmak’, *basın-* ‘batmak’, *boguzlan-* ‘boğazlanmak’, *itin-* ‘kendine çeki düzen vermek, organize olmak, örgütlenmek’, *kılın-* ‘yaratılmak, doğmak’, *kon-* ‘konmak, yerleşmek’, *kubran-* ‘toplanmak, bir araya gelmek’, *ötün-* ‘arz etmek, ricada bulunmak’, *sakin-* ‘düşünmek’, *sebin-* ‘sevinmek’, *tutun-* ‘tutunmak’, *telin-* ‘delinmek, çökmek’, *yaratın-* ‘kendine çeki düzen vermek, organize olmak’, *yazın-* ‘yanılmak, hata etmek, yoldan çıkmak’.³⁹⁵ F. Toprak, ekin üç işlevinden bahsetmiştir. Bu ek, Harezmi Türkçesinde 1. dönüşlü fiiller, 2. edilgen fiiller, 3. pekiştirme işlevi ile kullanılmaktadır.³⁹⁶ *Kutadgu Bilig*’de ekle ilgili altı temel fonksiyon belirlenmiş ve örneklenmiştir. Ek, KB’de 1. dönüşlü eylemler türetir, 2. edilgen eylemler türetir, 3. dönüşü-edilgen eylemler türetir, 4. etken eylemler türetir, 5. oluş bildiren eylemler türetir, 6. etken-edilgen eylemler türetir.³⁹⁷ İbrahim Taş’ın verilerine dayanarak söylenebilir ki ekin dönüşlü eylemler türettiği fonksiyonu diğerlerine göre fazladır. *Et-Tuhfetü’z Zekiyye*’de ek, asıl işlevi olan dönüşlülük ile birlikte pasiflik görevinde de kullanılmıştır. Pasiflik görevinde kullanıldığı fiiller: *adan-* ~ *atan-* ‘ad verilmek’, *aktaran-* ‘aktarılmak’, *avulan-* ‘zehirlenmek’, *ay(ı)rın-* ‘ayrılmak’, *bulutlan-* ‘bulutlanmak’, *iyerlen-* ‘eyerlenmek’, *kav(u)run-* ~ *kovurun-* ‘kavrulmak’, *kesin-* ‘kesilmek’, *salın-* ‘bırakılmak’, *salandır-* ‘sallandırmak’, *sın-* ‘kırmak, kırılmak’, *sıtın-* ‘deşilmek, fişkırmak’, *silkin-* ‘silkinmek, sarsılmak’, *tokun-* ‘çarpılmak, vurulmak’, *toran-* (< *toğran-*) ‘doğranmak, parçalanmak, dilim dilim edilmek’, *üzün-* ‘üzülmek, kesilmek’.³⁹⁸ *Maitrisimit*’te *emgen-* ‘ızdırap çekmek’, *erksin-* ‘hâkim olmak, gasp etmek’, *örten-* ‘alev almak’, *ötün-* ‘rica etmek, hürmetle yapmak’, *tapın-* ‘hürmet etmek, tapmak’ örnekleri vardır.³⁹⁹ *-(X)n-* eki Yenisey Yazıtlarında da görülmektedir ve işlek olarak kullanılmıştır.⁴⁰⁰ *Codex Cumanicus* ve

³⁹⁵ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 94-95.

³⁹⁶ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro, 2005), s. 136.

³⁹⁷ İbrahim Taş, “Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005), s. 246-261.

³⁹⁸ Musa Salan, “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lugati’t Türkiye’de Fiil” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s. 196-214.

³⁹⁹ Dilek Bektaş, “Maitrisimit’te Kelime Yapımı” (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 148-151.

⁴⁰⁰ Yaşar Şimşek, “Yenisey Yazıtlarında Ekler”, *Teke Dergisi*, S.3/1 (2014), s. 40-41.

Ermeni Kıpçakçasında ekin dört işlevi tespit edilmiştir: 1. Dönüştürme işlevi, 2. Edilgen işlevi, 3. Dönüştürme ve edilgen işlevi, 4. Geçişlilik işlevi.⁴⁰¹

agursaklan- ‘yumrulaşmak’ 85-4ME

agırşuk ‘ağırşak’ (DLT III: 6); $\parallel < *agurşakla-(X)n- < *agurşak > \text{DLT } agurşak.$

dokudı barmaklarını ağırşaklandı (85-4ME)

EDPT: 93; H. Eren: 5; ESTYa.I: 418-419; TTKBS: 54.

bukagulan- ‘zincire vurulmak’ 87-2ME

$\parallel < *bukagu+IA-(X)n- < *bukagu > \text{EUyg. M III } bukagu.$

eli adakı bağlanmış esir, bukagulanmış esir oğğa bërdi (87-2ME)

EDPT: 314; DLT: 224; ÇağPav.: 172; VEWT: 87⁴⁰²

kurşan- ‘kemer takmak’ A.39r9KE, vb.

kurşan- ‘kemer takınmak’ (DLT III: 147); *kurşamak* ‘kemer takmak’ (ÇağPav.: 426); $\parallel < *kurşa-(X)n- < *kurşa- > \text{DLT } kurşa-.$

EDPT: 665; OTWF: 607

sarman- ‘sarılmak’ 154-4ME

sarmak ‘sarmak’ (ÇağPav.: 335); $\parallel < *sar-(X)m+A-(X)n- < *sar > \text{DLT } sar.$

kendüsi uçun söğülmə kıldı er dolğandı, sarmandı (154-4ME)

türtün- ‘(koku) sürünmek’ 170-3ME, vb.

türtün- ‘kendini soymak’ (U IV: 312; *türtün-* ‘(merhem) sürünmek’ EUygWil.: 776);

türtün- ‘deriye yağ sürünmek’ (DLT III: 205); $\parallel < *türt-(X)n- < *türt- > \text{U I } türt-.$

‘ilim içinde, keşrüdi biligi hōş yıdığlıg türtündi (170-3ME)

⁴⁰¹ Musa Salan, “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 157-213.

⁴⁰² Belirtilen kaynakların tamamında sadece *bukagu* kelimesi görülmektedir.

EDPT: 537; OTWF: 622.

uşan- ‘parçalanmak’ 159-2ME, vb.

|| < *ub-uş+a-(X)n- < ub- > DLT ub-.⁴⁰³

maczūm boldı fi’l sindı nêrse, uşandı nêrse (159-2ME)

OTWF: 624.

açıglan- ‘sinirlenmek’ (< *āçıl-(X)g+la-(X)n-) A.159r2KE, vb.; **agızlan-** ‘bahsetmek, söylemek’ (< *āgız+la-(X)n-) A.90v16KE; **agursaklan-** ‘yumrulaşmak’ (< *agursakla-(X)n-) 85-4ME; **aldan-** ‘aldanmak’ (< *āl+tA-(X)n-) 144-2ME; **alkın-** ‘tükenmek’ (< *alk-(X)n-) T.331r16KE; **alın-** ‘alınmak, almak’ (< *al-(X)n-) 136-5ME, vb.; 250-3NF; **anuklan-** ‘hazırlanmak’ (< *ānu-(O)k+la-(X)n-) 188-7ME; **anun-** ‘hazırlanmak’ (< *ānu-(X)n-) 9-4ME, vb.; **arın-** ‘arınmak’ (< *ārı-(X)n-) A.74v6KE, vb.; 171-1ME, vb.; **arlan-** ‘utanmak’ (< *ār+la-(X)n-) 184-1ME, vb.; 372-14NF; **aşlan-** ‘kaynaşmak, eklenmek’ (< *āş+la-(X)n-) 156-1ME, vb.; **atan-** ‘adlanmak’ (< *āt+A-(X)n-) 193-1ME; **atlan-** ‘ata binmek, süvari olmak’ (< *at+la-(X)n-) 178-4ME; 48-9NF; **aylan-** ‘dönmek, daireler çizmek’ (< *āyla-(X)n-) 83-1ME, vb.; **azarlan-** ‘gücenmek, incinmek’ (< F+Tr azar+la-(X)n-) 191-5ME; **baglan-** ‘bağlanmak, kapanmak’ (< *bāg+la-(X)n-) 7-5ME, vb.; 345-17NF; **balkın-** ‘yaymak’ (< *balk-(X)n-) A.7r12KE; **basın-** ‘zulmetmek’ (< *bas-(X)n-) 142-4ME; **beklen-** ‘korunmak’ (< *bek+la-(X)n-) 173-6ME; **bezen-** ‘bezenmek, süslenmek’ (< *beze-(X)n-) 167-7ME, vb.; 308-11NF; **bogşun-** ‘kemik eklem yerinden çıkmak’ (< *bog-(X)ş-(X)n-) 160-6ME; **boguzlan-** ‘boğazı kesilmek, kesilmek’ (< *bog-(X)z+la-(X)n-) 211-2NF; **boşan-** ‘boşanmak’ (< *bōş+A-(X)n-) 158-2ME; **boyan-** ‘boyanmak’ (< *boya-(X)n-) 153-6NF; **bukagulan-** ‘zincire vurulmak’ (< *būka+(A)gu+la-(X)n-) 87-2ME; **bulgan-** ‘bulanmak’ (< *bulga-(X)n-) B.154v7KE, vb.; 156-2ME, vb.; **bulutlan-** ‘bulutlanmak’ (< *bulıt+la-(X)n-) 190-2ME; **bulun-** ‘bulunmak’ (< *bul-(X)n-) 48-7ME; **butaklan-** ~ **budaklan-** ‘(ağaç) dallanmak’ (< *būta-(O)k+la-(X)n-) 154-8ME, vb.; 352-14NF; **buyurun-** ‘buyurmak, emretmek’ (< *buyur-(X)n-) 30-5ME; **çevrün-** ‘devretmek, dönmek’ (< *çewür-(X)n-) 50-1ME; **cüfilen-** ‘evlenmek’ (< F+Tr *cüft+la-(X)n-) 186-6ME; 398-14NF; **çulgan-** ‘sarınmak, bürünmek’ (< *çulga-(X)n-) 137-8ME, vb.; 167-6NF; **dayın-** ‘ayağı kaymak, sürçmek’ (< *tāy-(X)n-) 173-

⁴⁰³ Kelimenin kökeni ve bu kökle türetilen kelimeler için bakınız.: Hakan Aydemir, “Çocuk” Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 12 (2018), s. 6-7.

4ME; **dekmelen-** ‘yuvarlanmak’ (< *tekme+IA-(X)n-) 191-2ME; **dilin-** ‘dilimlemek’ (< *til-(X)n-) 160-1ME; **dinlen-** ‘dine girmek’ (< F+Tr *din+IA-(X)n-) 171-5ME; **dokalan-** ‘kilitlenmek’ (< *toka+IA-(X)n-) 143-4ME, vb.; **dolgan-** ‘dolanmak, sarınmak’ (< *tolga-(X)n-) 154-4ME; **dörelen-** ‘töreye uymak’ (< *töre+IA-(X)n-) 141-6ME; **dutun-** ‘verdiği sözü tutmak’ (< *tut-(X)n-) 93-6ME; **düken-** ‘tükenmek’ (< *tüke-(X)n-) 157-2ME; **edin-** ‘1. edinmek, 2. süslenmek’ (< *ēt-(X)n-) 167-3ME; **eglen-** ‘eğlenmek, oyalanmak, durmak, kalmak, bulunmak’ (< *eg+IA-(X)n-) A.92r6KE, vb.; 1-8ME, vb.; 176-9NF; **emgen-** ‘zahmet, eziyet çekmek, emek sarf etmek, yorulmak’ (< *emge-(X)n-) A.191r6KE, vb.; 167-4ME; 117-13NF; **erin-** ‘(dert) yakınmak’ (< *ēr-(X)n-) 152-2ME, vb.; **erklen-** ‘güçlenmek, yetki sahibi olmak’ (< *erk+IA-(X)n-) 153-6ME, vb.; 418-12NF; **evlen-** ‘evlenmek’ (< *eb+IA-(X)n-) 177-8ME; **eylen-** ‘deri eylemek’ (< *ēy+IA-(X)n-) 157-7ME; **gazablan-** ‘öfkelenmek, sinirlenmek’ (< A+Tr gazab+IA-(X)n-) 14-11NF; **hoşlan-** ‘hoşlanmak, hoşuna gitmek’ (< F+Tr hoş+IA-(X)n-) 166-3ME; 212-9NF; **ımuşgan-** ‘uyuklamak’ (< *ımuşga-(X)n-) 59-2ME, vb.; 369-11NF; **inan-** ‘inanmak’ (< *ına-(X)n-) 35-11NF; **ırgan-** ‘kıyımdanmak’ (< *ırga-(X)n-) A.51v16KE; 144-4ME; **iglen-** ‘hastalanmak’ (< *īg+IA-(X)n-) 174-5ME, vb.; **ilin-** ‘asılmak, bağlanmak’ (< *il-(X)n-) A.77r10KE, vb.; 139-1ME; **isin-** ~ **ısın-** ~ **ıssın-** ‘ısınmak’ (< *ıssı-(X)n-) A.112v11KE, vb.; 152-4ME, vb.; **iktülen-** ‘beslenip büyütülmek’ (< *iktü+IA-(X)n-) 65-2ME; **iriglen-** ‘kabarmak’ (< *irig+IA-(X)n-) A.67v13KE, vb.; 100-3ME; **iringlen-** ‘irinlenmek’ (< *iriğ+IA-(X)n-) 188-8ME; **katlan-** ‘katlanmak’ (< *kat+IA-(X)n-) A.81r21KE, vb.; 35-7ME; **kapsan-** ‘kaplanmak, kuşatılmak, sarılmak’ (< *kāp-sA-(X)n-) 61-10NF; **karşan-** ‘zahmete katlanmak’ (< *karşa-(X)n-) 125-6ME, vb.; **kaşın-** ‘kaşınmak’ (< *kaşı-(X)n-) 183-5ME; **katıgılan-** ‘gayret etmek, çaba göstermek, uğraşmak, zorlanmak, hasta olmak’ (< *kat-(X)g+IA-(X)n-) A.81r21KE, vb.; 175-8ME, vb.; 71-16NF; **katın-** ‘1. sertçe çarpmak, 2. (sürme) çekmek, (küpe) takmak’ (< *kat-(X)n-) 140-6ME, vb.; 326-3NF; **kavşun-** ‘yanaşmak, kavuşmak’ (< *kav-(X)ş-(X)n-) 160-8ME; **kazgan-** ‘kazanmak’ (< *kāz-(X)g+A-(X)n-) A.41v16KE, vb.; 234-10NF; **keçün-** ‘geciktirmek’ (< *kēç-(X)n-) 6-8ME, vb.; **kelin-** ‘gelmek’ (< *kel-(X)n-) 86-7ME; **kerin-** ‘gerinmek, uzamak’ (< *ker-(X)n-) 182-5ME, vb.; **keslin-** ‘uzak durmak’ (< *kes-(X)l-(X)n-) 177-8ME, vb.; **kesilin-** ‘ayrılmak, terk etmek, ilgisiz kalmak’ (< *kes-(X)l-(X)n-) 399-10NF; **kevelen-** ‘zayıflamak’ (< ? *kevel-A-(X)n-) A.99r14KE, vb.; **kılıkılan-** ‘huy edinmek’ (< *kılık+IA-(X)n-) 176-6ME; **kılın-** ‘kılınmak, yapılmış, edilmek’ (< *kıl-(X)n-) 131-4ME, vb.; 346-13NF; **kısın-** ‘büzülmek’ (< *kıs-(X)n-) 160-3ME; **kıvan-** ‘sevinmek, öğünmek’ (< *kıva-(X)n-) 147-6ME, vb.; **kıyuklan-**

‘kıymıklanmak’ (< **kıduk*+*lA*-(*X*)*n*-) 192-2ME; **kirlen-** ‘kirlenmek’ (< **kir*+*lA*-(*X*)*n*-) 184-6ME; **kizlen-** ‘gizlenmek, saklanmak’ (< **kiz*+*lA*-(*X*)*n*-) 151-4ME, vb.; 184-5NF; **köligel-** ‘gölgede oturmak’ (< **kölige*+*lA*-(*X*)*n*-) 216-8ME; **köñüllen-** ‘gönül vermek’ (< **köñül*+*lA*-(*X*)*n*-) A.243v13KE; **köpüklen-** ‘köpüklenmek’ (< **köp*-(*O*)*k*+*lA*-(*X*)*n*-) 9-6ME; **körün-** ‘görünmek’ (< **kör*-(*X*)*n*-) 21-1ME, vb.; 162-14NF; **kötrün-** ‘çekilmek, vazgeçmek’ (< **kötür*-(*X*)*n*-) 174-1ME; **köyüklen-** ‘yanmak’ (< **köy*-(*X*)*k*+*lA*-(*X*)*n*-) 176-4ME; **kullan-** ~ **kollan-** ‘kullanmak, köle yapmak’ (< **kul*+*lA*-(*X*)*n*-) A.99v13KE, vb.; 216-6ME; **kumalan-** ‘cariye almak’ (< **kuma*+*lA*-(*X*)*n*-) 191-6ME; **kuşan-** ‘kemer takmak’ (< **kuş*+*lA*-(*X*)*n*-) A.39r9KE, vb.; **kuşan-** ‘kuşanmak’ (< **kuş*+*lA*-(*X*)*n*-) 138-7ME, vb.; **kuvan-** ~ **küwen-** ‘öğünmek, kıvanmak’ (< **küwe*-(*X*)*n*-) A.6r19KE, vb.; 132-7ME; 373-9NF; **kuyun-** ‘süzülerek dökülmek’ (< **kuy*-(*X*)*n*-) A.153r13KE, vb.; 156-4ME; **kuytulan-** ‘gizlenmek’ (< **kuytu*+*lA*-(*X*)*n*-) 217-7ME; **küçlen-** ‘güçlenmek’ (< **küç*+*lA*-(*X*)*n*-) 189-1ME, vb.; **lakablan-** ‘takma ad ile adlandırılmak’ (< A+Tr *lakab*+*lA*-(*X*)*n*-) 167-2ME; **mazalan-** ‘faydalanmak’ (< F+Tr **maza*+*lA*-(*X*)*n*-) 181-7ME, vb.; **meyvelen-** ‘meyvelenmek’ (< F+Tr **meyve*+*lA*-(*X*)*n*-) 12-6ME; **munflan-** ‘dert yanmak’ (< **bung*+*lA*-(*X*)*n*-) A.100v15KE, vb.; 35-6ME, vb.; **muştulan-** ‘müjdelenmek, sevinmek’ (< **buşt*+*lA*-(*X*)*n*-) 209-8ME; **müniütlen-** ‘binmek, atlanmak’ (< **bīn*-(*U*)*t*+*lA*-(*X*)*n*-) 150-8ME; **nişanlan-** ‘nişanlanmak’ (< F+Tr **nişān*+*lA*-(*X*)*n*-)⁴⁰⁴ 147-1ME; **ogullan-** ‘evlat edinmek’ (< **ogul*+*lA*-(*X*)*n*-) 112-17NF; **okun-** ‘1. okunmak, 2.edinmek, saymak’ (< **okı*-(*X*)*n*-) 11-7ME, vb.; **oyan-** ~ **oygan-** ‘uyanmak’ (< **od*-(*X*)*n*-) A.221v4KE, vb.; 143-1ME, vb.; 185-3NF; **ögren-** ~ **örge-** ‘öğrenmek, alışmak, adet haline getirmek’ (< **ögre*-(*X*)*n*-) A.111v21KE, vb.; 223-6NF; **ögün-** ‘öğünmek’ (< **öğü*-(*X*)*n*-) 168-6ME, vb.; **örten-** ‘alev alev yanmak’ (< **ört*-*A*-(*X*)*n*-) A.75v15; **örtün-** ‘örtünmek, bürünmek’ (< **ört*-(*X*)*n*-) 174-7ME, vb.; 144-1NF; **ötün-** ‘yalvarmak’ (< **öt*-(*X*)*n*-) A.218v21KE, vb.; **öwkelen-** ‘öfkelenmek’ (< **öpke*+*lA*-(*X*)*n*-) 189-6ME; **rahatlan-** ‘rahat etmek’ (< A+Tr **rahat*+*lA*-(*X*)*n*-) 168-2ME, vb.; **renklen-** ‘renklenmek’ (< **renk*+*lA*-(*X*)*n*-) 188-5ME; **sakın-** ‘düşünmek, sanmak, zannetmek’ (< **sāk*-(*X*)*n*-) A.39r8KE, vb.; 75-5ME, vb.; 118-5NF; **saklan-** ‘sakınmak, çekinmek, kötü bir şeyden uzak durmak, korunmak, dikkat etmek, saklanmak, gizlenmek’ (< **sak*+*lA*-(*X*)*n*-) A.97r15KE, vb.; 108-2ME, vb.; 15-2NF; **salın-** ‘aşağı salmak, salınmak, düşmek’ (< **sal*-(*X*)*n*-) 90-9NF; **sarın-** ‘sarınmak, bürünmek’ (< **sar*-(*X*)*n*-) 131-8ME, vb.; **sarman-** ‘sarılmak’ (< **sar*-

⁴⁰⁴ *nişān* ‘işaret’ Bknz.: David N. MacKenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary*, (London: Oxford University Press, 1971), s. 60.

(X)m+A-(X)n-) 154-4ME; **savun-** ‘serinlenmek’ (< *sawu-(X)n-) 169-1ME; **sewün-** ‘sevinmek, memnun olmak’ (< *sev-(X)n-) A97v1KE, vb.; 12-4ME, vb.; 413-16NF; **sıgın-** ‘sığınmak’ (< *sīg-(X)n-) 127-5ME, vb.; 168-11NF; **sın-** ‘kırılmak’ (< *sı-(X)n-) A.106v14KE, vb.; 156-5ME, vb.; 275-9NF; **silin-** ‘silinmek’ (< *sil-(X)n-) 178-8ME; **silkin-** ‘silkinmek’ (< *silk-(X)n-) 134-8ME; **söklün-** ~ **söglün-** ‘yanmak, kebab edilmek’ (< *sögül-(X)n-) A.129v17KE, vb.; 152-5ME, vb.; 17-9NF; **suvlan-** ‘sulanmak’ (< *sūb+IA-(X)n-) 165-7ME; **sürün-** ‘1. yerde sürünmek, 2. kaşınmak’ (< *sūr-(X)n-) 154-7ME, vb.; **sürtün-** ‘sürünmek’ (< *sūr-(X)t-(X)n-) 168-8ME; **songlan-** ‘vb.. ile neticelenmek’ (< *soṅ+IA-(X)n-) 5-3ME; **sözlen-** ‘söylenmek’ (< *söz+IA-(X)n-) 87-8ME; **suçlun-** ‘soyunmak’ (< *suçul-(X)n-) B.246v15KE, vb.; **talpın-** ‘kanat çırpma’ (< *talpı-(X)n-) B.44r9KE; **tanlan-** ‘merak etmek’ (< *taṇ+IA-(X)n-) C.75v29KE, vb.; **tanglan-** ‘gururlanmak’ (< *tang+IA-(X)n-) 5-1ME; **tapun-** ‘tapınmak’ (< *tap-(X)n-) 169-5ME; 403-11NF; **tartun-** ~ **tartın-** ‘çekinmek’ (< *tart-(X)n-) 165-2ME; **tayan-** ‘dayanmak, kendini tutmak, tahammül etmek, inat etmek, direktmek’ (< *taya-(X)n-) A.85r16KE, vb.; 100-6ME, vb.; 16-11NF; **tegin-** ‘değinmek’ (< *teg-(X)n-) 175-5ME; **tepren-** ‘kıyıldamak, hareket etmek, sallanmak’ (< *tēpre-(X)n-) A.226v2KE; 28-2ME, vb.; 5-11NF; **tepün-** ~ **tepin-** ~ **töpün-** ~ **depin-** ~ **depün-** ‘tepinmek’ (< *tēp-(X)n-) A.141v8KE, vb.; **tezgin-** ‘gezinmek, dolaşmak’ (< *tegiz-(X)n-) 106-14NF; **tikenlen-** ‘kıllanmak’ (< *tiken+IA-(X)n-) 100-3ME; **tolan-** ~ **tolgan-** ~ **dolgan-** ‘dolanmak, sarınmak’ (< *tolga-(X)n-) A.237r15KE; 170-6ME, vb.; **tokun-** ‘(kumaş) dokunmak’ (< *toku-(X)n-) 163-8NF; **töşen-** ‘döşek sermek’ (< *töşe-(X)n-) A.175r9KE, vb.; **tutlun-** ‘tutukluk etmek’ (< *tut-(X)l-(X)n-) 139-1ME; **tutun-** ‘edinmek’ (< *tut-(X)n-) A.199v14KE, vb.; 43-6ME, vb.; 258-12NF; **tüken-** ‘bitmek, tükenmek’ (< *tüke-(X)n-) A.22v15KE, vb.; 28-6ME, vb.; 324-7NF; **türtün-** ‘(koku) sürünmek’ (< *türt-(X)n-) 170-3ME, vb.; **tüşlen-** ‘düş görmek’ (< *tüṣ+IA-(X)n-) T.170r17KE, vb.; **tüşün-** ‘düşünmek, alışmak’ (< *tüṣ-(X)n-) 187-1ME, vb.; **ulan-** ‘ulaşmak, kavuşmak, varmak’ (< *ūla-(X)n-) A.52r10KE; 14-2ME, vb.; 6-16NF; **ukun-** ‘anlaşılmak’ (< *uk-(X)n-) A.88r3KE, vb.; **ulın-** ‘ulamak’ (< *ūl-(X)n-) A.61v7KE, vb.; **umun-** ~ **uman-** ‘ummak’ (< *um-(X)n-) A.123v14KE, vb.; **urun-** ‘koymak’ (< *ur-(X)n-) A.225r9KE, vb.; **urun-** ‘giymek, takmak’ (< *ur-(X)n-) 138-8ME, vb.; **uşan-** ‘parçalanmak’ (< *uv-(X)ṣ-A-(X)n-) 159-2ME, vb.; **uwtan-** ‘utanmak’ (< *uvut+A-(X)n-) C.108v15KE; 141-3ME, vb.; **yalguzlan-** ‘yalnız kalmak’ (< *yalḡus+IA-(X)n-) 184-6ME, vb.; **yalın-** ‘yalvarmak, sızlanmak’ (< *yal-(X)n-) 174-4ME, vb.; **yalınglan-** ‘1. soyunmak, 2. alevlenmek’ (< *yalıḡ+IA-(X)n-) 169-2ME, vb.; **yan-** ‘1. yanmak, 2. korkutmak’ (< *ya-(X)n-

) C.96r6KE; 132-2ME, vb.; **yanan-** ‘yanaşmak’ (< **yān*+*A*-(*X*)*n*-) 160-8ME; **yangılan-** ‘yenilenmek’ (< **yangı*+*lA*-(*X*)*n*-) 215-5ME; **yapraklan-** ~ **yapurgaklan-** ‘yapraklanmak’ (< **yapurgak*+*lA*-(*X*)*n*-) A.60r2KE; 43-3ME, vb.; **yapun-** ‘örtünmek’ (< **yap*-(*X*)*n*-) 137-8ME, vb.; **yapşun-** ‘yapışmak’ (< **yap*-(*X*)*ş*-(*X*)*n*-) 85-4ME, vb.; **yaramsuklan-** ‘arkadaş olmak’ (< **yaram*+*sXk*+*lA*-(*X*)*n*-) 182-1ME; **yarun-** ‘aydınlanmak’ (< **yarū*-(*X*)*n*-) 44-7ME, vb.; **yastan-** ‘yastığa yaslanmak, dayanmak’ (< **yasta*-(*X*)*n*-) A.237r3KE, vb.; 184-7ME; **yaşın-** ‘örtünmek, gizlenmek’ (< **yaş*-(*X*)*n*-) 129-1ME, vb.; **yavuklan-** ‘yanaşmak’ (< **yagu*-(*X*)*k*+*lA*-(*X*)*n*-) A.113v13KE, vb.; **yelpin-** ‘serinlenmek’ (< **yēl*+*pi*-(*X*)*n*-) 186-7ME; **yemlen-** ‘beslenmek’ (< **yem*+*lA*-(*X*)*n*-) 147-4ME, vb.; **yerlen-** ‘yerleşmek’ (< **yer*+*lA*-(*X*)*n*-) A.107v21KE, vb.; **yıdılan-** ~ **yıylan-** ‘kokmak’ (< **yıd*+*lA*-(*X*)*n*-) A.68r20KE; 34-7ME, vb.; **yıdın-** ‘koklamak’ (< **yıd*+*lA*-(*X*)*n*-) A.72r2KE, vb.; **yıdıgılan-** ‘kokmak’ (< **yıd*-(*X*)*g*+*lA*-(*X*)*n*-) C.160r27KE; **yıglın-** ‘çekinmek, sakınmak, uzak durmak’ (< **yıg*-(*X*)*l*-(*X*)*n*-) 15-2ME, vb.; 25-15NF; **yirgen-** ~ **yigren-** ‘nefret edinmek, iğrenmek’ (< **yig*+*rA*-(*X*)*n*-) A.82v12KE; **yönen-** ‘yönelmek’ (< **yön*+*A*-(*X*)*n*-) 186-2ME; **yörge-** ‘örtünmek’ (< **yörge*-(*X*)*n*-) 140-2ME; **yörün-** ‘yürümek’ (< **yori*-(*X*)*n*-) T.250v12KE; **yulun-** ‘fidye ile alınıp kurtarılmak’ (< **yul*-(*X*)*n*-) 135-6ME; **yumurlan-** ‘yığılmak’ (< **yumur*+*lA*-(*X*)*n*-) 169-6ME; **yumalan-** ~ **yömelen-** ‘yuvarlanmak’ (< **yum*+*A*+*lA*-(*X*)*n*-) A.165r1KE, vb.; **yun-** ‘yıkanmak’ (< **yū*-(*X*)*n*-) 140-4ME, vb.; **yurtlan-** ‘yurt edinmek, yurtlanmak’ (< **yürt*+*lA*-(*X*)*n*-) 189-2ME; **yuvalan-** ‘yuvarlanmak’ (< **yuva*+*lA*-(*X*)*n*-) 234-6ME; **yuvlun-** ‘akmak’ (< **yuvul*-(*X*)*n*-) 163-1ME, vb.; **yuwun-** ‘yıkanmak’ (< **yūw*-(*X*)*n*-) A.169r16KE, vb.; **yüklen-** ‘yüklenmek’ (< **yük*+*lA*-(*X*)*n*-) 41-5ME; **yülün-** ‘traş edilmek’ (< **yülü*-(*X*)*n*-) 100-3ME; **yüngüllen-** ‘sevinmek’ (< **yüngül*+*lA*-(*X*)*n*-) 147-6ME, vb.; **yüreklen-** ‘yüreklenmek’ (< **yürek*+*lA*-(*X*)*n*-) B.105v14KE; **yüzlen-** ‘yüz çevirmek’ (< **yüz*+*lA*-(*X*)*n*-) A.113v12KE.

3.1.7 -(X)d-

Bu ek, Harezmi Türkçesinde az sayıda örneklerde görülmektedir. Eylemlerin kökleri tahmini olarak tespit edilmektedir. Ekin daha sonraki dönemlerde ise işlekliğini yitirdiğini J. Eckmann ve E. Teres’in Çağatay dili ve eserleri üzerine yaptıkları incelemelerden öğrenmekteyiz.

1950-2000 Arası Çalışmalar

A. von Gabain ekin, kuvvetlendirme bildirdiğinden bahsetmektedir. A. von Gabain’in Eski Türkçe için verdiği örnekler şunlardır: *tod-* ‘doymak’, **yod-* ‘mahvolmak, yok olmak’, *kod-*

‘koymak’.⁴⁰⁵ İ. Bilgen, ekin DLT’de pekiştirme anlamında olduğunu söylemektedir ve DLT için şu örnekleri vermektedir: *eşid-* ‘duymak, işitmek’ (< *eş-), *kod-* ‘koymak, bırakmak’ (< *ko-), *toğ-* ‘doymak’ (< *to-), *yüğ-* ‘yüklemek’ (< *yü-).⁴⁰⁶ N. Hacıeminoğlu, Eski Türkçe döneminde pekiştirme görevinde olan bu ekin, Karahanlı Türkçesi döneminde -(X)d- > -(X)y- olarak ses değişimi geçirdiğinden bahsetmekte ve kökteki anlam aşınmasını gidermek üzere fonksiyon değişikliğine uğradığından söz etmektedir. Karahanlı Türkçesi için örnekler şunlardır: *bud-* ‘donmak, donarak ölmek’ (< *bu- ‘donmak’), *ked-* ‘giymek’ (< *ke- ‘giymek’), *köd-* ‘görmek, gözlemlemek’ (< *kö- ‘görmek’), *küd-* ‘korumak, gözlemlemek, beklemek’ (< *kü- ‘korumak, gözlemlemek’), *yod-* ‘yok etmek, mahvolmak, silmek, bozmak’ (< *yo- ‘yok olmak’), *yüd-* ‘yüklemek’ (< *yü- ‘yüklemek’), *kod-* ‘koymak’, *toğ-* ‘doymak’, *yad-* ‘yaymak’.⁴⁰⁷

2000-2021 Arası Çalışmalar

Orhon Türkçesi’nden şu örnekler sıralanmıştır: *kod-* ‘koymak, bırakmak, terk etmek’ (< *ko-), *ıd-* ‘göndermek’ (< ĩ-), *toğ-* ‘doymak’ (< *to-), *küt-* ‘beklemek’ (< *küç- < *kü-).⁴⁰⁸ İ. Taş, Kutadgu Bilig’de geçen örnekleri tespit etmiştir: *eşit-* ‘işitmek’ (< *eşid- < *eş-), *ıd-* ‘salmak, göndermek, serbest bırakmak, geçirmek, ulaştırmak’ (< *ĩ-), *kod-* ‘koymak, bırakmak’ (< *ko-), *küd-* ‘beklemek’ (< *kü-), *küdez-* ‘gözetlemek, korumak, saklamak’ (*küze- > *küzed- > *küdez-), *toğ-* ‘doymak’ (< *to-), *uyad-* ‘utanmak’ (< *uya-), *yod-* ‘silmek, bozmak’ (< *yō-), *yüd-* ‘yüklemek, yüklenmek’ (< *yü-).⁴⁰⁹ F. Toprak ekin Eski Türkçeden sonraki dönemlerde pekiştirme görevini bıraktığını ve anlam aşınmasını gidermek için kullanıldığını aynı zamanda Harezmi Türkçesinde hem /-d/ hem de /-y/ biçimlerin birlikte görüldüğünü söylemiştir.⁴¹⁰ Maitrisimit’te şu örnekler tespit edilmiştir: *kod-* ‘koymak’, *yüd-* ‘yüklemek’.⁴¹¹

⁴⁰⁵ A. von Gabain, *toğ-* ‘doymak’ fiilini *to- kökünden getirmiş, *tol-* ‘dolmak’ ve *top* ‘bütün’ kelimelerinde aynı kökün olduğundan bahsetmiştir. *kod-* ‘koymak’ fiili ise *ko- kökünden gelişmiş, *kop* ‘bütün’ ve *kon-* ‘konmak’ ile ilişkilendirilmiştir. Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 58.

⁴⁰⁶ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’te Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 103.

⁴⁰⁷ *buz* (< bu-z) ‘buz’ kelimesi kanıt olarak gösterilmiştir. *köz* (< kö-z) ‘göz’ kelimesi kanıt olarak gösterilmiştir. *yok* (< yo-k) ‘yok’ kelimesi kanıt olarak gösterilmiştir. *yük* (< yü-k) ‘yük’ kelimesi kanıt olarak gösterilmiştir. Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s. 132-133.

⁴⁰⁸ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 93-94.

⁴⁰⁹ İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 171-173.

⁴¹⁰ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro, 2005), s. 82-83.

Et-Tuhfetü'z Zekiyye'de ekin, $-(X)d- > -(X)y-$ olan ses değişimi biçimi görülmektedir. Eserde geçen örnekler şunlardır: *koy-* 'koymak', *köy-* 'yanmak', *siy-* 'bevletmet, işlemek', *tıy-* 'geciktirmek', *toy-* 'doymak', *yay-* 'yaymak', *yayın-* 'yayılmak'.⁴¹² *Codex Cumanicus* ve Ermeni Kıpçakçasında ek, $-y/-t-$ ($< -d-$) olarak iki farklı ses değişimi geçirmiştir. Örnekler şöyle verilmiştir: geçişli örnekler: *koy-* 'yerleştirmek, yere koymak', *tıy-* 'engellemek, sınırlandırmak', geçişsiz örnekler: *orpay-* 'diken diken olmak', *siy-* 'idrâr yapmak', *toy-* 'doymak', *uyat-* 'utanmak'.⁴¹³

uyad- ~ **uyat-** 'utanmak' T62r1KE; (**uyal-** 'utanmak, çekinmek' 59-13NF, vb.)

uyad- 'utanmak, birisinden ve yahut bir şeyden utanmak' (U III: 83; EUygWil.: 810);
uyad- ~ *uyat-* 'utanmak' (DLT III: 57); *uyatmak* 'utanmak' (ÇağPav.: 85); $\parallel < *uya-$
 $(X)d- < *uya- > DLT *uya-$.

DTS: 607; EDPT: 269; ESTYa.I: 574; VEWT: 511; OTWF: 643-644.

ked- ~ **key-** 'giymek, giyinmek, kuşanmak' A.5v11KE; 166-1ME, 112-ME; 102-5NF

ked- ~ *key-* 'giymek' (U I: 29; EUygWil.: 352); *ked-* ~ *key-* 'giymek' (DLT III: 99);
keymek 'giymek' (ÇağPav.: 488); $\parallel < *ke-(X)d- < *ke-$

sıgıt tonı keddi tişi, yas tonın keydi tişi, artuksı ton keydi 'avrat yas tonı, artuksı ton sordı ton dernı budaklandı hoşlandı, yüngüllük etti. (166-1ME)

DTS: 292; EDPT: 700; VEWT: 246.

kod- ~ **koy-** 'koymak, bırakmak, terk etmek, vazgeçmek' ($< *ko-(X)d-$) B.165v6KE, vb.; 90-1ME, vb.; 238-13NF; **ıd-** ~ **ıy-** 'göndermek, yollamak, atmak' ($< *ı-(X)d-$) A.40v2KE, vb.; 10-8ME, vb.; 173-15NF; **küd-** ~ **küy-** 'beklemek' ($< *kü-(X)d-$) A.189r19, vb.; 128-2ME, vb.; 130-12NF; **tıd-** ~ **tıy-** 'engel olmak, mani olmak' ($< *tı-(X)d-$) A.136r4KE, vb.; 133-7ME; **kud-** ~ **kuy-** 'dökmek' ($< *ku-(X)d-$) A.140r12KE; 21-3ME, vb.; **toy-** 'doymak' ($< *to-(X)d-$) 29-13NF; **yod-** ~ **yoy-** A.196v21KE, vb.; (*yoyul-* 'yok olmak' $< *yo-(X)d-(X)l-$) 156-6ME, vb.

⁴¹¹ Dilek Bektaş, "Maitrisimit'te Kelime Yapımı" (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 152-154.

⁴¹² Musa Salan, "Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't Türkiye'de Fiil" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s. 188-190.

⁴¹³ Musa Salan, "Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 120- 122.

3.1.8 -(X)k-

Bu ek, Harezmi Türkçesinde hem geçişli hem de geçişsiz fiiller oluşturmaktadır. Nispeten geçişsiz fiiller geçişli fiillere göre daha fazladır.

1950-2000 Arası Çalışmalar

C. Brockelmann, eki hem edilgen yapan ekler grubunda hem de pekiştirme görevinde olan ekler grubunda incelemiş ve örnekler vermiştir.⁴¹⁴ M. Räsänen, ekin Moğolca ve Tunguzcada -ga olduğunu söylemiştir.⁴¹⁵ A. von Gabain, ekin kuvvetlendirme anlamından bahsetmektedir ve verdiği örnekler şunlardır: *alk-* ‘bitirmek’ (< *al-* ‘almak’), *ök-* ‘düşünmek’ (< *ö-* ‘düşünmek’), *könük-* ‘tamamıyla yanmak’ (< *kön-* ‘yanmak’).⁴¹⁶ J. Eckmann, Çağatayca için *azık-* ‘yolunu kaybederek dolaşmak’, *kaçık-* ‘kaçıp kurtulmak’, *kızık-* ‘kızıl olmak, kırmızı olmak, kızıllaşmak’ örneklerini vermektedir.⁴¹⁷ İ. Bilgen, ekin üç işlevinden bahsetmiştir: 1. işlev pekiştirme bildirirken, 2. işlev dönüşlü fiiller yapar. 3. işlev ise edilgen fiiller bildirmektedir. 1. işlev için verilen örnek şudur: *yak-* ‘yakmak’ (< **ya-*). 2. işlev için verilen örnekler şunlardır: *oşuk-* ‘solmak’, *öçük-* ‘nefesi kesilmek’, *usık-* ‘susamak’, *sezik-* ‘sezmek’, *turuk-* ‘toplanmak’. 3. işlev için verilen örnekler şunlardır: *basık-* ‘basılmak’, *busuk-* ‘pusuya yakalanmak’, *bölük-* ‘bölüklere ayrılmak’, *sançık-* ‘mızraklanmak’, *savruk-* ‘savrulmak’, *soyuk-* ‘soyulmak’, *soruk-* ‘sorulmak’.⁴¹⁸ M. Erdal, ekin pekiştirici fiiller türettiğine dair bir temel göremediğini söylemektedir ve -(X)k- fiillerinin hepsinin geçişsiz olduğunu belirtmektedir.⁴¹⁹ N. Hacıeminoğlu, Eski Türkçede ekin pekiştirme ve dönüşlülük anlamı verdiğini fakat Karahanlı Türkçesi döneminde ekin çok fazla işlevi olduğunu belirtmektedir. Karahanlı Türkçesinden örnekler şunlardır: *basık-* ‘baskına uğramak, basılmak’, *sezik-*

⁴¹⁴ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, (Leiden: E.J.Brill, 1954) s. 202, 211.

⁴¹⁵ Martti Räsänen, *Materialien Zur Morphologie Türkischen Sprachen*, (Helsinki: Niedersachs Staats-U.Univ.-Bibliothek, 1957) s. 155.

⁴¹⁶ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 59.

⁴¹⁷ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s. 48.

⁴¹⁸ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’tte Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 105-106.

⁴¹⁹ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1991), s. 650.

‘sezmek’, *sançık-* ‘vurulmak, yenilmek, sancılmak’, *savruk-* ‘savrulmak, saçılmak’, *turuk-* ‘durmak, toplanmak’, *soruk-* ‘kaybolan bir şeyi sorarak anlamak’, *uk-* ‘anlamak’.⁴²⁰

2000-2021 Arası Çalışmalar

T. Tekin, Orhon Türkçesi için *kork-* ‘korkmak’, *basık-* ‘bastırmak, sokmak’ örneklerini vermektedir.⁴²¹ Harezmi Türkçesinde, *basık-*, *basruk-*, *duruk-*, *ısık-*, *kırk-*, *kesik-*, *sınık-*, *sıyrık-*, *sızık-*, *turuk-*, *uçuk-* örnekleri incelenmiştir.⁴²² *Kutadgu Bilig*’de ekin iki işlevi belirlenmiştir. Birinci işlev, dönüşlülük ve edilgenlik iken, ikinci işlev pekiştirme belirtir. Birinci işlev için verilen örnekler şunlardır: *balık-* ‘yaralanmak’, *ërik-* ‘yalnız kalmak, sıkılmak’, *kerek-* ‘gerekmek’, *kork-* ‘korkmak’, *öçük-* ‘sönmek, soluğu kesilmek’, *yak-* ‘yaklaşmak’, *yalk-* ‘bıkmak, usanmak’. İkinci işlev için örnekler şunlardır: *alk-* ‘mahvetmek, batırmak’, *sak-* ‘saymak’, *sikirt-* ‘kendini düzdürmek’.⁴²³ E. Teres, Çağatayca’daki morfeimleri incelediği araştırmasında J. Eckmann’dan farklı olarak *ayık-* ‘aklını başına toplamak, ayılmak, farkına varmak, hatırlamak’ (< **aq-* ‘ayılmak’), *ërik-* ‘usanmak, bıkmak, canı sıkılmak’, *kork-* ‘korkmak’, *köprik-* ‘çoğalmak, bir araya gelmek’, *tapuk-* ‘buluşmak, bir araya gelmek’ fiillerini örnek göstermektedir.⁴²⁴ *Tuhfetü’z Zekiyye*’deki örnekler şunlardır: *aşık-* ‘ivmek, acele etmek’, *aştık-* ‘ivmek’ (< **aş-(ı)t-ık-*), *boyuk-* ‘boyanmak’ (< *bodı-k-*), *irik-* ‘içi daralmak, sızlamak’, *kırk-* ‘kırmak, kısaltmak, kesmek’, *koruk-* ‘korkmak’, *yak-* ‘sıvamak, yapıştırmak’.⁴²⁵ *Maitrisimit*’te *alk-* ‘azalmak’, *ök-* ‘düşünmek’, *tık-* ‘kaplamak, kapatmak’, *yakur-* ‘yakınlaşmak’ örnekleri vardır.⁴²⁶ H. Aydemir, **kerk-* fiilinden hareketle M. Erdal’ın ek için belirttiği ne geçişli ne de edilgen eylemler yapacağı fikri aksine -(X)*k*² biçimden bahsederek ekin geçişli fiiller oluşturduğunu açıklamıştır.⁴²⁷ M. Salan, *Codex Cumanicus*’ta ve Ermeni Kıpçakçasında ekin, tabanın işlevini sürdürdüğünü ya da dönüşlülük sağladığını

⁴²⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s. 135-136.

⁴²¹ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 94.

⁴²² Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro, 2005), s. 85-86.

⁴²³ İbrahim Taş, “Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005), s. 231-233.

⁴²⁴ Ersin Teres, “Çağataycada Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009), s. 478-482.

⁴²⁵ Musa Salan, “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lugati’t Türkiyye’de Fiil” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s. 181-182.

⁴²⁶ Dilek Bektaş, “Maitrisimit’te Kelime Yapımı” (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 154-156.

⁴²⁷ Hakan Aydemir, “Tocharian-Turkic lexical Correspondences, I.”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 15 (2014), s. 56.

belirtmektedir. Örnekler geçişli ve geçişsiz olarak iki grupta toplanmıştır: Geçişli fiiller: *kırk-*, *yağ-*, *yulk-*. Geçişsiz fiiller: *aşık-*, *eksik-*, *erik-*, *halh-*, *halğ-*, *ırak-*, *kerek-*, *kırık-*, *kork-*, *korğ-*, *ürk-*, *yomuk-*.⁴²⁸

irik- ‘1. sıkılmak, rahatsız olmak, 2.kaybolmak’ A.185r17KE, vb.

irik- ‘sıkılmak’ (KBKaç.: 548); *irikmek* ‘üzgün olmak, yorgun olmak’ (ÇağPav.: 108)
|| < **ir-(X)k-* < **ir-* > EUyg. Suv. *ir-*.

sensiz yawlak irikib turur men (A.239r1KE)

EDPT: 226; VEWT: 48; OTWF: 546.

buşuk- ‘sinirlenmek’ A.63v8KE, vb.

buşuk- ‘sıkılmak’ (DLT III: 82); *buşukmak* ‘sıkılmak, endişlenmek’ (ÇağPav.: 171) ||
< **buş-(X)k-* < **buş-* > TT VIII *buş-*.

oğlanlarığa buşukdı (B.54r11)

EDPT: 377.⁴²⁹

sınuk- ‘yenilmek, mağlup olmak’ B.167r1KE, 159-5ME, vb.

sınukmak- ‘1.kırmak, 2. çökmek’ (ÇağPav.: 503) || < **sī-(X)n-(X)k-* < **sī-* > T *sī-*.

*bölük bölük kılındı mal, ülüş kılındı mal yıkıldı tam sınıkdı çerig, sındı çerig sinđi aş,
bişdi aş kursakında kömüldi nerse töküldi suw kuyly bardı...*(159-5ME)

EDPT: 833.

basık- ‘üst üste sıkışmak’ (< **bas-(X)k-*) 170-1ME; **basruk-** ‘üstüste sıkışmak’ (< **bas-Ur-(X)k-*) 170-1ME; **ıssık-** ‘gönül ısınmak’ (< **ıssı-(X)k-*) A.77r2KE; **kerek-** ‘gerekmek, gerekli olmak’ (< **kerge-(X)k-*) 16-2NF; **kırk-** ‘kırmak kesmek’ (< **kır-(X)k-*) 144-4ME; **sıyrık-** ‘sıyrılmak, boşanmak’ (< **sıyır-(X)k-*) 161-4ME; **sızık-** ‘sızmak, akmak’ (< **sız-(X)k-*) 130-5ME; **turuk-** ~ **duruk-** ‘durmak’ (< **tur-(X)k-*) A.206r5, vb.; 202-5ME, vb.; **uçuk-** ‘bitmek, tükenmek’ (< **uç-(X)k-*) 174-6ME, vb.; **yak-** ‘yakmak’ (< **ya-(X)k-*) 7-6ME; 42-12NF.

⁴²⁸ Musa Salan, “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 117-119.

⁴²⁹ Kelimenin kökü tespit edilmiştir.

3.1.9 Edilgen Eylemler: -(X)l-

Harezmi Türkçesinde edilgen ekler oluşturan bu ekle ilgili pek çok örnek tespit edilmiştir.

1950-2000 Arası Çalışmalar

A. von Gabain dönüşlü, edilgen, meçhullük bildiren ekle ilgili şu örnekleri vermektedir: *katıl-, örtül-, saçal-, tegil-, tiril-, tökül-, kılıl-, soklun-*.⁴³⁰ J. Eckmann, pasif veya meçhul olarak değerlendirdiği ekle ilgili *açıl-, bilil-, bitil-, boyal-, egil-, evrül-, okul-, kılıl-, koşul-, salıl-, uşal- ükül-, dèyil-, èril-, uzal-* örneklerini tespit etmiştir.⁴³¹ İ. Bilgen, DLT’de ekin edilgen örneklerini ve dönüşlü örneklerini ayrı ayrı inceler.⁴³² N. Hacıeminoğlu’nun tespitine göre Türkiye Türkçesinde -(X)n- ile yapılan edilgen fiiller Karahanlı Türkçesinde -(X)l- ile yapılmaktadır. Karahanlı Türkçesi için verilen örnekler şöyle sıralanabilir: *algal-* ‘almak’, *alkal-* ‘alkışlanmak’, *ayıl-* ‘söylenmek’, *amrul-* ‘sükünete kavuşmak’, *bezel-* ‘süslenmek’, *evdil-* ‘ele geçirilmek’, *ırgal-* ‘sallanmak’, *istel-* ‘istenmek’, *karıl-* ‘karışmak’, *katıl-* ‘katılmak’, *odul-* ‘uyanık olmak’, *ögdil-* ‘övülmek’, *taral-* ‘taranmak’, *yamal-* ‘yamanmak’.⁴³³

2000-2021 Arası Çalışmalar

T. Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri* eserinde *adıl-* ‘ayrılmak’, *tèril-* ~ *tiril-* ‘toplanmak’, *tiril-* ‘dirilmek’, *yubul-* ‘yuvarlanmak’ örneklerini incelemiştir.⁴³⁴ F. Toprak, Harezmi Türkçesinde ekin ünlü uyumuna uyduğundan, yuvarlak ünlüden sonra ekin ünlüsünün yuvarlak, düz ünlüden sonra da ekin ünlüsünün düz olduğundan bahsetmektedir. Buna ilave olarak eki, kök fiil üzerine gelen edilgenlik eki -(X)l-, ettirgenlik fiil çatısı üzerine gelen -(X)l- ve diğer fiil yapım eklerine eklenen -(X)l- olarak üç gruba ayırmıştır.⁴³⁵ İ. Taş, KB’de ekin dört farklı işlevini belirlemiştir: edilgen eylemler, dönüşlü eylemler, edilgen-dönüşlü eylemler, etken eylemler. Verilere dayanarak söylenebilir ki edilgen eylemler diğer işlevlerdeki verilere göre

⁴³⁰ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 59.

⁴³¹ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s. 47-48.

⁴³² İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’tte Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 106-116.

⁴³³ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s. 136-137.

⁴³⁴ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 94.

⁴³⁵ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro, 2005), s. 124-133.

daha fazladır. Etken eylemler ise en az veriyi oluşturmaktadır.⁴³⁶ Bu ek, *Tuhfetü’z Zekiyye*’de de edilgen fiiller türetmekle birlikte dönüşlülük vazifesini de üstlenmektedir.⁴³⁷ Yenisey Yazıtlarında *adrıl-*, *seçlin-* ve *yiril-* örneklerinde ek tespit edilmiştir.⁴³⁸ M. Salan, *Codex Cumanicus* ve Ermeni Kıpçakçasında ekin ünlülerden sonra geldiğini fakat /l/ sesi ve +lA- ile biten fiillerde yerini tamamen -(X)n- ekine bıraktığını söylemektedir. Ayrıca ek, araştırılan alanlarda tam edilgen ve edilgen-dönüşlü arası yani yarı edilgen olmak üzere iki ayrı grupta incelenmiştir.⁴³⁹

amrul- ‘yerleşmek’ A.74r17KE, vb.

amrul- ‘yerleşmek’ (TT III: 205/18); *amrul-* ‘yerleşmek’ (DLT III: 9); *amrul-* ‘yerleşmek’ (KBKaç.: 5623) || < *amur-(X)l- < *amur-

toğ toz amruldı (A.74r17KE)

DTS: 42; EDPT: 163; OTWF: 653.

ayıl- ‘ayılmak’ A.121v7KE, vb.; 49-6ME

açıl- ‘ayılmak’ (DLT III: 4); || < *āđ-(X)l- < *āđ-

umak, küç, ol kuvvet ayıldı (49-6ME)

EDPT: 272; VEWT: 4-5; TTKBS: 94.

esil- ‘uzatmak, germek, çekip uzatmak’ 18-6NF

esil- ‘germek’ (DLT III: 27); || < *es-(X)l- < *es- > DLT es-.

ħurmā kapıdın esilmiş yipni kemişti (18-6NF)

EDPT: 247.

⁴³⁶ İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 179-186.

⁴³⁷ Musa Salan, “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lugati’t Türkiye’de Fiil” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s. 190-196.

⁴³⁸ Yaşar Şimşek, “Yenisey Yazıtlarında Ekler”, *Teke Dergisi*, S.3/1 (2014), s. 39-40.

⁴³⁹ Musa Salan, “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 131-157.

koḡrul- ‘yerinden kopmak, sökülme’ B.255v14KE; 155-4ME, vb.; 35-13NF

koḡrul- ‘yerinden kopmak’ (Suv.: 620-19,20; EUygWil.: 392); ‖ < **koḡur-(X)l-* < **koḡur-* > DLT *koḡur-*

taḡ yarudı, açıldı taḡ koḡruldı, teprendi (155-4ME)

DTS: 456; EDPT: 640; VEW: 281; OTWF: 665.

orul- ‘kesilmek, biçilmek’ 43-14NF

orul- ‘biçilmek’ (DLT III: 42); ‖ < **or-(X)l-* < **or-* > DLT *or-*.

kāḡırlarını urulmuş ~ orulmuş ekinniḡ uşak yaprakı teg helāk kıldı (43-14NF)

DTS: 372; EDPT: 229.

sugal- ~ **sugul-** ‘su çekilmek’ A.108r12KE; 385-7NF

sugul- ‘kurumak, suyun çekilmesi’ (Suv. 600-5; EUygWil.: 627); *sugul-* ‘kurumak’ (DLT III: 168); ‖ < **sūg-(X)l-* < **sūg-* > DLT *sug-*.

ol kuyugnuḡ suwı suḡalḡay (385-7NF)

DTS: 513; EDPT: 809; TTKBS: 813⁴⁴⁰; OTWF: 673.

uyal- ‘utanmak, çekinmek’ 59-13NF

uyal- ‘utanmak’ (DLT III: 57); *uyal-* ‘utanmak’ (ÇaḡPav.: 86); ‖ < **uya-(X)l-* < **uya-* > DLT **uya-*.

ēmdi bu beş namāznı kabūl kıldım, öḡin derḡōst kılmaz men uyalur men (59-13NF)

DTS: 607; EDPT: 272; VEW: 511.

sepül- ‘serpilmek’ 183-1ME

serpmek ‘serpmek’ (ÇaḡPav.: 348); ‖ < **sep-(X)l-* < **sep-* > EUyg. PP *sep-*.

sepüldi anıḡ üze suw saçıldı anıḡ üze suw (183-1ME)

⁴⁴⁰ T. Gülensoy *sugul-* ‘kuyudan su çekmek’ olarak anlamını vermiş ve (< *suw+ul-*) olarak tahlil etmiştir.

DTS: 496; EDPT: 784⁴⁴¹; TTKBS: 757⁴⁴²; OTWF: 671.

kuyul- ‘dökülmek’ 182-2ME

|| < **kud-(X)l-* < **kud-* > DLT *kud-*.

kuyuldu terdin, aktı derdin, töküldü derdin, battı terge, kuyuldu (182-2ME)

DTS: 453; EDPT: 674; TTKBS: 548; OTWF: 666.

açıl- ‘açılmak, yayılmak, fethedilmek, rahatlamak, ferahlamak’ (< **aç-(X)l-*) 7-7ME, vb.; 73-9NF; **adrıl-** ~ **ayrıl-** ‘ayrılmak’ (< **ad-Ir-(X)l-*) A.188r21KE; 138-6ME; 202-14NF; **arıl-** ‘temizlenmek’ (< **ārı-(X)l-*) A.187r16KE; 2-6ME; 234-14NF; **asıl-** ‘asılmak’ (< **as-(X)l-*) 67-15NF; **ayıl-** ‘söylenmek’ (< **ayt-(X)l-*) 53-6ME; 37-12NF; **basıl-** ‘basılmak, yok edilmek, etkisiz hale getirilmek’ (< **bas-(X)l-*) A.98r13KE; 174-13NF; **basrul-** ‘bastırılmak’ (< **bas-Ur-(X)l-*) 41-5ME; **batrul-** ‘batırılmak’ (< **bat-Ur-(X)l-*) 84-3ME; **beril-** ‘verilmek’ (< **bēr-(X)l-*) 53-8ME, vb.; 250-3NF; **bırakıl-** ‘bırakılmak’ (< **bırak-(X)l-*) 59-5ME; **bitil-** ‘yazılmak’ (< **biti-(X)l-*) A.182v5KE; 337-1NF; **bogul-** ‘boğulmak’ (< **bog-(X)l-*) 158-2ME, vb.; **buyrul-** ‘görevlendirmek, emir almak’ (< **buyur-(X)l-*) 58-12NF; **buzul-** ~ **bozul-** ‘bozulmak’ (< **buz-(X)l-*) 135-1ME, vb.; 264-12NF; **büktürül-** ‘gerilmek’ (< **bük-tUr-(X)l-*) 158-8ME; **çatıl-** ‘söz uydurulmak’ (< **çat-(X)l-*) 84-6ME; **çewrül-** ‘çevrilmek, dolaşmak, dolanmak’ (< **çewür-(X)l-*) 98-2ME, vb.; 160-17NF; **çıkarıl-** ‘çıkarılmak’ (< **çık-Ar-(X)l-*) 80-3ME, vb.; **çomrul-** ‘kesilmek’ (< **çom-(I)r-(X)l-*) 159-8ME; **çömel-** ‘çömelmek’ (< **çöm-A-(X)l-*) 58-5ME, vb.; **çözül-** ‘çözülmek’ (< **çöz-(X)l-*) 129-3ME; **dıyıl-** ‘çekinmek, geri durmak’ (< **tid-(X)l-*) 15-2ME, vb.; **dizil-** ‘dizilmek’ (< **tiz-(X)l-*) 89-2ME; **dogurul-** ‘doğurulmak’ (< **tog-Ur-(X)l-*) 44-4ME; **dögül-** ‘dögülmek’ (< **tög-(X)l-*) 160-4ME; **edil-** ‘edilmek, yapılmak’ (< **ēt-(X)l-*) 178-4ME; **egil-** ‘eğilmek’ (< **ēg-(X)l-*) 99-2ME, vb.; **eksil-** ~ **eksül-** ‘eksilmek, azalmak’ (< **egsü-(X)l-*) 134-6ME, vb.; 265-5NF; **emdürül-** ‘emzirilmek’ (< **em-tUr-(X)l-*) 54-2ME; **endürül-** ‘indirilmek’ (< **ēn-DUr-(X)l-*) 168-12NF; **eşil-** ‘gerilmek’ (< **eş-(X)l-*) 158-8ME; **eşitil-** ‘işitilmek, duyulmak’ (< **ēšit-(X)l-*) 272-17NF; **ewrül-** ~ **öwrül-** ‘dönmek, dönüşmek, çevrilmek’ (< **ebir-(X)l-*) A.221v8KE, vb.; 122-6ME, vb.; 179-6NF; **ezil-** ‘emilmek, ıslanmak, nemlenmek, kötü görünmek, kötüleşmek, bozulmak’ (< **ez-(X)l-*) A.206r16KE, vb.; 145-3ME, vb.; 103-6NF; **irkil-** ‘birikmek’ (< **irk-(X)l-*) 212-4ME; **katıl-**

⁴⁴¹ DTS ve EDPT’de fiilin kökü bulunmaktadır.

⁴⁴² *serpil-* ‘1. serpmek işine konu almak, 2. büyümek, gelişmek’.

‘katılmak’ (< *kat-(X)l-) A.220v11KE, vb.; **karıl-** ‘karışmak’ (< *kār-(X)l-) 4-5ME, vb.; **kayrıl-** ‘dönülmek’ (< *kad-(I)r-(X)l-) 158-7ME, vb.; **keltürül-** ‘getirilmek’ (< *kel-tUr-(X)l-) 5-1ME; **keril-** ‘gerilmek’ (< *ker-(X)l-) A.63v13KE, vb.; **kesil-** ‘kesilmek, kopmak, durmak, dinmek, ayrı düşmek, ayrılmak’ (< *kes-(X)l-) 154-8ME, vb.; 178-10NF; **kıvrıl-** ~ **kıvrul-** ~ **kuvrul-** ‘kıvrılmak’ (< *kıvır-(X)l-) A.52v10KE, vb.; **kiteril-** ‘giderilmek’ (< *kēter-(X)l-) 98-8ME; **kiwürül-** ‘girmek, karışmak’ (< *kīr-gUr-(X)l-) 4-5ME; **kodul-** ~ **koyul-** ‘koyulmak, kurulmak, yerleştirmek’ (< *kod-(X)l-) 17-1ME; 239-13NF; **komrul-** ‘kökünden sökülmesi’ (< ?*komur-(X)l-) A.206r6KE, vb.; **koparıl-** ‘büyütülmek’ (< *kop-Ar-(X)l-) 65-3ME; **koşul-** ‘katılmak’ (< *kōş-(X)l-) A.129r17KE; **kömül-** ‘gömülmek, saplanmak’ (< *kōm-(X)l-) 159-5ME; 20-15NF; **köpel-** ‘artmak’ (< *köp+A-(X)l-) A.134r17KE; **körül-** ‘görülmek’ (< *kō-r-(X)l-) 39-7ME, vb.; **kötrül-** ‘ortadan kalkmak, yok olmak’ (< *kötür-(X)l-) 135-8ME, vb.; 302-17NF; **kurtul-** ~ **kutul-** ~ **kutıl-** ‘kurtulmak’ (< *kurt-(X)l-) A.188v3KE, vb.; 8-2ME, vb.; 49-12NF; **oñul-** ‘iyileşmek, şifa bulmak’ (< *oña-(X)l-) A.64r4KE, vb.; 151-6ME, vb.; **ögül-** ‘övülmek’ (< *ög-(X)l-) 69-7ME, vb.; **öldürül-** ‘öldürülmek’ (< *öl-tUr-(X)l-) 93-3NF; **örül-** ‘örülmek’ (< *ör-(X)l-) 88-3ME, vb.; 332-4NF; **örtül-** ‘örtülmek’ (< *(h)ör-(X)t-(X)l-) 28-8ME, vb.; **saçıl-** ‘saçılmak, dağılmak’ (< *saç-(X)l-) 133-2ME, vb.; 136-5NF; **savıl-** ~ **savul-** ‘yoldan uzaklaşmak’ (< *sav-(X)l-) A.77r13KE; **seçil-** ‘seçilmek, ayrılmak’ (< *seç-(X)l-) 140-2ME, vb.; **sıkıl-** ‘sıkılmak’ (< *sīk-(X)l-) 156-2ME; **sokıl-** ‘sokulmak’ (< *sok-(X)l-) 347-11NF; **soyul-** ‘soyulmak’ (< *soy-(X)l-) 155-6ME, vb.; **sögül-** ‘yanmak, kebab etmek’ (< *sög-(X)l-) A.43r3KE, vb.; 60-6ME; 33-13NF; **sökül-** ~ **sökil-** ‘sökülmek’ (< *sök-(X)l-) A.189v16KE, vb.; 158-3ME; **suçul-** ‘elbise çıkarmak, soyunmak’ (< *suç-(X)l-) A.30v16KE, vb.; 133-1NF; **suvarıl-** ‘sulanmak’ (< *sūb+Ar-(X)l-) 297-12NF; **süçül-** ~ **süçil-** ‘tatlı olmak’ (< *sūçi-(X)l-) A.121v6KE, vb.; **sürül-** ‘sürülmek’ (< *sūr-(X)l-) A.11r12KE; 161-4ME; **süzül-** ‘süzülmek, eskiyip dökülmek’ (< *süz-(X)l-) 206-2ME; **şemişil-** ‘çözülmek’ (< *şeş-(X)l-) 159-3ME, vb.; **takıl-** ‘katılmak, aynı fikirde olmak’ (< *tak-(X)l-) 19-16NF; **tapul-** ‘bulunmak’ (< *tap-(X)l-) 409-7NF; **tarıl-** ~ **darıl-** ‘dağılmak, açılmak’ (< *tār-(X)l-) 157-5ME, vb.; **tartıl-** ‘tartılmak, çekilmek’ (< *tart-(X)l-) 160-2ME; **taşıl-** ‘taşmak’ (< *tāş-(X)l-) 158-1ME; **tegrül-** ‘ulaştırılmak’ (< *teg-Ur-(X)l-) 9-8ME; **tengel-** ‘denk olmak’ (< *teḡ+A-(X)l-) 207-5ME; **teşil-** ‘açılmak, delinmek’ (< *teş-(X)l-) 331-1NF; **tuğıl-** ~ **tuyl-** ‘sessizleşmek’ (< *tuđ-(X)l-) B.165v7KE, vb.; **tıkıl-** ~ **dıkıl-** ‘1. sık olmak, 2. kilitlenmek’ (< *tik-(X)l-) 133-5ME, vb.; **tikil-** ~ **dikil-** ‘dikilmek, ayakta durmak, kalkmak’ (< *tik-(X)l-) 129-1ME; 319-1NF; **tiril-** ‘yaşamak, canlanmak, dirilmek’ (< *tīr-(X)l-) 166-5ME, vb.; 334-8NF;

tokul- ‘(kumaş) dokunmak’ (< *tok-(X)l-) 245-15NF; **tol-** ‘dolmak’ (< *to-(X)l-) 22-10NF; **tökül-** ~ **dökül-** ‘dökülmek, düşmek, akmak, yok olmak’ (< *tök-(X)l-) A.108r16KE, vb.; 154-8ME, vb.; 299-5NF; **turul-** ‘turulmak’ (< *tur-(X)l-) 162-2ME; **tutul-** ~ **dutul-** ‘tutulmak, asılmak, tutturulmak’ (< *tut-(X)l-) 140-4ME, vb.; 235-11NF; **türül-** ~ **dürül-** ‘dürülmek’ (< *tūr-(X)l-) 187-5ME; **tüzül-** ~ **düzül-** ‘düzülmek’ (< *tüz-(X)l-) 157-3ME; **ulal-** ‘büyümek’ (< *ula-(X)l-) 178-12NF; **urul-** ‘kurulmak, inşa edilmek, takılmak, yakılmak’ (< *ur-(X)l-) 88-3ME; 9-7NF; **uyuşturul-** ‘koyulaştırılmak’ (< *uyuş-tUr-(X)l-) 10-7ME; **uzal-** ‘uzalmak’ (< *uza-(X)l-) B.239r8KE; **ürül-** ‘üflenmek, çalınmak’ (< *(h)ūr-(X)l-) A.203v4KE, vb.; 130-1ME; 177-3NF; **üzül-** ‘kopmak’ (< *üz-(X)l-) A.114v16KE, vb.; 414-12NF; **yakul-** ‘yakılmak’ (< *yā-(X)k-(X)l-) 140-1ME, vb.; **yançıl-** ‘yarılmak’ (< *yanç-(X)l-) 338-3NF; **yangıl-** ‘yanılmak, hata yapmak’ (< *yaŋ-(X)l-) 2-1ME, vb.; 245-12NF; **yangıldurul-** ‘yanıtılmak’ (< *yaŋ-(X)l-tUr-(X)l-) 139-14NF; **yaratıl-** ‘yaratılmak, inşa edilmek, yapılmak’ (< *yarat-(X)l-) 88-4ME; 374-10NF; **yarıl-** ‘yarılmak, ikiye ayrılmak, açılmak’ (< *yār-(X)l-) A.240v6KE, vb.; 156-3ME, vb.; 12-16NF; **yarsıl-** ‘değiştirilmek’ (< *yarsı-(X)l-) T.221v4KE; **yayıl-** ~ **yağıl-** ~ **yazıl-** ‘yayılmak’ (< *yāy-(X)l-) 112-6NF; **yetil-** ‘yetilmek’ (< *yēt-(X)l-) A.114r7KE, vb.; 146-6ME, vb.; **yıgıl-** ‘1. toplanmak, yığılmak, 2. uzak durmak, sakınmak’ (< *yig-(X)l-) A.39r17KE, vb.; 211-8ME, vb.; 239-13NF; **yıgrıl-** ‘buruşmak’ (< *yig-(I)r-(X)l-) 157-1ME, vb.; **yıkıl-** ‘yıkılmak’ (< *yık-(X)l-) 159-4ME, vb.; **yırtıl-** ‘yırılmak’ (< *yirt-(X)l-) 158-1ME; 361-13NF; **yognal-** ‘yogunlaşmak’ (< *yogun+A-(X)l-) A.113r1KE, vb.; 211-7ME; **yokal-** ‘yok olmak’ (< *yōk+A-(X)l-) A.114v16KE, vb.; 62-2ME, vb.; **yoyul-** ~ **yoğul-** ‘yok olmak’ (< *yō-(X)d-(X)l-) A.226r15KE, vb.; 156-6ME, vb.; **yugrul-** ‘yugrulmak, karışmak’ (< *yug-Ur-(X)l-) A.27v6KE, vb.; **yumul-** ‘yumulmak’ (< *yum-(X)l-) 134-7ME; **yüzül-** ‘yüzülmek’ (< *yüz-(X)l-) 155-6ME.

3.1.10 -tXl- ~ -(X)tXl- ~ -tUrXl-

Birleşik bir yapıda olan bu ekle ilgili Harezmi Türkçesinde örnekler tespit edilmiştir. Fiilleri edilgen yapmaktadır.

M. Erdal bu ekin, edilgenlik biçimi -(X)l- ile ettirgenlik biçiminin birleşmesi ile oluştuğunu, pek çok fiilin -mlş- eki ile kullanıldığını belirtmektedir.⁴⁴³

⁴⁴³ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1991), s. 698.

körgetil- ‘dikkat gösterilmek’ 54-7ME

|| < *kō-(U)r-(X)g+A-tXl- < *kō-(U)r- > KT kö-r.

büktürül- ‘(ip) gerilmek’ (< *bük-tUrXl-) 158-8ME; **dörüdül-** ~ **törütil-** ‘yaratılmış’ (< *törü-(X)t-(X)l-) A.5r21KE; 19-6ME; **emdürül-** ‘emzirilmek’ (< *em-tUrXl-) 54-2ME; **karışturul-** ‘karıştırılmak’ (< *kār-(X)ş-tUrXl-) 4-4ME; **keltürül-** ‘getirilmek’ (< *kel-tUrXl-) 5-1ME; **öldürül-** ‘öldürülmek’ (< *öl-tUrXl-) 144-5ME, vb.; 93-3NF; **örtül-** ‘örtülmek, kaplanmak’ (< *ör-(X)t(X)l-) 28-8ME, vb.; **yağıldurul-** ‘yanıltılmak’ (< *yağ-(X)l-tUrXl-) 139-14NF.

3.1.11 Edilgen Biçimler: -sXk-

Bu ek, Harezmi Türkçesinde edilgen eylemler türetmektedir. Sadece *arsık-* ve *sınsık-* örneklerinde görülmektedir.

1950-2000 Arası Çalışmalar

M. Räsänen, ekin edilgen fiiller oluşturduğunu söylemektedir.⁴⁴⁴ A. von Gabain, ekin edilgen olduğunu söyleyerek *tutsuk-* ‘yakalanmak’, *bilsik-* ‘bilinmek’, *ursuk-* ‘vurulmak’ örneklerini incelemektedir.⁴⁴⁵ DLT’de ekle ilgili bazı örnekler şunlardır: *alsık-* ‘alınmak’, *bilsik-* ‘bilinmek’, *arsık-* ‘aldatılmak’, *bassık-* ‘saldırıya uğramak’, *yarsık-* ‘ayrı düşürülmek’, *yetsik-* ‘erişilmek, yaşlanmak’, *tutsuk-* ‘yakalanmak’, *utsuk-* ‘yenilmek’, *ursuk-* ‘dövülmek’. İ. Bilgen, sadece *tuysuk-* ‘duyar gibi olmak’ örneğinde ekin benzerlik işlevinde olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁶ N. Hacıeminoğlu, eki -sXk- ve -zXk- olarak ele almış, ekin dönüşlü ve edilgen fiiller teşkil ettiğinden bahsetmiştir. Karahanlı Türkçesinden örnekler DLT’deki örneklerle aynı olup tekrar burada zikredilmeyecektir.⁴⁴⁷

2000-2021 Arası Çalışmalar

Ek, *Kutadgu Bilig*’de edilgen eylemler türetmektedir ve *alsık-* ‘soyulmak, kaybetmek, elindekini kaptırmak’, *arsık-* ‘aldanmak’, *basık-* ‘basılmak, baskına uğramak’, *ursuk-*

⁴⁴⁴ Martti Räsänen, *Materialien Zur Morphologie Türkischen Sprachen*, (Helsinki: Niedersachs Staats-U.Univ.-Bibliothek, 1957) s. 168.

⁴⁴⁵ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankar: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 60.

⁴⁴⁶ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’tte Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 133-134.

⁴⁴⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s. 141.

‘dövülmek’ örneklerinde görülmektedir.⁴⁴⁸ Sir G. Clauson’a göre ek, -sI- ve -(X)k- eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur.⁴⁴⁹

arsık- ~ **alsık-** ‘aldanmak’ 144-2ME

arsık- ‘kanmak, aldanmak’ (DLT III: 11); || < *ār-sXk- < *ār- > KT ar-.

çığay aldandı anıñ birle arsıktı (144-2ME)

OTWF: 702.

sınsık- ‘kırılmak’ 30-7ME, vb.

|| < *sī-(X)n-sXk- < *sī- > T sı-.

yağın yazuk kıldı yazuk sınsıkdı (30-7ME)

3.1.12 Ettirgen Eylemler: -Ur-

Harezmi Türkçesinde geçişsiz eylemleri geçişli hale getirmiş ve pek çok örnek türetmiştir.

1950-2000 Arası Çalışmalar

A. von Gabain eki, “ünlü + -r-” olarak göstermiş, ünlünün genellikle /u/, nadiren /a/ ve çok az da /ı/ olduğunu belirtmiştir. A. von Gabain’in gösterdiği örnekler *ölür-*, *basur-*, *bütür-*, *ertür-*, *kiter-*, *kelir-* eylemleridir.⁴⁵⁰ J. Eckmann, eki -Ar- ve -Ur- olarak birlikte ele almış ve Çağatay Türkçesi için şu örnekleri vermiştir: *çıkır-*, *kêter-*, *kaytar-*, *aşur-*, *çömür-*, *içür-*, *öçür-*, *kaçur-*, *tapşur-*, *tüşür-*, *yaşur-*, *yitür-*.⁴⁵¹ İ. Bilgen, DLT’de -Ur- biçiminin yanında -r- olarak bağlama ünlüsü baskın olmayan biçimi de göstermiştir. Ettirgen ve oldurgan fiiller yapmaktadır.⁴⁵² M. Erdal ekin geldiği tüm eylemlerin iki heceli olduğundan bahsetmektedir ve ekin iki heceli köklere geldiğinde ünlü düşmesi oluşturduğunu söylemektedir.⁴⁵³ N.

⁴⁴⁸ İbrahim Taş, “Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005), s. 263-264.

⁴⁴⁹ Sir Gerard Clauson, “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler”, çev. Uluhan Özalan, *Dil Araştırmaları Dergisi*, c.1, S.1 (Bolu 2007), s. 196.

⁴⁵⁰ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 60.

⁴⁵¹ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s. 46.

⁴⁵² İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’tte Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 171-173.

⁴⁵³ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1991), s. 733.

Hacıeminoğlu, eki 1. geçişsiz tabandan yapılan geçişli fiiller, 2. çeşitli tabanlardan yapılan ettirgen fiiller, 3. ek aldığı halde anlamı değişmeyen fiiller olarak üç başlıkta incelemiştir. Birincisi için *buşur-*, *kopur-*, *ötür-*, *todur-*, ikincisi için *aytur-* ve *tatur-* örnekleri verilirken, üçüncü grupta *kısur-* ve *yakur-* örnek gösterilmiştir.⁴⁵⁴

2000-2021 Arası Çalışmalar

T. Tekin, Orhon Türkçesinde *kelür-*, *ölür-*, *sökür-*, *tegür-*, *tüşür-*, *yütür-* kelimelerini incelemektedir.⁴⁵⁵ İ. Taş ise *açur-*, *akru* (< **ak-ur-u*), *artur-*, *aşru* (< **aş-ur-u*), *bışur-*, *buşur-*, *bükri* (< **bük-ür-i*), *bütür-*, *çökür-*, *eştür-*, *içür-*, *kaçur-*, *kawrıl-*, *kawşur-*, *kêçür-*, *kêdür-*, *kısur-*, *kopur-*, *kötür-*, *köyür-*, *oprı* (< **öp-ur-ı*), *öçür-*, *ötrü* (< **öt-ür-ü*), *sığur-*, *sızur-*, *siñür-*, *şaşur-*, *têğşürül-*, *têgür-*, *tétrü* (< **têt-ür-ü*), *tetrü* (< **tet-ür-ü*), *toður-*, *tuğur-*, *tuşur-*, *tüşür-*, *uçur-*, *utru* (< **ut-ur-u*), *yakur-*, *yaşru* (< **yaş-ur-u*), *yetür-*, *yiñçrün-*, *yitür-*, *yoğrul-* (< **yoğur-ut*), *yüdür-* örneklerini incelemiştir.⁴⁵⁶ E. Teres, Çağatay Türkçesinden şu örnekleri vermektedir: *aşur-*, *basur-*, *çomur-*, *kazur-*, *savur-*, *uçur-*, *yapur-*, *yaşur-*, *artur-*, *bışur-*, *kaçur-*, *taşur-*, *toğur-*, *yatur*.⁴⁵⁷ M. Salan, *Et-Tuhfetü’z Zekiyye*’de eki dört uyumlu -Xr- olarak ele almıştır. Ekin, eserde dudak ünsüzlerinden sonra yuvarlak ünlülü olsa da genelde düz ünlülü görüldüğünü söylemiştir. İncelenen örnekler şöyledir: *artır-*, *ağır-*, *pişir-*, *içir-*, *kaşır-*, *kayrıl-* (< *kaç-ır-ıl-*), *kemir-*, *kovur-*, *kozgar-*, *kötür-*, *sovur-*, *sekir-*, *sipir-*, *şövür-*, *tovur-*, *yaşır-*, *yimril-* (< **yèm-ir-il-*).⁴⁵⁸ *Maitrisimit*’te ekin eklendiği örnekler çok azdır: *börtür-*, *bütür-*, *kavışur-*, *ölür-*, *tegür*.⁴⁵⁹ *Yenisey Yazıtlarında* *ölür-*, *kelür-*, *ögür-* ve *tüşür-* örnekleri bulunmuştur.⁴⁶⁰ M. Salan, *Codex Cumanicus* ve Ermeni Kıpçakçasında -Xr- başlığında eki -Xz- ile beraber incelemiştir. Ekin, yuvarlak ünlülü ve dudak ünsüzlü olan biçimlerin dışında sadece *Codex*’te *bişür-* ve *bişir-* beraberdur ve Ermeni Kıpçakçasında sadece *haytur-* eylemleri Eski Türkçesi biçimi yaşatır. -Xz- ekinin ise bu ekin zetatetik biçimi olarak belirtilmiştir.

⁴⁵⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s.146-147.

⁴⁵⁵ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 96.

⁴⁵⁶ İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 212-216.

⁴⁵⁷ Ersin Teres, “Çağataycada Söz Yapımı”(Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009), s. 533-539.

⁴⁵⁸ Musa Salan, “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lugati’t Türkiye’de Fiil” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s. 231-237.

⁴⁵⁹ Dilek Bektaş, “Maitrisimit’te Kelime Yapımı” (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 161-163.

⁴⁶⁰ Yaşar Şimşek, “Yenisey Yazıtlarında Ekler”, *Teke Dergisi*, S.3/1 (2014), s. 42.

Tespit edilen örnekler şunlardır: *artır-*, *aşır-*, *aytır-*, *batır-*, *bişir-*, *bitir-*, *çapur-*, *çövür-*, *devşir-*, *egir-*, *haçır-*, *ışır-*, *içir-*, *keçikir-*, *keçir-*, *kemir-*, *köçür-*, *kötür-/köter-*, *ötkür-/ötker-*, *sişir-*, *sogur-*, *tatur-*, *teşir-*, *teşkir-/tekşir-*, *teyir-*, *toğur-/tuvur-*, *tuşur-*, *tüşür-*, *tüvür-*, *utur-*, *uyur-*, *uyutur-*, *yarışır-*, *yaşır-*, *yitir-*.⁴⁶¹

aşur- ‘aşırmaq, ağdırmak, çıkarmak’ A.209r11KE, vb.; 104-7ME; 60-12NF

|| < *āş-Ur- < *āş- > aš-.

iki eligini karstı, keçürdi anı, aşurdi anı, erte aşın bérdi (104-7ME)

EDPT: 265; TTKBS: 85; OTWF: 710.

çomur- ~ **çömür-** ‘suya dalmak’ A.246v1KE, vb.

çomur- ~ *çömür-* ‘suyun altına girmek’ (EUygHam.: 231); *çomur-* ~ *çömür-* ‘dalmak’ (DLT III: 94); || < *çom-Ur- ~ *çöm-Ur- < *çom- ~ *çöm- > EUyg. M III *çom-* ~ *çöm-*

DTS: 153; EDPT: 423; OTWF: 714.

kıyşur- ‘çevirmek, eğiliminde olmak’ 81-7ME

|| < *kɪd-(X)ş-Ur- < *kɪd- > DLT *kɪd-*.

ornındın kıyşurdi sözni ant bérdi aña (81-7ME)

egir- ‘çevirmek, kuşatmak’ A.228r15KE, vb.; 111-4ME; 75-5NF.

egir- ‘kuşatmak, çevirmek’ (KT K 6-7, BK K 6); *egir-* ‘kuşatmak, çevirmek’ (DLT: 20); || < *ēg-(U)r- < *ēg- > U *eg-*.

DTS: 166; EDPT: 113; TTKBS: 321; OTWF: 536.

egirdi duşmanını kapsadı yağını korkunç yerge kemişdi kendü özini öç bağlaştı anıñ birle ol neme üze, öceşdi anıñ birle karıştı anıñ birle aındurdi (111-4ME)

⁴⁶¹ Musa Salan, “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 246-250.

açur- ‘aç bırakmak’ (< *āç-Ur-) 49-1ME, vb.; 266-3NF; **artur-** ‘artırmak’ (< *ārt-Ur-) 340-11NF; **ayır-** ~ **azır-** ~ **ağır-** ‘ayırarak’ (< *ad-(U)r-) A.105r20KE, vb.; 103-4ME, vb.; 358-15NF; **basur-** ‘bastırmak, sıkıştırmak’ (< *bas-Ur-) A.30v18KE, vb.; 41-4ME; **batur-** ‘batırmak’ (< *bat-Ur-) 5-8ME, vb.; **bişür-** ~ **bışur-** ‘pişirmek’ (< *biş-Ur-) 7-7ME; 141-7NF; **bitür-** ‘bitirmek’ (< *bit-Ur-) A.43r9KE, vb.; 61-6ME, vb.; **çökür-** ‘diz çöktürmek’ (< *çök-Ur-) 46-7ME; 40-17NF; **dogūr-** ~ **togur-** ~ **tugur-** ‘doğurmak’ (< *tog-Ur-) B.172r4KE, vb.; 44-4ME; **etür-** ‘yapmak’ (< *ét-Ur-) T.43v9KE; **içür-** ‘içirmek’ (< *iç-Ur-) 22-5ME, vb.; 22-11NF; **kaçur-** ‘kaçırmak’ (< *kaç-Ur-) 76-4ME, vb.; 75-2NF; **kawşur-** ‘kavuşturmak, bağlamak’ (< *kaw-(X)ş-Ur-) 373-6NF; **keçür-** ‘1. geçirmek, 2.aşırmak,geçirmek, 3. (vakit) geçirmek, 4.affetmek’ (< *keç-Ur-) A.184v11KE, vb.; 6-8ME, vb.; **kemür-** ‘kemirmek’ (< *kem-Ur-) 177-1ME, vb.; **keyür-** ~ **keğür-** ‘giydirmek’ (< *ked-Ur-) A.74v15KE, vb.; 106-3ME, vb.; **öçür-** ~ **öçir-** ‘söndürölmek’ (< *öç-Ur-) A.62r8KE, vb.; **öldürür-** ~ **öltürür-** ‘öldürmek’ (< *öl-tUr-Ur-) 209-3ME, vb.; **savur-** ‘savurmak’ (< *saw-Ur-) 104-8ME; **şışur-** ‘şışırmak’ (< *sış-Ur-) 96-5ME, vb.; **singür-** ‘sindirmek, bastırmak’ (< *siñ-Ur-) 165-4ME; 150-1NF; **tatur-** ‘tattırmak’ (< *tāt-Ur-) 49-5ME; **tapşur-** ‘ulaştırmak, götürmek, teslim etmek, vermek’ (< *tap-(X)ş-Ur-) A.92v1KE, vb.; 4-16NF; **tegür-** ‘ulaştırmak’ (< *teg-Ur-) A.49v9KE, vb.; 9-7ME, vb.; **tüşür-** ‘düşürmek, indirmek, (akla) getirmek’ (< *tüş-Ur-) A.230v5KE, vb.; 6-4ME, vb.; 369-14NF; **uçur-** ‘uçurmak’ (< *uç-Ur-) 102-7ME; **üdür-** ‘seçmek, tercih etmek, seçkin kılmak’ (< *üd-Ur-) A.26v12KE, vb.; 128-8ME, vb.; 84-11NF; **ügür-** ‘bağırarak, feryad etmek’ (< *üg-Ur-) 50-7ME, vb.; **yapşur-** ‘yapıştırmak’ (< *yap-(X)ş-Ur-) 113-17NF; **yaşur-** ‘gizlemek’ (< *yaş-Ur-) A.38r6KE, vb.; 58-8ME, vb.; 165-5NF; **yatur-** ‘yatırmak’ (< *yat-Ur-) 20-8ME; 8-9NF; **yetür-** ‘ulaştırmak, yetiştirmek, yeterli kılmak’ (< *yet-Ur-) 9-7ME, vb.; 29-4NF; **yitür-** ~ **itür-** ~ **itir-** ‘kaybetmek’ (< *yét-Ur-) B.51v9KE; **yugur-** ~ **yogur-** ‘yuğurmak’ (< *yug-Ur-) T.168r10KE; **yügür-** ‘koşmak’ (< *yüg-Ur-) 12-8ME, vb.

3.1.13 -Ar-

İncelenen metinlerde elde edilen verilere göre ek, geçişli ve geçişsiz eylemler oluşturmaktadır.

1950-2000 Arası Çalışmalar

A. von Gabain eki, -Ur- ile beraber göstermiştir.⁴⁶² J. Eckmann, eki -Ar- ve -Ur- olarak birlikte ele almıştır.⁴⁶³ İ. Bilgen, ekin DLT’de ettirgen ve oldurgan fiiller yaptığından bahsetmiş *ahtar-*, *çıkâr-*, *kaytar-*, *kiter-*, *tönder-*, *yomdar-* örneklerini incelemiştir.⁴⁶⁴ M. Erdal, Eski Türkçede -Ar- eki alan bütün köklerin iki heceli olduğunu belirtirken aynı zamanda -Ar- ve -Ur- eklerinin işlev yönünden aynı olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁵ N. Hacıeminoğlu, ettirgen fiiller oluşturulan bu ekle ilgili örnekleri şöyle sıralamıştır: *çıkâr-*, *çöker-*, *kiter-*, *muşukar-*. N. Hacıeminoğlu, KB’deki *kızâr-* eyleminde ekin dönüşlü fiil oluşturduğunu söylemiştir.⁴⁶⁶

2000-2021 Arası Çalışmalar

İ. Taş, KB’den üç örnek göstermiştir: *çıkâr-*, *keter-* ve *yomdar-*.⁴⁶⁷ E. Teres ise Çağatay Türkçesinden şu örnekleri vermektedir: *çıkâr-*, *kaytar-*, *keter-*, *kızâr-*, *kopar-*.⁴⁶⁸ M. Salan, *Et-Tuhfetü’z Zekiyye*’de bulunan şu örnekleri sıralamıştır: *aktar-*, *çıkâr-*, *kopar-*.⁴⁶⁹ *Maitrisimit*’te *aktar-*, *kiter-* ve *tarkar-* örnekleri vardır.⁴⁷⁰ M. Salan, *Codex Cumanicus* ve Ermeni Kıpçakçasında *ahtar-*, *çıgar-*, *halar-*, *hotar-*, *kétir-*, *kaytar-*, *kobar-/kopar-*, *kutkar-/kutgar-*, *oñar-/onar-*, *yomdar-* örneklerini incelemiştir.⁴⁷¹

⁴⁶² Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 60.

⁴⁶³ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s. 46.

⁴⁶⁴ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’te Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 103.

⁴⁶⁵ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1991), s. 741.

⁴⁶⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s.131-132.

⁴⁶⁷ İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 171.

⁴⁶⁸ Ersin Teres, “Çağataycada Söz Yapımı”(Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009), s. 529-533.

⁴⁶⁹ Musa Salan, “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lugati’t Türkiyye’de Fiil” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s. 220- 222.

⁴⁷⁰ Dilek Bektaş, “Maitrisimit’te Kelime Yapımı” (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 164-165.

⁴⁷¹ Musa Salan, “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 223-225.

kaytar- ‘geri çevirmek, döndürmek, geri vermek’ 14-1ME, vb.; 129-5NF

kaytar- ‘geri dönmek’ (DLT III: 123); *kaytarmak* ‘geri dönmek’ (ÇağPav.: 413-414); ||
< **kaḍ*-(X)t-Ar- < **kad*- > Altın Köl *kad*-.

bildürdi aña işni belgüledi kurban tevesini, nişānlıḡ kıldı kurbanlıknu bu kurban nişanı yazıḡa çıkdı kaytardı tevelerni suwdın, kaytardı kölüklerini suwarıp tüñürlük kıldı (14-1ME)

EDPT: 675; TTKBS: 486; VEWT: 223; OTWF: 734-735.

kızar- ‘kızarmak’ 162-6ME, vb.; 66-8NF

kızar- ‘kırmızı olmak, kızarmak’ (DLT III: 140); *kızarmak* ‘kızarmak’ (ÇağPav.: 447)
|| < **kız*-Ar- < **kız*- > T *kız*-.

ak boz boldı at, ak boldı at ak bozluk aklık kök boldı kögerdi köklük dor boldı at dorluk kızıl boldı, kızardı kızılık yaşıl boldı yaşılık sarıḡ boldı, sarḡardı (162-6ME)

EDPT: 685; TTKBS: 522; VEWT: 269.

açar- ‘aç kalmak’ (< **āç*-Ar-) A.69r20KE, vb.; **çıkār-** ‘çıkarmak, sürmek’ (< **çık*-Ar- < **taşıḡ*) 1-7ME, vb.; 191-16NF; **çöker-** ‘çöktürmek’ (< **çök*-Ar-) 46-6ME; **kiter-** ~ **keter-** ‘gidermek, yok etmek, kovmak, kovalamak, çekmek, çıkarmak’ (< **kēt*-Ar-) 125-8ME, vb.; 208-5NF; **kopar-** ‘inşa etmek, yapmak, meydana getirmek, mevcut kılmak, kaldırmak, çekip çıkarmak, koparmak’ (< **kop*-Ar-) A.229r14KE; 3-2ME, vb.; 67-10NF; **oḡar-** ‘yapmak, donatmak, tedavi etmek’ (< **oḡa*-Ar-) T.363v15KE; 7-8ME, vb.; **üḡer-** ‘kazmak’ (< **üḡ*-Ar-) 11-5ME.

3.1.14 -gAr-

Harezmi Türkçesinde birkaç örnekte görülmektedir.

1950-2000 Arası Çalışmalar

J. Eckmann, eki -gUr- ekiyle beraber almıştır. Çağatayca için örnekler şunlardır: *bütker-*, *ötker-*, *toyḡar-*.⁴⁷² İ. Bilgen DLT’de ekin oldurgan fiiller yaptığından bahsetmiş ve iki örnek

⁴⁷² János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s. 47.

göstermiştir: *könger-*, *odğar-*.⁴⁷³ N. Hacıeminoğlu ekin, geçişsiz fiil tabanlarından geçişli ve geçişli fiillerden de ettirgen eylemler oluşturduğundan bahsetmiştir. N. Hacıeminoğlu, ekin aslında isimden fiil yapan +*gAr-* eki olduğunu fakat bazı örneklerde fiil köklerine geldiğinden söz etmektedir. Ekin etimolojisi ise fiilden isim yapan -*g+* eki ile +*A-* ekinin ve sonra da -*r-* ekinin gelmesiyle oluştuğundan bahsetmektedir: *argar-*, *kezger-*, *könger-*, *kutgar-*, *odgar-*.⁴⁷⁴

2000-2021 Arası Çalışmalar

Tuhfetü’z Zekiyye’de *kıskar-* ve *ötke-* örnekleri görülmüştür.⁴⁷⁵ Bu kısımda verilecek son zamanlarda yayınlanan herhangi bir çalışma bulunamamıştır.

bitger- ‘bitmek’ (< **bit-gAr-*) A.43r9KE; ***ötger-*** ‘ötmek’ (< **öt-gAr-*) B.6r2KE; ***kutgar-*** ~ ***kurtgar-*** ‘kaydetmek, kurtarmak’ (< **kurt-gAr-*) 6-4ME, vb.

3.1.15 -*gUr-* ve -*gXz-*

Bu ek, Harezmi Türkçesinde geçişsiz eylemleri geçişli hale getirmektedir. Ekle ilgili kaynaklardan pek çok örnek tespit edilmiştir. Ekin zatatetik biçimi -*gXz-* ile ilgili de örnekler gösterilmiştir.

1950-2000 Arası Çalışmalar

Eski Türkçede şu örnekler tespit edilmiştir: *tirgür-*, *amırtgur-*, *azgur-*.⁴⁷⁶ J. Eckmann, -*gUr-* ekiyle -*gAr-* ekini beraber incelemiştir. Çağatayca için örnekler şunlardır: *azgur-*, *yetkür-*.⁴⁷⁷ İ. Bilgen DLT’de ekin oldurgan fiiller yaptığını söylemiş ve -*gAr-* ekine göre daha fazla örnek göstermiştir: *argur-*, *ergür-*, *katgur-*, *kızgur-*, *odgur-*, *ötgür-*, *sızgur-*, *toğgur-*, *torğur-*, *toşgur-*, *taşgur-*, *tuşgur-*, *tirgür-*, *yatgur-*.⁴⁷⁸ M. Erdal ekin -*Ar-*, -*Ur-*, -*gAr-* ekleriyle benzer işlevde olduğundan bahsetmiş ve ekin -(X)*k-* ve -*Ur-* eklerinin birleşiminden oluşmadığını

⁴⁷³ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’tte Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 104.

⁴⁷⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s.133-134.

⁴⁷⁵ Musa Salan, “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lugati’t Türkiyye’de Fiil” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s. 228-229.

⁴⁷⁶ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 59.

⁴⁷⁷ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s. 47.

⁴⁷⁸ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’tte Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 104-105.

söylemiştir.⁴⁷⁹ N. Hacıeminoğlu, eki -gXr- olarak değerlendirmiş ve ekin istikamet verme manasında olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda -gAr- ekinde verdiği etimolojinin benzerini bu bölümde tekrarlamıştır. Şu örnekleri incelemiştir: *kelgir-*, *kolgir-*, *süsgür-*, *taşgur-*, *argur-*, *ergür-*, *karagur-*, *kigür-*, *sızgur-*, *tirgür-*, *todgur-*, *turgur-*. N. Hacıeminoğlu şu örneklerde ise ekin fiil tabanının anlamını değiştirmediğini ifade etmiştir: *ergür-*, *katgur-*, *kurgur-*.⁴⁸⁰

2000-2021 Arası Çalışmalar

T. Tekin, *kigür-*, *odgur-*, *tirgür-* örneklerini Orhon Yazıtlarında tespit etmiştir.⁴⁸¹ KB’de *arğur-*, *katgur-*, *kigür-*, *odğur-*, *tirgür-*, *sızğur-*, *turğur-*, *yatğur-*, *yergür* örnekleri incelenmiştir.⁴⁸² E. Teres, bu eki -GXr- başlığında incelemiştir. Ekle ilgili Çağatay dönemi eserlerinden verdiği örnekler, *azğur-*, *bütker-*, *ötker-*, *sızğur-*, *toyğar-*, *yazğur-*, *yètkür-* eylemleridir.⁴⁸³ Maitrisimit’te bu ekle yapılan örnekler şunlardır: *belgür-*, *kirtgür-*, *ozgur-*, *sızgur-*, *turgur-*.⁴⁸⁴ M. Salan, Codex ve Ermeni Kıpçakçasında eki -GXr- başlığında -GXz- ekiyle beraber değerlendirmiştir. Ekin ünsüzle biten fiil tabanlarına geldiğini fakat incelenen alanda sadece sonu /ç/, /r/ ve /t/ ile biten ünsüz tabanlarına geldiğinden söz etmektedir. Buna ilave olarak ekin ünlüsünün araştırılan alanda düzlük yuvarlaklık kuralına uyduğu belirtilmiş ve ek başındaki damak ünsüzünün de ünsüz uyumuna göre /g/, /ğ/ veya /k/, /h/ olduğu söylenmiştir. Ekle ilgili örnekler şöyle sıralanmıştır: *azğır-*, *etkir-*, *küvür-*, *könder-*, *yetkir-*.⁴⁸⁵

argur- ‘yormak’ (< *(h)ār-gUr-) A.247v10KE; **azgur-** ‘azdırmak, hak yoldan çıkarmak’ (< *(h)āz-gUr-) 63-4ME, vb.; 279-7NF; **bitgür-** ~ **bütgür-** ‘bitirmek, sonlandırmak’ (< *bit-gUr-) A.43r9KE; **katgur-** ~ **katkur-** ‘gülmek’ (< *kat-gUr-) A.64r10KE; **kig(ü)r-** ~ **kiwür-** ~ **kügür-** ~ **küygür-** ‘sokmak, göndermek, yollamak’ (< *kīr-gUr-) A.215r20KE, vb.; 88-5ME; 350-3NF; **közgür-** ‘göstermek’ (< *kō-(X)z-gUr-) 190-4ME; **ötgür-** ~ **ötkür-** ‘geçirmek, delmek, işlemek, delip geçmek, şarkı söylemek’ (< *ōt-gUr-) A.16v21KE, vb.; 12-1ME, vb.;

⁴⁷⁹ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1991), s. 756.

⁴⁸⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s.134-135.

⁴⁸¹ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 94.

⁴⁸² İbrahim Taş, “Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005), s. 229-231.

⁴⁸³ Ersin Teres, “Çağataycada Söz Yapımı”(Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009), s. 539-545.

⁴⁸⁴ Dilek Bektaş, “Maitrisimit’te Kelime Yapımı” (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 165-170.

⁴⁸⁵ Musa Salan, “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 243-244.

sızgur- ‘eritmek, sızdırmak’ (< **sız-gUr-*) 45-4ME; *sümkür-* ‘sümkürmek’ (< **süm-gUr-*) 135-3ME, vb.; *tirgür-* ~ *dirgür-* ‘canlanmak, tiriltmek’ (< **tir-gUr-*) A.163r1KE, vb.; *tüwkür-* ‘tükürmek’ (< **tüw-gUr-*) 174-8ME, vb.; 202-13NF; *tütgür-* ‘tutuşturmak’ (< **tüt-gUr-*) 60-5ME, vb.; *yatkur-* ~ *yatgur-* ‘yatırmak’ (< **yat-gUr-*) A.185r18KE, vb.; 9-9NF; *yazgur-* ‘el koymak, zorla almak, müsadere etmek’ (< **yaz-gUr-*) 112-2ME; *yetgür-* ‘ulaştırmak, yetiştirmek’ (< **yet-gUr-*) 26-2ME, vb.; 415-4NF; *-gXz-*; *tutkuz-* ~ *tutuz-* ~ *turguz-* ‘durdurmak’ (< **tut-gUz-*) B.153v7KE; 147-5NF; *arguz-* ‘yormak’ (< **ār-gUz-*) 3-4ME, vb.; *tirgüz-* ~ *dirgüz-* ‘diriltmek, canlandırmak’ (< **tir-gUz-*) A.40r19KE, vb.; 438-5NF; *körgüz-* ~ *körküz-* ‘göstermek’ (< **kō-r-gUz-*) 54-6ME, vb.; 60-13NF; *olturguz-* ‘oturtmak’ (< **oltur-gUz-*) 439-15NF; *yatguz-* ‘uyumak’ (< **yat-gUz-*) B.194v2KE.

3.1.16 -Xz-

İşlek bir ek değildir. Birkaç örnek tespit edilmiştir.

1950-2000 Arası Çalışmalar

A. von Gabain bu ekle ilgili *tutuz-*, *utuz-*, *tütüz-* örneklerini göstermiştir.⁴⁸⁶ J. Eckmann ise *akız-*, *emiz-*, *ötüz-*, *tamuz-* eylemlerini incelemiştir.⁴⁸⁷ İ. Bilgen, DLT’den şu örnekleri kanıt göstermiştir: *emüz-*, *küdez-*, *tapuz-*, *tamuz-*, *tutuz-*.⁴⁸⁸ N. Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinden *bulduz-*, *emüz-*, *körküz-*, *küdez-*, *tamuz-*, *tapuz-* örneklerini incelemiştir.⁴⁸⁹

2000-2021 Arası Çalışmalar

T. Tekin ise Orhon Yazıtlarından *tutuz-*, *uduz-*, *utuz-* örneklerini vermiştir.⁴⁹⁰ İ. Taş, *Kutadgu Bilig*’de ekle ilgili *tamuz-*, *tezgîn-* (< **tegzin-* < **tegiz-in*), *tutuz-*, *tütsüg* (< **tütüz-üg*) örneklerini göstermiştir.⁴⁹¹ E. Teres, Çağatayca için şu örnekleri göstermiştir: *akız-*, *emiz-*,

⁴⁸⁶ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 61.

⁴⁸⁷ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s. 50.

⁴⁸⁸ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’tte Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 173-174.

⁴⁸⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s.147.

⁴⁹⁰ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 96.

⁴⁹¹ İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig*’de Söz Yapımı, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 216.

ötüz-, tamız-.⁴⁹² M. Salan, *Et-Tuhfetü'z Zekiyye*'de imiz-, tütüz-, utuz- örneklerini incelemiştir.⁴⁹³ D. Bektaş, *Maitrisimit*'te ise emiz-, etiz-, tegzin-, tutuz-, tuyuz- örneklerini incelemiştir.⁴⁹⁴ *Yenisey Yazıtlarında* ek, sadece tegzin- örneğinde görülmüş.⁴⁹⁵ M. Salan eki, -(X)r- ile beraber değerlendirmiştir. -(X)r- ekinin zetatik biçimi olarak gösterilmiştir. Tek başına *Codex* ve Ermeni Kıpçakçasında sadece etiz- örneğinde geçtiği ifade edilmiştir. Bunun haricindeki örnekler ise emizdir-, tamızdır- eylemleridir ki katmerli ettirgenlik teşkil etmiştir.⁴⁹⁶

tütüz- 'koku vermek için bir şeyi yakıp tütsülemek' T.263v12KE; 33-1NF

|| < *tüte- > *tüt-Xz- < *tüte- > EUyg. U II tüte-.

özinge 'ūd tütüzdi takı çıktı (33-1NF)

DTS: 602; EDPT: 463; VEW: 507; TTKBS: 949; OTWF: 758.

küdez- 'korumak, gözetlemek' (< *küde-Xz-) A.42v4KE, vb.; **kedüz-** 'giyinmek' (< *ked-Xz-) A32v4KE.

3.1.17 -Xt-

İşlek bir ek olan -Xt- eki, Harezmi Türkçesinde ettirgen fiiller oluşturmaktadır.

1950-2000 Arası Çalışmalar

C. Brockelman, ekin *er-* 'olmak' fiiline -t- 'nin getirilmesi ile oluştuğundan söz etmektedir.⁴⁹⁷

A. von Gabain'e göre ek, nadiren bağlama ünlüsü alıp ettirgen ve edilgenlik bildirmektedir: *okit-*, *olurt-*, *sevit-*.⁴⁹⁸ J. Eckmann özellikle vokal ile ve /r/ ile biten kök ve gövdelere ekin getirildiğinden bahsetmektedir. J. Eckmann'ın değindiği örnekler şunlardır: *avut-*, *çırmat-*,

⁴⁹² Ersin Teres, "Çağataycada Söz Yapımı"(Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009), s. 545-547.

⁴⁹³ Musa Salan, "Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't Türkiyye'de Fiil" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s. 246-247.

⁴⁹⁴ Dilek Bektaş, "Maitrisimit'te Kelime Yapımı" (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 170-173.

⁴⁹⁵ Yaşar Şimşek, "Yenisey Yazıtlarında Ekler", *Teke Dergisi*, S.3/1 (2014), s. 42.

⁴⁹⁶ Musa Salan, "Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 246-250.

⁴⁹⁷ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik*, (Leiden: E.J.Brill, 1954) s. 208.

⁴⁹⁸ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 60.

mengzet-, oħşat-, okut-, uyğat-, korkut-, uşat-, yamat-, yarut-, yürüt-, belgürt-, yalbart-, yaşart-, yügürt-. Taban ile ettirgen biçim arasında farklılık görünmeyen örnek de tespit edilmiştir: *kozğat-*.⁴⁹⁹ İ. Bilgen, DLT’de pek çok örneği incelemiştir.⁵⁰⁰ M. Erdal, bu ekin bağlama ünlüsünün zaman içinde /I/’dan /U/’ya dönüştüğünü belirtmiş ve ekin *-tXI-*, *-tUr-*, *-tXz-* yapılarının da ilk unsuru olduğunu ve birleşik ek oluşturduğunu söylemiştir.⁵⁰¹ N. Hacıeminoğlu ekle ilgili üç işlev belirlemiştir: 1. Geçişsiz tabanlardan geçişli fiiller oluşturmak: *bedüt-, belgürt-, tagıt-, tamıt-*, 2. Geçişli tabanlardan yapılan ettirgen eylemler: *argurt-, bitit-, keçset-, kölit-, saçıt-, sevit-*, 3. Ek aldığı halde anlam değişikliğine uğramamış eylemler: *ayt-, beklet-, kadıt-*.⁵⁰²

2000-2021 Arası Çalışmalar

T. Tekin, *agıt-, akıt-, artat-, ayıt-, basıt-, bitit-, olgurt-, semrit-, terit-, töküüt-, yügürt-, yüzüt-* örneklerini incelemiştir.⁵⁰³ F. Toprak, ekin Harezmi Türkçesindeki işleviyle ilgili grupta bulunmuştur: 1. Geçişsiz fiil tabanlarını geçişli yapan *-(X)t-*, 2. Geçişli fiilden ettirgen fiiller yapan *-(X)t-*, 3. Anlam değişikliği yapmayan pekiştirici görevde olan *-(X)t-* eki.⁵⁰⁴ M. Salan, *Tuhfetü’z Zekiyye*’de ekin, ünlü ve ünsüzle biten kök ve gövdelere geldiğinden bahsetmektedir ve /r/ ile biten köklerde bu ünsüzün akıcı bir ses olmasından ötürü ekin yardımcı ünlüsünün düştüğünden ama her zaman geçerli olmadığından söz etmektedir. Şu örnekler incelenmiştir: *arıt-, ayıt-, başlat-, boşat-, buğlat-, dürüt-, ilet-, kayıt-, kerit-, kıskart-, körset-, közet-, okut-, olturt-, or(u)nat-, örtün-, örüt-, sıt-, sovut-, sürüt-, tarat-, tepret-, tüket-, tüzet-, uyat-, uyut-, uzat-, yüklet-, yarat-, yeñirt-, yıptı-, yırtı-*.⁵⁰⁵ Maitrismit’te *anut-, arıt-, ilit-, örit-, tit-* örnekleri değerlendirilmiştir.⁵⁰⁶ Yenisey Yazıtlarında ise *alıt-* ve *yorıt-* örnekleri tespit edilmiştir.⁵⁰⁷ M. Salan ekin, *Codex Cumanicus* ve Ermeni Kıpçakçasında tek veya çok

⁴⁹⁹ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s. 49-50.

⁵⁰⁰ İpek Bilgen, “Divanu Lügati’t Türk’te Söz Yapımı” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 152-166.

⁵⁰¹ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1991), s. 799.

⁵⁰² Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s. 144-145.

⁵⁰³ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 95-96.

⁵⁰⁴ Funda Toprak, *Harezmi Türkçesinde Fiil*, (Ankara: Bizim Büro, 2005), s. 118-124.

⁵⁰⁵ Musa Salan, “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lugati’t Türkiyye’de Fiil” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s. 238-246

⁵⁰⁶ Dilek Bektaş, “Maitrisimit’te Kelime Yapımı” (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 173-176.

⁵⁰⁷ Yaşar Şimşek, “Yenisey Yazıtlarında Ekler”, *Teke Dergisi*, S.3/1 (2014), s. 42.

heceli, ünlü veya /r/, /l/, /y/ gibi akıcı ünsüzler ile biten tabanlara doğrudan gelip diğerlerine ise yardımcı ünlü ile beraber geldiğini söylemektedir.⁵⁰⁸

arnuklat- ‘yorgun düşürmek’ 39-5ME

|| < *ar-(X)n-(O)k+lA-(X)t- < *ar- > IrkB. ar-.

yel bulutlarını ardurdu anı, arnuklatdı anı (39-5ME)

kanat- ‘kanatmak’ 386-6NF

kanat- ‘kanatmak’ (TT VIII:24); *kanat-* ‘kanatmak’ (DLT III: 126); || < *kān+A-(X)t- < *kān > T kan.

yüzlerini pāra pāra kılurlar kanaturlar (386-6NF)

DTS: 418; EDPT: 635; TTKBS: 457.

körkit- ‘göstermek’ 408-3NF

körgit- ‘göstermek’ (U II: 38; EUygWil.: 409); *körgit-* ‘göstermek’ (DLT III: 110); || < *kō-r-(X)k-(X)t- < *kō-r- > KT kör-.

tā‘atlarıñız maña körkitür erdiñiz (408-3NF)

DTS: 317; EDPT: 743; VEW: 292; OWTF: 778.

akart- ‘(kabuk) soymak’ 75-7ME

|| < *ak+(A)r-(X)t- < *ak- > ak-.

çaklu kıldı nerseni akartdı (75-7ME)

açıt- ‘acıtmak’ (< *āç-(X)t-) A.195r10KE, vb.; **agnat-** ‘debelendirmek’ (< *āgna-(X)t-) 81-4ME; **agrit-** ‘ağrıtmak’ (< *(h)āgır+I-(X)t-) 80-7ME; **akart-** ‘ağartmak’ (< *āk+(A)r-(X)t-) A.171v4KE, vb.; **akıt-** ‘akıtmak’ (< *ak-(X)t-) 50-5ME, vb.; 68-17NF; **anut-** ‘hazırlamak’ (< *ānu-(X)t-) A.44v2KE, vb.; 10-5ME, vb.; **añlat-** ‘anlatmak’ (< *āñ+lA-(X)t-) 72-ME; **aralat-** ‘arasını açmak’ (< *(h)āra+lA-(X)t-) 93-7ME, vb.; **arıt-** ‘temizlemek, günahı arındırmak’

⁵⁰⁸ Musa Salan, “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 251-279.

(*< *ārı-(X)t-*) 78-4ME, vb.; 418-4NF; **arkurat-** ‘karşı tutmak, karşı koymak’ (*< *arku+rA-(X)t-*) 78-7ME; **aruklat-** ‘zayıflatmak’ (*< *aruk+lA-(X)t-*) 24-1ME, vb.; **aşat-** ‘yemek yedirmek’ (*< *āş+A-(X)t-*) 143-1NF; **awut-** ‘1.avutmak, eğlemek, teselli etmek, 2.büyülemek’ (*< *avı-(X)t-*) 94-1ME; 107-4NF; **ayıt- ~ ayt-** ‘söyletmek’ (*< *ay-(X)t-*) 3-2ME, vb.; 16-10NF; **aynat-** ‘değiştirmek’ (*< *ayna-(X)t-*) 22-6ME, vb.; **azarlat-** ‘azarlamak, incitmek, kırmak’ (*< F+Tr *azar+lA-(X)t-*) B.240v11KE; 56-4ME, vb.; 289-4NF; **azıt-** ‘azdırmak, yoldan çıkarmak’ (*< *(h)āz-(X)t-*) 387-3NF; **belgürt-** ‘belirtmek’ (*< *belgü+(A)r-(X)t-*) A.119v20KE, vb.; 70-1ME, vb.; **berdürt-** ‘vermek’ (*< *bēr-tUr-(X)t-*) A.109v21KE; **berkit-** ‘sağlamlaştırmak’ (*< *berki-(X)t-*) A.82v9KE, vb.; 31-1ME, vb.; **bitit-** ‘yazdırmak’ (*< biti-(X)t-*) 5-5ME, vb.; **bolut-** ‘türetmek, icat etmek’ (*< *böl-(X)t-*) 6-7ME; **boşat-** ‘boşatmak, nikahı sona erdirmek’ (*< *bōş+A-(X)t-*) 181-4NF; **burtart- ~ purtart-** ‘yüz ekşitmek’ (*< *burtar-(X)t-*) 77-2ME; **bütürt-** ‘iş bitirmek’ (*< *büüt-Ur-(X)t-*) T.161r15KE; **çapturt-** ‘ortadan ikiye bölmek’ (*< *çap-tUr-(X)t-*) A.162r11KE, vb.; **çıkırtat-** ‘gıcırdatmak’ (*< *çīkir+tA-(X)t-*) 18-4ME; **çiklat-** ‘parmakları çıtlatmak’ (*< *çīk+lA-(X)t-*) 227-2ME; **denget-** ‘karşılaştırmak’ (*< *teḡe-(X)t-*) 118-4ME; **dınglat-** ‘tınlatmak’ (*< *tıḡ+lA-(X)t-*) 18-3ME; **düret-** ‘türetmek’ (*< *türe-(X)t-*) 6-7ME; **egsit- ~ egsilt- ~ egsüt- ~ eksit- ~ eksüt-** ‘azaltmak, eksiltmek’ (*< *egsü-(X)t-*) T.164v16KE, vb.; 134-5ME, vb.; 406-5NF; **emget-** ‘zahmet çektmek, eziyet etmek’ (*< *emge-(X)t-*) 33-4ME, vb.; 185-7NF; **ertelet-** ‘sabahlatmak’ (*< *erte+lA-(X)t-*) 69-3ME, vb.; **erüt-** ‘eritilmek’ (*< *erü-(X)t-*) 22-1ME; 242-17NF; **eskirt-** ‘eskitmek’ (*< *eski+(A)r-(X)t-*) 8-7ME, vb.; **esrit-** ‘sarhoş etmek’ (*< *esür-(X)t-*) 363-2NF; **esürt- ~ esrüt-** ‘sarhoş etmek’ (*< *esür-(X)t-*) A.35v12KE, vb.; **evüt-** ‘acele ettirmek’ (*< *ēb-(X)t-*) 29-1ME, vb.; **ırlat- ~ yırlat-** ‘şarkı söylemek’ (*< *īr+lA-(X)t-*) A.198r2KE, vb.; **ıglat- ~ yıglat-** ‘ağlatmak’ (*< *īḡ+lA-(X)t-*) 59-6ME, vb.; **iglet-** ‘hastalandırmak’ (*< *iḡ+lA-(X)t-*) 42-3ME, vb.; **iḡret-** ‘inletmek’ (*< *iḡ+rA-(X)t-*) 18-3ME, vb.; **isit- ~ ısıt-** ‘ısıtmak’ (*< *isi-(X)t-*) 2-2ME, vb.; **işlet-** ‘çalıştırmak’ (*< *iṣ+lA-(X)t-*) 29-3ME, vb.; 391-13NF; **kabart-** ‘kabartmak, yüceltmek’ (*< *kāpa+(A)r-(X)t-*) 88-5ME; **kadgurt-** ‘üzmek’ (*< *kad-gUr-(X)t-*) 8-1ME, vb.; 354-6NF; **karart-** ‘karatmak’ (*< *kara+(A)r-(X)t-*) 98-3ME; 325-12NF; **karıt-** ‘kocatmak’ (*< *kārı-(X)t-*) 89-4ME, vb.; **kayıt-** ‘dönmek, geri dönmek, vazgeçmek, caymak’ (*< *kāy-(X)t-*) 83-16NF; **kaynat-** ‘kaynatmak’ (*< *kayın-A-(X)t-*) 60-8ME; **kecelet-** ‘geceletmek’ (*< *kēce+lA-(X)t-*) 105-2ME; **keçürt-** ‘geçirtmek’ (*< *keç-Ur-(X)t-*) 52-2ME; **keñit-** ‘genişletmek’ (*< *kēḡ+l-(X)t-*) A.3r15KE, vb.; **kengrit-** ‘geniş oturmak’ (*< *kēḡ+rA-(X)t-*) 168-5ME; **kızart-** ‘kızartmak’ (*< *kız-Ar-(X)t-*) 72-6ME; **kızıt-** ‘kızdırmak’ (*< *kız-(X)t-*) 61-1ME; 109-5NF;

kodut- ~ **koyut-** ‘koymak, durdurmak’ (< **kod*-(X)t-) C.75v26KE, vb.; 34-3ME, vb.; **korkut-** ~ **korkıt-** ‘korkutmak’ (< **kork*-(X)t-) A.239v1KE; 4-3ME, vb.; 350-4NF; **kovşat-** ‘gevşetmek’ (< **kogşa*-(X)t-) 63-2ME; **köngüllet-** ‘heveslendirmek’ (< **köngül*+*lA*-(X)t-) 66-2ME; **könült-** ‘doğrultmak’ (< **könül*-(X)t-) 51-4ME, vb.; **körset-** ‘görmek istemek’ (< **kō*-(U)r-sA-(X)t-) A.104v4KE; **kurut-** ~ **kurıt-** ‘kurutmak’ (< **kūrı*-(X)t-) A.124r20KE; 91-3ME, vb.; **kuwart-** ‘kurumak, çölleşmek’ (< **kuba*+(A)r-(X)t-) A.47r8KE, vb.; **mungalt-** ‘bunaltmak’ (< **buñ*+A-(X)l-(X)t-) 16-3ME, vb.; **ohşat-** ‘benzetmek’ (< **ohşa*-(X)t-) 90-6ME, vb.; 374-4NF; **okalt-** ‘boşaltmak’ (< **ok*+A-(X)l-(X)t-) 60-4ME, vb.; **okıt-** ~ **okut-** ‘okutmak’ (< **okı*-(X)t-) 2-5ME; 323-12NF; **olcalat-** ‘yağma ettirmek’ (< (M+T) *olca*+*lA*-(X)t-) 5-8ME; **olturt-** ‘oturtmak’ (< **oltur*-(X)t-) A.136v11KE; 11-3ME, vb.; 214-14NF; **oñult-** ~ **oñalt-** (< **oña*-(X)l-(X)t-) A.131r10KE, vb.; **ornat-** ‘yerleştirmek’ (< **orun*+A-(X)t-) 90-4ME, vb.; 320-1NF; **otlat-** ‘otlatmak’ (< **ot*+*lA*-(X)t-) 51-2ME; 295-17NF; **oygat-** ~ **oygart-** ‘uyandırmak’ (< **od-gAr*-(X)t-) A.170r18KE, vb.; 82-8ME, vb.; 415-1NF; **oynat-** ‘kandırmak, aldatmak’ (< **öyün*+A-(X)t-) 78-3ME, vb.; 443-5NF; **ögüt-** ~ **ögüt-** ‘öğütmek’ (< **ögi*-(X)t-) A.228v6KE, vb.; **öğret-** ‘öğretmek’ (< **ögre*-(X)t-) A.112r15KE, vb.; 22-2ME, vb.; 426-4NF; **ölit-** ‘nemlendirmek’ (< **ōli*-(X)t-) A.226v14KE, vb.; **saçrat-** ‘yaymak, sıçratmak’ (< **saç-rA*-(X)t-) 38-8ME; **sagut-** ~ **sogıt-** ~ **sawıt-** ~ **sawut-** ‘soğutmak’ (< **sogi*-(X)t-) A.198v15KE; 70-4ME, vb.; 429-16NF; **santırat-** ‘şaşırtmak’ (< **santıra*-(X)t-) 17-4ME, vb.; **sargart-** ‘sarartmak’ (< **sārıg*+(A)r-(X)t-) 72-7ME; 275-5NF; **sarsıt-** ‘üzmek, incitmek’ (< **sars-I*-(X)t-) 285-9NF; **sekit-** ‘aksatmak’ (< **sēk*-(X)t-) 287-15NF; **sekirt-** ‘sıçratmak’ (< **sēk*-(I)r-(X)t-) 57-2ME; **semrit-** ~ **semrüt-** ‘semizleştirmek’ (< **sem*-(I)r-(X)t-) 34-4ME, vb.; **sıçrat-** ‘ulaştırmak, yaymak, sıçratmak’ (< **sıçra*-(X)t-) 38-8ME; **sözlet-** ‘konuşturmak’ (< **söz*+*lA*-(X)t-) 26-4ME, vb.; **suwsat-** ‘susatmak’ (< **sūb*+sA-(X)t-) 2-4ME; 286-15NF; **sürçit-** ‘tökezlemek’ (< **sürç*-(X)t-) A.234v18KE; **sürüt-** ‘sürütmek’ (< **sūr*-(X)t-) 36-6ME; **sürt-** ‘sürmek, sürünmek, sürtmek, bulaştırmak’ (< **sūr*-(X)t-) 70-2ME, vb.; 44-11NF; **tabbalat-** ‘sevindirmek, eğlendirmek’ (< *taba*+*lA*-(X)t-) 6-3ME; **takıt-** ‘dağıtmak’ (< **tāgi*-(X)t-) 80-7ME, vb.; 72-3NF; **taklat-** ‘taklatmak’ (< **takla*-(X)t-) 177-4ME; **tayaklat-** ‘vurmak’ (< **tayak*+*lA*-(X)t-) A.91r14KE; **tepret-** ‘kımıldatmak, hareket ettirmek, sallamak, yerinden oynatmak’ (< **tēp-rA*-(X)t-) A.26r19KE, vb.; 18-4ME, vb.; 140-2NF; **tütret-** ‘tütretmek’ (< **titre*-(X)t-) 1-1ME; **togurt-** ‘doğurtmak’ (< **tog-Ur*-(X)t-) 41-4ME, vb.; **tokıt-** ‘(halı) dokutmak’ (< **tokı*-(X)t-) 210-1NF; **törüt-** ~ **törüt-** ~ **dörüt-** ‘var olmak’ (< **törü*-(X)t-) A.5r21KE, vb.; 135-4ME; 217-2NF; **tüket-** ‘tüketmek, bitirmek’ (< **tüke*-(X)t-) 11-8ME, vb.;

411-14NF; **tünet-** ‘geceletmek’ (< **tün*+*A*-(*X*)*t*-) 52-1ME; **uđut-** ~ **uğıt-** ~ **uyut-** ‘uyutmak’ (< **uğı*-(*X*)*t*-) A.219r3KE, vb.; 9-5ME, vb.; **ulgart-** ‘büyütmek’ (< **ulug*+(*A*)*r*-(*X*)*t*-) 6-5ME; **uşat-** ~ **uwşat-** ‘parçalamak, kırmak’ (< **uvřa*-(*X*)*t*-) A.39v11KE, vb.; 76-3ME, vb.; 312-1NF; **uzat-** ‘uzatmak, sunmak, ağırlamak, uğurlamak, yolcu etmek’ (< **uz*+*A*-(*X*)*t*-) A.84v20KE, vb.; 81-7NF; **üklüt-** ‘çoğaltmak, yığmak’ (< **ük*-(*X*)*l*-(*X*)*t*-) 72-4ME, vb.; **ündet-** ‘çağırtmak’ (< **ün*+*tA*-(*X*)*t*-) 33-6NF; **ürküt-** ‘ürkütme, kalabalığı dağıtmak, kaçırtmak’ (< **ürk*-(*X*)*t*-) 76-4ME, vb.; 244-16NF; **üpert-** ~ **ürpert-** ‘ürpertmek’ (< **ürper*-(*X*)*t*-) 172-3ME, vb.; **yagdurt-** ‘yağdırtmak’ (< **yag*-*tUr*-(*X*)*t*-) 215-7ME; **yaknat-** ‘yaklaştırmak’ (< **yak*-(*X*)*n*+*A*-(*X*)*t*-) 61-5ME; **yalıngat-** ‘çıkarmak, soymak’ (< **yalıñ*+*A*-(*X*)*t*-) 150-7ME, vb.; **yalınglat-** ‘soyundurmak’ (< **yalıñ*+*lA*-(*X*)*t*-) 56-8ME, vb.; **yalnat-** ‘alevlendirmek’ (< **yā*-(*X*)*l*-(*X*)*n*+*A*-(*X*)*t*-) 59-6ME, vb.; **yarat-** ‘1. yaratmak, 2. fayda sağlamak’ (< **yara*-(*X*)*t*-) A.137v21KE, vb.; 277-10NF; **yarlıkat-** ‘affettirmek, bağışlatmak’ (< **yarlıka*-(*X*)*t*-) 59-3ME; 444-10NF; **yarut-** ‘ışıtmak’ (< **yāru*-(*X*)*t*-) 257-4NF; **yaşart-** ‘1. yeşillenmek, 2. yaşatmak’ (< **yāř*+(*A*)*r*-(*X*)*t*-) A.237r1KE, vb.; 75-1ME; **yavlat-** ‘yitirmek’ (< **yava*+*lA*-(*X*)*t*-) 39-2ME; **yawut-** ‘yaklaştırmak’ (< **yagu*-(*X*)*t*-) A.130v3KE, vb.; 5-5ME, vb.; 332-1NF; **yığlat-** ‘koklatmak’ (< **yığ*+*lA*-(*X*)*t*-) 39-8ME; **yırat-** ‘uzaklaştırmak’ (< **ıra*-(*X*)*t*-) 8-7ME, vb.; 334-14NF; **yokalt-** ~ **yokat-** ~ **yogat-** ‘yok etmek’ (< **yōk*+*A*-(*X*)*l*-(*X*)*t*-) A.65r15KE, vb.; 98-1ME; **yörüt-** ~ **yörıt-** ‘yürütmek uygulamak geçerli kılmak’ (< **yōri*-(*X*)*t*-) A.127v18KE, vb.; 56-6ME, vb.; 294-10NF; **yumşat-** ‘yumşatmak’ (< **yumşa*-(*X*)*t*-) 54-5ME, vb.; **yügürt-** ‘koşturmak’ (< **yüg*-*Ur*-(*X*)*t*-) 42-6ME, vb.; 429-13NF; **yüksset-** ‘yükseltmek’ (< **yükse*-(*X*)*t*-) 71-6ME; **yülit-** ‘tırış etmek’ (< **yüli*-(*X*)*t*-) A.230v4KE; 46-14NF; **yüñült-** ~ **yeñilt-** ‘daha hafif yapmak’ (< **yeñi*-(*X*)*l*-(*X*)*t*-) A.213v9KE.

3.1.18 -*tUr*-

Ettirgenlik eki olan -*tUr*- eki, birden fazla heceli fiilere gelmektedir. Harezmi Türkçesinde oldukça fazla sözcük türetmiştir.

1950-2000 Arası Çalışmalar

A. von Gabain’e göre ek, -(*X*)*t*- ekine göre daha belirgin bir ettirgenlik ekidir fakat bazı örneklerde yaptırma manasında değildir. A. von Gabain’in değerlendirdiği örnekler: *yığür-*;

amriltur-.⁵⁰⁹ J. Eckmann ise Çağatay Türkçesi için *-dUr-* ve *-tUr-* olarak birlikte verip bir değerlendirme yapmamaktadır. J. Eckmann'ın Çağatay Türkçesinde incelediği kelimeler şunlardır: *açtur-*, *aktur-*, *atlandur-*, *bildür-*, *keltür-* ~ *ketür-*, *köydür-*, *öldür-* ~ *öltür-*, *sevündür-*, *toldur-*, *yudur*-.⁵¹⁰ İ. Bilgen ise DLT'den pek çok örnek göstermektedir. Genellikle ek *-tUr-* şeklinde olup sadece *kondur-*, *mündür-*, *mandur-*, *öndür-*, *öldür-*; *ildür-*, *siğdür-*, *yandur-*, *tındur-* örneklerinde görülmektedir.⁵¹¹ N. Hacıeminoğlu ekin birleşik bir ek olduğunu düşünmektedir ve iki şekilde teşekkül edebileceğini düşünmektedir. Birinci olarak *-(X)t-* ekinin, heceleme esnasında yanlış bölünmesiyle (*art-ur-* > *ar-tur-* gibi) oluşabileceği gibi ikinci olarak ise ettirgenlik görevi unutulmuş ekin üzerine yeniden ettirgenlik eki olan *-Ur-* ekinin gelmesiyle (*tamit-ur* < *tam-tur-*) oluşmasıdır. Örnekler şunlardır: *keldür-*, *köndür-*, *kondur-*, *körüntür-*, *kültür-*, *satur*-.⁵¹²

2000-2021 Arası Çalışmalar

Ettirgenlik eki olan *-tUr-* için T. Tekin şu örnekleri sıralamıştır: *agtur-*, *artur-*, *bintür-*, *irtür-*, *kontur-*, *urtur-*, *yantur-*, *yügetür*-.⁵¹³ İ. Taş, KB'de ekle ilgili şu örnekleri tespit etmiştir: *aşundur-*, *bildür-*, *biriktür-*, *éndür-*, *értür-*, *ildür-*, *kawuştur-*, *keldür-*, *kıldur-*, *kotur-*, *köndür-*, *köründür-*, *küldür-*, *muñađtur-*, *oldur-*, *oñdur-*, *osandur-*, *ökündür-*, *öldür-*, *sewindür-*, *tamdur-*, *tapındur-*, *tındur-*, *tutruk*, *tünjöldür-*, *uktur-*, *yandur-*, *yaraştur-*, *yétür*-.⁵¹⁴ M. Erdal, bu ekin iki ettirgenlik eki *-(X)t-* ve *-Ur-* eklerinin birleşmesiyle oluştuğunu belirtir. M. Erdal'a göre, *-dUr-* eki, sonu /v/ ile biten eylemler dışında bütün eylemlere gelebilir. Ünlü ile biten eylemlere ise nadiren gelir. *-dUr-* eki *-(X)l-* ve *-(X)n-* eklerinden sonra da ettirgenlik eki olarak gelmektedir.⁵¹⁵ M. Salan, *Tuhfetü'z Zekiyye*'de *-DXr-* biçiminde eki göstermiştir. Ekle ilgili örnekler şunlardır: *azdır-*, *bildir-*, *çektir-*, *indir-*, *kaşdır-*, *keltir-*, *köyündür-*, *mindir-*, *oltur-*, *öltür-*, *salandır-*, *sıdır-*, *öylendir-*, *soktur-*, *soklandur-*, *sövündür-*, *söyündür-*, *toldır-*,

⁵⁰⁹ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), s. 60.

⁵¹⁰ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988) s. 47.

⁵¹¹ İpek Bilgen, "Divanu Lügati't Türk'te Söz Yapımı" (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), s. 166-171.

⁵¹² Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), s. 145-146.

⁵¹³ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (İstanbul: Kitap Matbaası, 2003) s. 96.

⁵¹⁴ İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 173-175.

⁵¹⁵ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation I-II* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1991), s. 830-831.

tozdur-, yandır-, yıpdır-.⁵¹⁶ Maitrisimit'te kantur-, kintur-, öntür-, tültür-, yantur- örnekleri incelenmiştir.⁵¹⁷ Yenisey Yazıtlarında kontur- ve ulgadtur- örnekleri tespit edilmiştir.⁵¹⁸ M. Salan eki -DXr- şeklinde göstermiştir. *Codex Cumanicus* ve Ermeni Kıpçakçasında ek, işlek olarak kullanılmıştır ve pek çok örnek türetmiştir. Ayrıca ekin yedir- ve tanıdır- örneklerinde ünlü ile biten fiillere geldiğini belirtmiştir. Fakat tanıdır- eyleminin hatalı bir biçim olduğundan bahsetmiştir. Aynı zamanda *Codex Cumanicus* eski biçimleri taşıdığı için ekin ünlüsü Eski Türkçedeki gibi yuvarlaklık temayülü göstermekle birlikte ikili biçimlerle ekin ünlüsünün düz olduğu biçimler de kanıtlanmıştır. Ermeni Kıpçakçasında ise aksine birkaç örnek dışında yuvarlaklık görülmemiştir.⁵¹⁹

açtur- 'açtırmak' (< *aç-tUr-) 75-4ME; 29-9NF; **agdur-** 'ağdırmak' (< *ag-tUr-) A.62v6KE; **aktur-** 'akıtmak' (< *ak-tUr-) 56-6ME, vb.; 369-7NF; **aldur-** 'çaldırmak, kaptırmak' (< *al-tUr-) A.81r13KE, vb.; 141-2ME, 325-4NF; **alındur-** 'alındırmak' (< *al-(X)n-tUr-) 21-5ME, vb.; **ağdur-** 'hatırlatmak, aklına getirmek' (< *āḡ-tUr-) 13-5ME, vb.; 127-10NF; **ardur-** 'yormak' (< *ar-tUr-) 39-5ME; **arsıktur-** 'aldatmak' (< *ār-sXk-tUr-) 106-4ME; **artur-** 'arttırmak' (< *art-tUr-) 61-3ME, vb.; **aşuktur-** 'ısrar etmek' (< *aşuk-tUr-) A.245v2KE; **atlantur-** 'binmek' (< *at+la-(X)n-tUr-) A.149r18KE, vb.; **atlantur-** 'adlandırmak' (< *at+la-(X)n-tUr-) A.149r18KE, vb.; **awundur-** 'avundurmak' (< *awun-tUr-) 16-6ME; **azdur-** 'azdırmak, yoldan çıkarmak' (< *az-tUr-) A.149r11KE, vb.; 39-1ME, vb.; 367-14NF; **azıklandur-** 'azık vermek' (< *azık+la-(X)n-tUr-) 163-16NF; **bastur-** 'bastırmak' (< *bas-tUr-) A.206r5KE; 209-4NF; **bêrdür-** 'verdirmek' (< *ber-tUr-) A.97r15KE; **bildür-** 'bildirmek, belli etmek, göstermek, öğretmek, tanıtmak' (< *bil-tUr-) B.84v2KE; 2-8ME, vb.; 185-15NF; **biriktür-** 'biriktirmek' (< *bîr+(X)k-tUr-) 149-4ME; **boldur-** 'yapmak' (< *bol-tUr-) 8-4ME; **bulaştur-** ~ **bulgaştur-** 'bulaştırmak, kirletmek' (< *bulga-(X)ş-tUr-) 77-6ME, vb.; 96-6NF; **büktür-** 'büktürmek' (< *bük-tUr-) 37-5ME, vb.; **cüftlendür-** 'evlendirmek' (< *cüft+la-(X)n-tUr-) 8-6ME, vb.; 4-17NF; **çaptur-** 'koşturmak' (< *çap-tUr-) B.145v2KE; 42-6ME, vb.; **çömdür-** 'suya dalmak' (< *çöm-tUr-) A.157r15KE, vb.; **darıktur-** 'darıltmak' (< *tār+(X)k-tUr-) 14-3ME; **dayındur-** 'ayağını kaydırmak, sürçtürmek' (< *day-(X)n-tUr-) 24-

⁵¹⁶ Musa Salan, "Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't Türkiyye'de Fiil" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), s. 222-228.

⁵¹⁷ Dilek Bektaş, "Maitrisimit'te Kelime Yapımı" (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2010), s. 176-180.

⁵¹⁸ Yaşar Şimşek, "Yenisey Yazıtlarında Ekler", *Teke Dergisi*, S.3/1 (2014), s. 42.

⁵¹⁹ Musa Salan, "Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), s. 225-243.

8ME; **degindür-** ‘ulaştırmak’ (< *deg-(X)n-tUr-) 51-1ME; **dokundur-** ‘dokundurmak’ (< *doku-(X)n-tUr-) 24-8ME; **dolgaştır-** ‘dolaştırmak’ (< *tolga-(X)ş-tUr-) 71-2ME; **dölendür-** ‘sağlamlaştırmak’ (< *dölen-tUr) 6-1ME, vb.; **duruktur-** ‘durdurmak’ (< *tur-(X)k-tUr-) 98-7ME; **dutlundur-** ‘susturmak’ (< *dut-(X)l-(X)n-tUr-) 32-2ME; **duydur-** ‘duyurmak’ (< *duy-tUr-) 13-7ME; **dürlendür-** ‘türlü türlü etmek’ (< *tür+IA-(X)n-tUr-) 94-3ME; **düşündür-** ‘düşündürmek’ (< *düşün-tUr-) 22-2ME; **eglendür-** ‘eğlendirmek’ (< *eg+IA-(X)n-tUr-) 6-8ME; **emdür-** ‘emdiremek, emzirmek’ (< *em-tUr-) 20-3ME, vb.; 4-14NF; **endür-** ‘indirmek, nazil etmek’ (< *ēn-tUr-) 19-4ME, vb.; 17-6NF; **eriktür-** ‘sıkılmak, kederlendirmek’ (< *ēr-(X)k-tUr-) 42-1ME; **erklendür-** ‘güçlendirmek’ (< *erk+IA-(X)n-tUr-) 79-5ME, vb.; **erksindür-** ‘yetki vermek’ (< *erk+sXn-tUr-) 130-5ME, vb.; **eşittür-** ~ **eşiddür-** ‘duyurmak, anlatmak, söylemek’ (< *eşid-tUr-) 20-5ME; 39-5NF; **eştür-** ‘kazılmasına neden olmak’ (< *eş-tUr-) A.34r8KE, vb.; **ettür-** ‘ettirmek’ (< *et-tUr-) 45-7ME; **evdür-** ‘acele ettirmek’ (< *ev-tUr-) 29-1ME, vb.; **kaldur-** ‘kaldırmak, çıkarmak’ (< *kal-tUr-) 3-2ME; 23-7NF; **kandur-** ‘kandırmak, doyurmak’ (< *kân-tUr-) 107-6ME; 124-13NF; **karıştırur-** ‘karıştırmak’ (< *kār-(X)ş-tUr-) 79-5ME, vb.; 55-5NF; **kattur-** ‘kattırmak, sokturmak’ (< *kat-tUr-) 43-1ME; **kawuşturur-** ‘kavuşturmak, bağlamak’ (< *kaw-(X)ş-tUr-) 53-5ME; 87-10NF; **kazdur-** ‘kazdırmak’ (< *kaz-tUr-) B.109r3KE; **keltür-** ~ **keldür-** ~ **ketür-** ‘getirmek, aktarmak, iktibas yapmak, çocuk dünyaya getirmek, doğurmak’ (< *kel-tUr-) A.43r2KE, vb.; 5-3ME, vb.; 341-8NF; **keydür-** ‘giydirmek, takmak’ (< *key-tUr-) 17-4ME, vb.; 279-4NF; **kezdür-** ‘gezdirmek’ (< *kez-tUr-) 49-8ME; **kıldur-** ‘kıldırmak, yatırmak, ettirmek’ (< *kıl-tUr-) 107-6ME; 281-12NF; **kındur-** ‘yöneltmek, teşvik etmek’ (< *kın-tUr-) 57-1ME, vb.; **kıvandur-** ‘sevindirmek’ (< *kiv+A-(X)n-tUr-) 7-1ME; **kıyıştırur-** ‘çevirmek, caydırmak, eğmek, gidermek’ (< *kıyş-tUr-) 38-8ME, vb.; **kızdur-** ‘kızdırmak, ısıtmak’ (< *kız-tUr-) 250-10NF; **kondur-** ‘yerleştirmek’ (< *kon-tUr-) 34-3ME; 71-14NF; **koydur-** ‘koydurmak’ (< *koy-tUr-) 30-4ME; **költür-** ‘götürmek’ (< *köl-tUr-) 287-1NF; **köndür-** ‘doğru yola sevk etmek, yönlendirmek’ (< *kön-tUr-) A.190v6KE; 9-3ME; 268-15NF; **körüştür-** ‘görüştürmek’ (< *kör-(X)ş-tUr-) A.105r4KE, vb.; **köydür-** ‘yakmak’ (< *köy-tUr-) A.43r13KE; 17-8ME, vb.; 315-17NF; **kustur-** ‘kusturmak’ (< *kus-tUr-) 101-7ME; **kuvvetlendür-** ‘kuvvetlendirmek’ (< *kuvvet+IA-(X)n-tUr-) 92-5ME; **kuydur-** ‘kudurmak’ (< *kud-tUr-) C.109r32KE; **küçlendür-** ‘güçlendirmek’ (< *küç+IA-(X)n-tUr-) 95-2ME; **küldür-** ‘güldürmek, sevindirmek’ (< *kül-tUr-) 26-8ME; 383-17NF; **küydür-** ‘bekletmek’ (< *küy-tUr-) 27-1ME; **mindür-** ‘bindirmek, çıkarmak, aşımak’ (< *müñ-tUr-) 4-3ME, vb.; 163-16NF; **munduzlandur-** ‘nimetlendirmek’

(*< *munduz+IA-(X)n-tUr-*) 12-5ME; **müngeştür-** ‘biniştirmek’ (*< *mün-A-(X)ş-tUr-*) 23-1ME; **oldur-** ‘oturmak’ (*< *ol-tUr-*) 119-6ME; **oltur-** ‘oturmak, ikamet etmek’ (*< *ol-tUr-*) A.136v11KE, vb.; 170-8ME, vb.; 243-12NF; **ornaştır-** ‘yerleştirmek’ (*< *orun+A-(X)ş-tUr-*) 191-17NF; **öğrendür-** ‘öğrendirmek’ (*< *ögre-(X)n-tUr-*) 22-2ME; **öldür-** ~ **öltür-** ‘öldürmek’ (*< *öl-tUr-*) 11-2ME, vb.; 48-13NF; **öndür-** ~ **ündür-** ‘büyütmek’ (*< *ön-tUr-*) 6-5ME; **öwkelendür-** ‘öfkelenmek’ (*< *öwke+IA-(X)n-tUr-*) 5-4ME; **sakındur-** ‘sakındırmak’ (*< *sak-(X)n-tUr-*) A.84r15KE, vb.; **salındur-** ‘sarkıtmak’ (*< *sal-(X)n-tUr-*) 89-7ME; **satgaştır-** ‘ulaştırmak’ (*< *satga-(X)ş-tUr-*) 105-6ME; **sevdür-** ‘sevdirmek’ (*< *sev-tUr-*) 91-2ME; **sevündür-** ‘sevindirmek’ (*< *sew-(X)n-tUr-*) 7-1ME, vb.; **singdür-** ‘sindirmek’ (*< *siñ-tUr-*) 49-2ME; **siydür-** ‘siydirmek’ (*< *siy-tUr-*) 49-8ME; **sıgındur-** ‘korumaya almak, sığındırmak’ (*< *sıg-(X)n-tUr-*) 2-8ME, vb.; 76-14NF; **sıktur-** ‘sıktırmak’ (*< *sīk-tUr-*) 363-12NF; **sındur-** ‘kırmak’ (*< *sī-(X)n-tUr-*) A.69r14KE, vb.; 307-12NF; **sokuştur-** ‘sokuşturmak’ (*< *sok-(X)ş-tUr-*) 85-3ME; **soldur-** ‘soldurmak’ (*< *söl-tUr-*) 28-4ME; **sökündür-** ‘(başı) öne eğmek’ (*< *sök-(X)n-tUr-*) 68-7ME; **söndür-** ‘söndürmek’ (*< *sōn-tUr-*) 2-4ME, vb.; 31-17NF; **sustur-** ‘susturmak’ (*< *sus-tUr-*) A.96r20KE; **talaştır-** ‘dalaştırmak’ (*< *tala-(X)ş-tUr-*) 77-7ME; **tamdur-** ‘damlatmak’ (*< *tam-tUr-*) 15-2ME; **tayandur-** ‘dayamak’ (*< *tayan-tUr-*) B.107r2KE; 10-1ME; **tegiştür-** ‘değiştirmek’ (*< *teg-(X)ş-tUr-*) 213-6ME; **tezgindür-** ‘dolaştırmak, gezdirmek, döndürmek, çevirmek’ (*< *tegiz-(X)n-tUr-*) C.146v18KE; 47-3ME; 339-7NF; **tindür-** ‘durdurmak, ikamet ettirmek’ (*< *tin-tUr-*) 378-14NF; **tirkeştür-** ~ **terkeştür-** ‘ard arda dizmek’ (*< *terkeş-tUr-*) 126-7ME; **tıktur-** ‘tıkmak’ (*< *tık-tUr-*) B.113r14KE; **tındur-** ~ **dındur-** ‘dinlendirmek’ (*< *tīn-tUr-*) A.11r10KE, vb.; 39-7ME; **toltur-** ~ **toldur-** ‘doldurmak’ (*< *töl-tUr-*) A.43r11KE; 22-3ME; 319-4NF; **tölendür-** ~ **dölendür-** ‘sakin ve sabit kılmak’ (*< *töle-(X)n-tUr-*) A.26v10KE, vb.; 6-1ME, vb.; 380-7NF; **tutuştur-** ~ **dutuştur-** ‘tutuşturmak, bitiştirmek’ (*< *tut-(X)ş-tUr-*) 73-7ME, vb.; **uktur-** ‘anlatmak, idrak ettirmek’ (*< *uk-tUr-*) 32-3ME, vb.; **ulaştır-** ‘kavuşturmak’ (*< *ūla-(X)ş-tUr-*) 89-3ME; 104-11NF; **ulundur-** ‘bağdırmak’ (*< *ul-(X)n-tUr-*) 58-8ME; **unuttur-** ~ **unutdur-** ‘unutturmak’ (*< *unit-tUr-*) 57-4ME, vb.; 367-5NF; **urdur-** ‘vurdurmak’ (*< *ur-tUr-*) A.44v15KE, vb.; **uw tandur-** ‘utandırmak’ (*< *uwtan-tUr-*) 98-6ME; **uydur-** ‘uydurmak’ (*< *uy-tUr-*) 105-6ME, vb.; 245-10NF; **uyuştur-** ‘uyuşturmak’ (*< *uyuş-tUr-*) 10-6ME; **yagdur-** ‘yağdırmak’ (*< *yāg-tUr-*) 334-10NF; **yaldur-** ‘alevlendirmek, yakmak’ (*< *ya-(X)l-tUr-*) 31-5ME, vb.; **yalgandur-** **yalgantur-** ‘yalan saymak, doğru addetmemek’ (*< *yalgan-tUr-*) 66-8ME; 351-5NF; **yalktur-** ‘usandırmak’ (*< *yalk-tUr-*) 30-

4ME, vb.; **yanaştır-** ‘yaklaştırmak, yanaşmak’ (< *yan+A-(X)ş-tUr-) 90-1ME; **yandur-** ‘yakmak’ (< *yān-tUr-) A.231r2KE, vb.; 5-1ME, vb; 299-9NF; **yapıştır-** ‘yapıştırmak’ (< *yap-(X)ş-tUr-) 26-3ME, vb.; **yaraştır-** ‘hazırlamak, düzeltmek’ (< *yara-(X)ş-tUr-) A.65r2KE, vb.; 53-7ME, vb.; 48-5NF; **yavuttur-** ‘yaklaştırmak’ (< *yawu-(X)t-tUr-) 106-4ME; **yedür-** ‘yedirmek’ (< *ye-tUr-) 31-5ME, vb.; 300-2NF; **yeldür-** ‘koşturmak’ (< *yēl-tUr-) 70-17NF; **yeğdür-** ‘galip getirmek’ (< *yeğ-tUr-) 66-6ME, vb.; **yetür-** ‘yedirmek’ (< *ye-tUr-) 31-6ME; **yigrendür-** ‘iğrendirmek’ (< *yig+rA-(X)n-tUr-) 90-7ME; **yöndür-** ‘yöneltmek’ (< *yön-tUr-) 78-6ME; **yönendür-** ‘çevirmek’ (< *yön+A-(X)n-tUr-) 96-6ME; 345-4NF; **yuvalandur-** yuvarlamak (< *yuva+lA-(X)n-tUr-) 150-2NF; **yundur-** ‘yıkandırmak’ (< *yun-tUr-) 94-5ME; **yutdur-** ‘yutturmak’ (< *yūt-tUr-) 63-7ME; **yuvdur-** ‘yıklatmak’ (< *yuv-tUr-) 436-3NF; **yüreklandür-** ‘yürenlendirmek’ (< *yürek+lA-(X)n-tUr-) A.225r11KE, vb.

3.1.19 -A-

Harezmi Türkçesi ile yazılan eserlerde -A- eki de iki örnekte tespit edilmiştir. H. Aydemir bu ekin bir görünüş-kılınış eki olduğunu düşünmektedir.⁵²⁰

sıka- ‘okşamak, sıvazlamak’ A.13r15KE, vb.; 113-7ME, 108-11NF, vb.

|| < *sık-A- < *sık- > EUyg. Şu. sık-.

kariştı işge, örte kıldı işni sıkadı tişini (113-7ME)

DTS: 505; EDPT: 806; VEW: 445; TTKBS: 764.

süre- ‘sürmek’ (< *sūr-A-) 18-2NF, vb.

3.1.20 -rA-

Yansıma sözcüklere gelerek onları fiilleştiren +rA- ekinin aynı zamanda fiillere de geldiği tespit edilmiştir.

saçra- ‘sıçramak’ (< *saç-rA-) A.179v14KE, vb.; 249-7NF, vb.; **tepre-** ‘hareket etmek, karıştırmak, sallamak’ (< *tēp-rA-) A.149r19KE, vb. (tepren-, tepret- 28-2ME, vb.) (tepren- 5-11NF, vb.).

⁵²⁰ Hakan Aydemir, “The Main Pillars of the Turkic Rhotacism-Zetacism, I: *sämiz, sämir-, sämri-, semre-*”, *Studia Etymologica Cracoviensia*, S.10 (2010), s. 27, dipnot 14.

3.1.21 -tXz-

Bu ekle ilgili incelenen Harezmi Türkçesi ile yazılmış metinlerde sadece *yalduz-* fiili tespit edilmiştir.

yalduz- ‘yıldızlamak’ (< *yā-(X)l-tUz-) 65-8ME, vb.

BÖLÜM IV

SONUÇ

Harezmi Türkçesi ile Yazılmış Nehcü'l- Ferādis, Kısasü'l Enbiyā, Mukaddimetü'l Edep'te Fiil Yapımı adlı yüksek lisans tezinde, bahsi geçen Harezmi Türkçesi eserlerindeki eylemler, eylem yapan ekler ve etimolojileri incelenmiştir. Araştırılan Harezmi Türkçesi ile yazılmış eserlerde 1.156 (bin yüz elli altı) tane fiil ve türedikleri ekler incelenmiştir. Harezmi Türkçesinde isimden fiil yapan 13 (on üç) ek tespit edilmekle birlikte, fiilden fiil yapan 21 (yirmi bir) ek tespit edilmiştir. Kelimelerin etimolojileri yapılmıştır. Bazı kelimelerin etimolojilerini tespit etmek konusunda zorluklar yaşanmıştır.

Kelime türetmede kullanılan ekler ve türettikleri kelime sayısı şöyledir:

İsimden Fiil Yapan Ekler	Fiilden Fiil Yapan Ekler	
+lA- 161	-(X)gsA- ve -sA-: 1	-gAr-: 3
+A- : 32	-(X)msIn: 2	-gUr-: 15
+tA- : 4	-çIr-: 1	-gXz-: 6
+(X)(r)kA-: 5	-(I)r-: 5	-Xz-: 3
+kIr- ve +kI: 3	-(X)ş-: 192	-Xt-: 136
+rA-: 4	-(X)n-: 203	-A-: 2
+U-: 1	-(X)d-: 9	-rA-: 2
+I-: 5	-(X)k-: 13	-tXz-: 1
+(A)d-: 6	-(X)l-: 166	-tUr-: 138
+(X)k-: 8	-tXl- ~ -(X)tXl- ~ -tUrXl-: 9	
+(A)r-: 22	-sXk-: 2	
+s(I)rA-: 1	-Ur-: 37	
+lAn-: 75	-Ar-: 9	

Yukarıdaki sayılara göre isimden fiil türeten ekler içerisinde en işlek olan +lA- ekidir. Fiilden fiil yapan ekler içerisinde ise -(X)n- edilgenlik eki ve -(X)ş- müstereklik eki işlek olan eklerdendir.

Harezmi Türkçesi, Eski Türkçeden Orta Türkçeye geçiş evresi olması nedeniyle eklerin bazıları değişime uğramıştır, fakat büyük bir kısmı aynı şekillerini devam ettirmiştir. Buna ilaveten incelenen kelimeler anlamsal yapılarını korumuşlardır, değişim yaşanmamıştır.

İncelemeler sonucunda Harezmi Türkçesi ile yazılmış üç eserde fiil yapan ekler, kelimelerin anlamsal değişimleri ve etimolojileri hususunda bilgi verilmiştir.

DİZİN

‘
‘*arlan-*, 96
‘*ārlan-*, 76
‘*aybla-*, 34, 39

A

açar-, 118
açıglan-, 76, 96
açıl-, 106, 109
açış-, 83, 89
açıt-, 124
açtur, 129
açur-, 114, 116
ada- ~ *ata-*, 46
adımla-, 14, 39
adrıl- ~ *ayrıl-*, 109
agdur, 129
agırla-, 12, 13, 32, 35
agızlan-, 76, 96
agnat-, 124
agra-, 46
agrı-, 63
agrit-, 124
agursaklan-, 76, 95, 96
agza-, 46
ahtariş-, 89
akar-, 69, 70, 71
akart-, 70, 124
akış-, 89
akıt-, 123, 124
aktur, 129
alda-, 47, 48, 49
aldan-, 96
aldur, 129
alın-, 93, 96
alındur, 129
alındur-, 129
alış-, 89
alkın-, 94, 96
alnaş-, 89

alnuş-, 85
altunla-, 14, 39
amrul-, 106, 107
anbarla-, 14, 33, 39
andık- ~ *antdik-*, 68
anukla-, 14, 39
anuklan-, 76, 96
anun-, 96
anut-, 123, 124
aıdur-, 129
aıla-, 35
aılat-, 124
aralat-, 124
ardur-, 129
argur-, 120
arguz-, 121
arıgla-, 14, 39
arıl-, 109
arın-, 96
arıt-, 123, 124
arkur-, 70, 72
arkura-, 59
arkurat-, 125
arnuklat-, 124
arsık- ~ *alsık-*, 113
arsıktur-, 129
artur-, 114, 116, 128, 129
arturuş-, 89
arukla-, 15, 36, 39
aruklat-, 125
arzula-, 34, 39
asıl-, 109
aşa-, 42, 44, 46
aşat-, 125
aşla-, 39
aşlan-, 96
aşuktur-, 129
aşur-, 113, 114, 115
atan-, 44, 94, 96
atış-, 89

atla-, 39
atlan-, 76, 96
atlantur-, 129
avlaş-, 89
awla- ~ *uwala-* ~ *awala-*,
39
awuçla-, 39
awundur-, 129
awut-, 125
ayıl-, 106, 107
ayır- ~ *azır-* ~ *ağır-*, 116
ayirtla-, 39
ayıt- ~ *ayt-*, 125
aylan-, 75, 76, 96
aynat-, 125
ayrış-, 89
ayıl-, 109
aytış- ~ *aydış-*, 89
azarla-, 34, 39
azarlan-, 34, 76, 96
azarlat-, 125
azdur-, 129
azgur-, 120
azıklandur-, 129
azıt-, 125
azla-, 39

B

bağışla-, 35, 36
bagla-, 32, 39
baglan-, 31, 76, 96
baglaş-, 89
bakış-, 89
balala-, 39
balkın-, 96
bayla-, 32, 39
barış-, 89
basık-, 103, 104, 105, 112
basıl-, 109
basın-, 94, 96

basış-, 83, 89
basruk-, 104, 105
basrul-, 109
bastur-, 129
basur-, 113, 114, 116
başla-, 39
batrul-, 109
batur-, 116
bayı-, 62, 63
bayramla-, 39
bedizle-, 39
bekle-, 39
beklen-, 75, 76, 96
belgüle-, 39
belgür-, 69, 70, 72, 120
belgürt-, 123, 125
bêrdür-, 129
berdürt-, 125
beril-, 109
beriş-, 89
berki-, 62, 63, 125
berkit-, 61, 125
berkle-, 39
bezen-, 96
bırakıl-, 109
bıskırış-, 85
bildür-, 129
biniş-, 89
birik-, 67, 68
biriktür-, 129
birle-, 39
bişür- ~ *bışur-*, 116
bitger-, 119
bitgür- ~ *bütgür-*, 120
biti-, 62, 89, 109, 125
bitigleş-, 89
bitil-, 106, 109
bitit-, 123, 125
bitür-, 116
bodula- ~ *botala-*, 39
bogşun-, 96
bogul-, 109

boguzla- ~ *bogazla-*, 39
boguzlan-, 76, 94, 96
boguzlaş-, 89
boldur-, 129
boluş-, 89
bolut-, 125
borçlaş-, 89
boşa-, 42, 46
boşan-, 96
boşat-, 123, 125
boyan-, 96
bozuş-, 89
bukagula-, 32, 39
bukagulan-, 76, 95, 96
bulaştur- ~ *bulgaştur-*, 129
bulgan-, 96
bulgaş- ~ *bulaş-*, 89
bulutlan-, 96
bulna-, 46
bulun-, 96
burtart- ~ *purtart-*, 125
buştula-, 39
buştulaş-, 89
buşuk-, 105
butaklan- ~ *budaklan-*, 76, 96
buyrul-, 109
buyurun-, 96
buzul- ~ *bozul-*, 109
bükre-, 72
büktür-, 129
büktürül-, 109, 112
bütürt-, 125

C

cüftlen-, 76, 96
cüftlendür-, 129
cüftleş-, 89

Ç

çakır-, 53, 55

çakırış- ~ *çakırış-*, 89
çalış-, 89
çaptur-, 129
çapturt-, 125
çarla-, 32, 39
çatıl-, 109
çavuk- ~ *çavug-* ~ *çavık-*, 68
çekle-, 39
çevrün-, 96
çewrül-, 109
çtkar-, 113, 117, 118
çtkarıl-, 109
çtkarış-, 89
çtkırtat-, 48, 49, 125
çtkış-, 89
çtklat-, 125
çındarış-, 89
çıgra-, 56, 58
çiçekle-, 39
çogla-, 36
çoglaş-, 89
çomrul-, 109
çomur- ~ *çömür-*, 115
çöker-, 117, 118
çökür-, 114, 116
çöküş-, 89
çömel-, 109
çözül-, 109
çulgan-, 96
çulkaş- ~ *çulgaş-*, 89

D

daşsukla-, 39
darıktur-, 129
dayın-, 97
dayındur-, 129
degindür-, 130
dekmelen-, 76, 97
denget-, 125
deñe-, 46
depnüş-, 89

dinglat-, 125
dıyıl-, 109
dilin-, 97
dinlen-, 76, 97
dirliş- ~ tırliş-, 89
dizil-, 109
dogur- ~ togur- ~ tugur-,
 116
dogurul-, 109
dokalan-, 97
dokundur-, 130
dokuş- ~ tokuş-, 89
dolduruş-, 89
dolgan-, 97
dolgaş-, 89
dolgaştur-, 130
dostlaş-, 83, 89
dögül-, 109
dölendür-, 130
dörelen-, 76, 97
dörelen- ~ törelen-, 76
dörüdü- ~ törütil-, 112
duruktur-, 130
duruş-, 90
dutlundur-, 130
dutun-, 97
duydu-, 130
düken-, 97
düret-, 125
dürlendür-, 130
düşündür-, 130

E

ederle-, 39
eğik-, 68
edil-, 109
edin-, 97
ediş-, 90
egil-, 106, 109
egir-, 82, 115
egle-, 34, 39
eglen-, 34, 97

eglendür-, 130
*egsit- ~ eggsilt- ~ eggsüt- ~
 eksit- ~ eksüt-*, 125
ekiş-, 90
eksil- ~ eksül-, 109
ektüle-, 39
eligle-, 39
elleş-, 90
emçile-, 37
emdür-, 130
emdürül-, 109, 112
emgen-, 94, 97
emget-, 29, 125
emle-, 39
endür-, 130
endürül-, 109
eniş-, 90
ensele-, 39
eriktür-, 130
erin-, 97
erklen-, 76, 97
erklendür-, 130
erksindür-, 130
ertele-, 39
ertelet-, 125
erüt-, 125
esil-, 107
esirge-, 51, 52
eskir-, 69, 70, 72
eskirt-, 125
esle-, 39
esrit-, 125
esürt- ~ esrüüt-, 125
eşer-, 70, 72
eşeriş-, 85
eşil-, 109
eşitil-, 109
eşittür- ~ eşitdür-, 130
eşleş-, 90
eştür-, 130
ettür-, 130
etür-, 116

evdür-, 130
evlen-, 76, 97
evüş-, 90
evüt-, 125
ewrül- ~ öwrül-, 109
eyle-, 37
eylen-, 97
eyple-, 39
ezil-, 109

F

fermanla-, 39

G

galbırla-, 40
gazablan-, 76, 97
güzarla-, 40

H

hakla-, 40
hamla-, 40
hazanla-, 40
hırlaş-, 90
horla-, 40
hoşlan-, 76, 97
huccetleş-, 90

I

ıđ- ~ ıy-, 102
ıdış- ~ ıyış-, 86
ıglat- ~ ıyglat-, 125
ımızgan-, 97
ınan-, 97
ıygra- ~ ıygre-, 58
ırgan-, 97
ırla-, 40
ırlat- ~ ıyrlat-, 125
ısmarla- ~ ısparla-, 40
ıssık-, 105
ıwala-, 40

İ

içiş-, 90
içrüş-, 90
içür-, 113, 114, 116
igeş-, 90
iglen-, 76, 97
iglet-, 125
iktüle ~ iktile-, 12, 37
iktülen-, 97
ilin-, 97
imle-, 40
ingreş-, 90
iğle-, 40
iğret-, 125
irigle-, 34, 40
iriglen-, 34, 75, 76, 97
irik-, 104, 105
iringlen-, 97
irinlen-, 76
irkil-, 109
irüleş-, 90
isin- ~ ısin- ~ ıssın-, 97
isit- ~ ısıt-, 125
iste-, 47, 48, 49
işe-, 40
işle-, 40
işleş-, 90
işlet-, 125
itiş-, 90
izle-, 40

K

kabar- ~ kapar-, 72
kabart-, 125
kaçur-, 113, 114, 116
kadgur- ~ kaygur-, 72
kadgurt-, 125
kakış-, 90
kakla-, 40
kaldur-, 130
kamaş-, 84, 90

kamçılaş-, 90
kana-, 46
kanat-, 124
kandur- ‘, 130
kapla-, 40
kapsan-, 97
kapuş-, 90
karar-, 69, 70, 72
karart-, 125
karıl-, 106, 110
karış-, 84, 90
karıştur-, 130
karışturul-, 90, 112
karıt-, 125
karşan-, 97
kaşın-, 97
katgur- ~ katkur-, 120
katıgılan-, 97
katıgılaş-, 90
katıl-, 106, 109
katın-, 97
katlan-, 76, 97
katlan- ~ katıgılan-, 76
kattur-, 130
kavilan-, 76
kavşun-, 97
kawış- ~ kawuş-, 90
kawrul-, 90
kawruluş-, 90
kawşur-, 114, 116
kawuştur-, 130
kaydış-, 88
kayış-, 90
kayıt-, 123, 125
kaynat-, 125
kayrıl-, 110, 114
kaytar-, 113, 117, 118
kaytarış-, 90
kazdur-, 130
kazgan-, 97
kecelet-, 125
keçele-, 40

keçrüş-, 90
keçün-, 97
keçür-, 116
keçürt-, 125
keç- ~ key-, 102
keğigle-, 40
keğüz-, 122
kefenle-, 40
kelin-, 97
keliş-, 90
keltür- ~ keldür- ~ ketür-, 130
keltürül-, 110, 112
kemiş-, 84, 90
kemle-, 40
kemleş-, 90
kemşiş-, 90
kemür-, 116
kengrit-, 125
keñe-, 46, 90
keñeş-, 90
keñit-, 125
kerek-, 104, 105
keril-, 110
kerin-, 97
keriş-, 88
kerniş-, 88
kesil-, 110
kesilin-, 97
kesiş-, 90
keslin-, 97
kesliş-, 90
kevelen-, 97
keydür-, 130
keyür- ~ keçür-, 116
kezdür-, 130
kezigleş- ~ kezeğleş-, 90
kezle- ~ keğle-, 40
kıkır- ~ kığur- ~ kakır-, 72
kılavuzla-, 40
kıldur-, 130

kılıçlaş-, 90
kılıkklan-, 76, 97
kılın-, 93, 94, 97
kılış- ~ *kılış-*, 90
kına-, 46
kındur-, 130
kınduruş-, 90
kırk-, 104, 105
kısarla-, 40
kısın-, 97
kışla-, 32, 40
kıvan-, 98
kıvandur-, 130
kıvrıl- ~ *kıvrul-* ~ *kuvrul-*, 110
kıyştur-, 130
kıyştur-, 130
kıyşur-, 115
kıyuklan-, 76, 98
kızar-, 69, 70, 72, 117, 118
kızart-, 70, 125
kızdur-, 130
kızıkla-, 40
kızıt-, 61, 125
kızla-, 40
kig(ü)r- ~ *kiwür-* ~ *kügür-* ~ *küygür-*, 120
kıkrış-, 90
kineleş-, 90
kiriş-, 90
kirlen-, 76, 98
kişenle-, 40
kiter- ~ *keter-*, 118
kiteril-, 110
kiwürül-, 110
kizle-, 40
kizlen-, 76, 98
koğ- ~ *koy*, 102
kodul- ~ *koyul-*, 110
koğut- ~ *koyut-*, 126
komrul-, 110

kondur-, 130
konukla-, 40
koşrul-, 108
koşşılaş-, 90
kopar-, 90, 117, 118
koparıl-, 110
koparış-, 90
kopuş-, 90
kopza- ~ *kopsa-*, 46
kora-, 42, 46
korkut- ~ *korkıt-*, 126
koşul-, 106, 110
kovnuş-, 91
kovşat-, 126
kovuş-, 91
koydur-, 130
koygaş-, 91
kozıla-, 40
köker- ~ *göger-* ~ *köger-*, 72
köligelen-, 77, 98
költür-, 130
kömül-, 110
köndür-, 130
köngülleş-, 91
köngüllet-, 126
könült-, 126
köñüllen-, 77, 98
köpel-, 110
köpükle-, 40
köpüklen-, 77, 98
körgetil-, 112
körgüz- ~ *körküz-*, 121
köriş-, 91
körkit-, 124
körklen-, 77
körse-, 78, 79
körset-, 123, 126
körül-, 110
körün-, 98
körüştür-, 130
kötrül-, 110

kötrün-, 98
kötrüş-, 91
köydür-, 130
köyüklen-, 76, 98
közed- ~ *küzed-* ~ *küzey-* ~ *küzet-*, 66
közer-, 72
közgür-, 120
kuçuş-, 83, 87, 91
kuç- ~ *kuy-*, 102
kullan- ~ *kollan-*, 77, 98
kumalan-, 77, 98
kundakla-, 40
kurşa-, 46, 95, 98
kurşan-, 95, 98
kurtla-, 40
kurtul- ~ *kutul-* ~ *kutıl-*, 110
kurut- ~ *kurıt-*, 126
kustur-, 130
kuşan-, 98
kutgar- ~ *kurtgar-*, 119
kuvan- ~ *küwen-*, 98
kuvar-, 71
kuvvetlendir-, 130
kuwart-, 126
kuydur-, 130
kuytulan-, 77, 98
kuyul-, 109
kuyun-, 98
küçemle-, 38
küçlen-, 77, 98
küçlendür-, 130
küçürgeleş-, 51, 52
küç- ~ *küy-*, 102
küdez-, 101, 121, 122
kükre- ~ *kökre-*, 58
külçir- ~ *külçür-*, 81
küldür-, 130
külümsün- ~ *külümsin-* ~ *külümsi-*, 81
külüş-, 91

künile-, 40
küydür-, 130
küyele-, 40

L

laglaş-, 91
lakablan-, 77, 98

M

mañla-, 32, 40
mazalan-, 98
mengzeş-, 91
meñle-, 40
meñze-, 28, 46
meyvelen-, 77, 98
mindür- ‘, 130
muhakkakla-, 40
munduzlandur-, 130
mungalt-, 126
munflan-, 98
muñla-, 34, 40
muñlan-, 34, 77
muştulan-, 77, 98
müngeş-, 91
müngeştür-, 131
münütlen-, 75, 98

N

nāza-, 46
nişanlan-, 77, 98

O

ogullan-, 77, 98
ogurla-, 40
ohşaş-, 91
ohşat-, 126
okalt-, 126
okıt- ~ *okut-*, 126
okla-, 40
oklaş-, 91
okun-, 98

okuş-, 91
okuyuş-, 91
olcala-, 34, 40
olcalat-, 126
oldur-, 131
oltangla- ~ *ultangla-*, 34, 41
oltur-, 131
olturguz-, 121
olturt-, 123, 126
olturuş-, 91
ongar-, 72
oñar-, 69, 70, 117, 118
oñul-, 110
oñult- ~ *oñalt-*, 126
orna-, 46
ornaştur-, 131
ornat-, 126
ortaklaş-, 91
ortala-, 41
orul-, 108
otla-, 41
otlat-, 126
otruş-, 91
oyan- ~ *oygan-*, 98
oygat- ~ *oygart-*, 126
oyna-, 44, 46
oynaş-, 91
oynat-, 126
ozuş-, 91

Ö

öçeş-, 88
öçür- ~ *öçir-*, 116
öfkeleş-, 91
ögren- ~ *örgeñ-*, 98
ögrendür-, 131
ögret-, 57, 126
ögrük-, 68
ögül-, 110
ögün-, 98
ögüş-, 91

ögüt- ~ *ögit-*, 126
ögütle-, 41
ögütleş-, 91
ölçüş-, 91
öldür- ~ *öltür-*, 131
öldürül-, 110, 112
öldürür- ~ *öltürür-*, 116
öldürüş-, 91
öli-, 59, 61, 63
ölit-, 126
öndür- ~ *ündür-*, 131
örle-, 41
örte-, 42, 44, 45
örten-, 45, 94, 98
örtül-, 106, 110, 112
örtün-, 98, 123
örtüş-, 91
örül-, 110
öske-, 46
ötger-, 119
ötgür- ~ *ötkür-*, 120
ötnüş-, 87
ötün-, 93, 94, 98
öwkele- ~ *efkele-* ~ *öfkele-*, 41
öwkelen-, 77, 98
öwkelen- ~ *öfkelen-*, 77
öwkelendür-, 131

P

pezirle- ~ *pedirle-*, 41

R

ragbatlaş-, 91
rahatlan-, 77, 98
razlaş-, 91
renklen-, 77, 98

S

saçıgla-, 41
saçıl-, 110
saçra-, 58, 132

saçrat-, 126
sagula- ~ *savula-*, 41
sagulaş-, 91
sagut- ~ *sogut-* ~ *sawut-* ~
sawut-, 126
sakın-, 62, 94, 98
sakındur-, 131
sakla-, 34, 38
saklan-, 34, 75, 77, 98
salın-, 94, 98
salındur-, 131
salış-, 91
sana-, 44
sançıla-, 41
sançış-, 85, 91
sanırat-, 126
sanla-, 41
sargar-, 70, 71
sargart-, 126
sarın-, 99
sarman-, 95, 99
sarsıt-, 126
satgaş- ~ *sataş-*, 91
satgaştur-, 131
savıl- ~ *savul-*, 110
savun-, 99
savur-, 114, 116
sawa-, 46
sayla-, 41
seçil-, 110
sekir-, 82, 114
sekirt-, 82, 126
sekit-, 126
sekriş-, 82, 91
semrit- ~ *semrüt-*, 126
sepül-, 108
sevdür-, 131
sevünçle- ~ *sevinçile-* ~
sövünçle- ~ *sewünçile-*,
41
sevündür-, 131
sevüş-, 91

sewniüs-, 91
sewün-, 99
sıçrat-, 126
sıgın-, 99
sıgındur-, 131
sığış-, 91
sıgnış-, 91
sıka-, 132
sıkaş-, 89
sıkıl-, 110
sıktur-, 131
sın-, 94, 99
sındur-, 131
sınık-, 104, 105
sınsık-, 113
sınarlar-, 41
sıyrık-, 104, 105
sızanla-, 41
sızgunla-, 41
sızgur-, 120, 121
sızık-, 104, 105
silin-, 99
silkin-, 94, 99
singdür-, 131
singre-, 45
singür-, 116
sinle-, 41
siydür-, 131
sokıl-, 110
sokuştur-, 131
soldur-, 131
songlan-, 99
songlaş-, 91
soñla-, 41
soñlan-, 77
soyuş-, 91
soyul-, 110
sögül-, 99, 110
sögüş-, 91
söklün- ~ *söglün-*, 99
sökül- ~ *sökil-*, 110
sökündür-, 131

söndür-, 131
sözle-, 34, 41, 84
sözlen-, 75, 77, 99
sözleş-, 34, 83, 84, 91
sözlet-, 126
suçlun-, 99
suçul-, 99, 110
sugal- ~ *sugul-*, 108
sunuş-, 84, 91
sustur-, 131
suvarıl-, 110
suvlan-, 99
suwa-, 46
suwar-, 70, 72
suvarış-, 91
suwlan-, 77
suwsat-, 126
süçül- ~ *süçil-*, 110
sümkür-, 54, 121
sürçit-, 126
süre-, 132
sürt-, 126
sürtün-, 99
sürtüş-, 91
sürül-, 110
sürün-, 93, 99
sürüt-, 123, 126
süsüş-, 91
süzül-, 110

Ş

şeşil-, 110
şışur-, 116

T

tabbalat-, 126
tagla-, 41
takıl-, 110
takıt-, 126
taklat-, 126
talaş- ~ *dalaş-*, 91
talaştur-, 131

talpın-, 99
tamdur-, 131
tamgala-, 41
tanglan-, 77, 99
tañırka- ~ *dayırka-*, 52
tañla-, 34, 41
tañlan-, 34, 77, 99
tapla-, 41
taplaş-, 91
tapşur-, 113, 116
tapul-, 110
tapun-, 99
tarık- ~ *darık-* ~ *taruk-*,
 68
tarıl- ~ *darıl-*, 110
tartıl-, 110
tartış-, 91
tartun- ~ *tartın-*, 99
taşıl-, 110
taşla-, 41
taşlaş-, 91
tatur-, 114, 116
tayakla-, 41
tayaklat-, 126
tayan-, 99
tayandur-, 131
tegin-, 99
tegiştür-, 131
tegrül-, 110
tegrüş-, 91
tegür-, 114, 116
tengel-, 110
tengleş-, 92
teñe-, 46, 125
teñeş-, 84, 91
teñle-, 41
tepre-, 132
tepren-, 99, 132
tepreş-, 92
tepret-, 123, 126, 132
tepün- ~ *tepin-* ~ *töpün-*
 ~ *depin-* ~ *depün-*, 99

teşil-, 110
tezigin-, 99, 121
tezigindür- ‘, 131
tiğ- ~ *tıy-*, 102
tiğıl- ~ *tıyıl-*, 110
tıkıl- ~ *dıkıl-*, 110
tıktur-, 131
tındur- ~ *dındur-*, 131
tırmarla-, 41
tikenlen-, 77, 99
tikil- ~ *dikil-*, 110
tindür- ‘, 131
tiğle- ~ *tiğla-*, 41
tirgür- ~ *dirgür-*, 121
tirgüz- ~ *dirgüz-*, 121
tiril-, 106, 110
tirkeştür- ~ *terkeştür-*,
 131
titret-, 126
togurt-, 126
tokıl-, 111
tokıt-, 126
toku- ~ *tokı-*, 55
tokun-, 94, 99
tol-, 101, 111
tolan- ~ *tolgan-* ~ *dolgan-*,
 99
toltur- ~ *toldur-*, 131
tolulan- ~ *tolan-*, 77
toy-, 102
toyla-, 35, 41
toylaş-, 35, 92
tögüş-, 92
tökül- ~ *dökül-*, 111
tölendür- ~ *dölendür-*,
 131
törüt- ~ *törüt-* ~ *dörüt-*,
 126
töşen-, 99
tsoyurka- ~ *soyurka-* ~
soyura-, 52
turuk- ~ *duruk-*, 105

turul-, 111
turuş-, 92
tutkuz- ~ *tutuz-* ~ *turguz-*
 , 121
tutlun-, 99
tutul- ~ *dutul-*, 111
tutun-, 94, 99
tutuş-, 92
tutuştur- ~ *dutuştur-*, 131
tükelleş-, 92
tüken-, 99
tüket-, 123, 126
tüne-, 42, 46
tüner-, 69, 70, 72
tüneş-, 92
tünet-, 127
tüple-, 41
türtün-, 95, 99
türül- ~ *dürül-*, 111
tüşe-, 42, 46
tüşle-, 34, 41
tüşlen-, 34, 77, 99
tüşün-, 99
tüşür-, 113, 114, 116
tütgür-, 121
tütüz-, 121, 122
tüwkür-, 121
tüzül- ~ *düzül-*, 111

U

uçuk-, 67, 68, 104, 105
uçur-, 114, 116
uğut- ~ *uğıt-* ~ *uyut-*, 127
uktur-, 131
ukun-, 99
ulal-, 111
ulan-, 99
ulaş-, 84, 92
ulaştur-, 131
ulgağ- ~ *ulgay-*, 66
ulgar-, 72
ulgart-, 127

ulın-, 99
ulkar-, 72
ulugla-, 41
ulundur-, 131
uluş-, 92
umsın- ~ *umsun-*, 80
umun- ~ *uman-*, 99
unaş-, 92
unuttur- ~ *unutdur-* ‘, 131
urdur-, 131
urugla-, 41
urul-, 111
urun-, 99
urun-, 99
uruş-, 83, 84, 92
ussura-, 73, 74
uşan-, 96, 99
uşat- ~ *uwşat-*, 127
uwtan-, 99
uwtandur-, 131
uyad- ~ *uyat-*, 102
uyal-, 102, 108
uydur-, 131
uyukla-, 41
uyuştur- ‘, 131
uyuşturul-, 111
uzal-, 106, 111
uzat-, 123, 127

Ü

üdür-, 116
ügür-, 116
üklüt-, 127
üleş-, 92
ünde- ~ *inde-*, 49
ündeş-, 92
ündet-, 127
ünleş-, 92
üner-, 118
üpert- ~ *ürpert-*, 127
ürküt-, 127

ürner- ~ *ürger-*, 72
ürül-, 111
üzül-, 111

Y

yagdur-, 131
yagdurt-, 127
yagılaş-, 92
yagiş-, 92
yagla-, 41
yahşıla-, 41
yak-, 103, 104, 105, 127
yakalaş-, 92
yakıl-, 111
yaknaş-, 92
yaknat-, 65, 66, 127
yalayı-, 62, 63
yaldur-, 131
yalduz-, 133
yalgandur- *yalgantur-*, 131
yalganla-, 41
yalguzlan-, 77, 99
yalın-, 99
yalıngat-, 127
yalınglan-, 77, 99
yalınglat-, 127
yalıyat-, 66
yalıyła-, 41
yalktur-, 131
yalna-, 46
yalnat-, 66, 127
yamanla-, 41
yan-, 100
yana-, 46
yanan-, 100
yanaş-, 84, 86, 92
yanaştur-, 132
yançıl-, 111
yandur-, 132
yangaklaş-, 92
yangıl-, 111

yangılan-, 77, 100
yangıldurul-, 111
yanakla- ~ *yanagla-*, 41
yanıla-, 41
yanıldurul-, 112
yapraklan- ~ *yapurgaklan-*, 77, 100
yapşun-, 100
yapşur-, 85, 116
yapun-, 100
yapurgakla-, 41
yapuş-, 84, 92
yapuştur-, 132
yaragla-, 41
yaramsuklan-, 77, 100
yaraş-, 84, 92
yaraştur-, 132
yarat-, 111, 123, 127
yaratıl-, 111
yarıl-, 111
yarış-, 92
yarlıka-, 51, 52, 127
yarlıkat-, 127
yarsıl-, 111
yarı-, 59, 60, 62, 100
yarula-, 41
yarulaş-, 92
yarun-, 100
yarut-, 123, 127
yasla-, 41
yastan-, 100
yaşa-, 42, 43, 46
yaşart-, 72, 123, 127
yaşın-, 100
yaşna-, 45
yaşur-, 113, 114, 116
yatguz-, 121
yatış-, 92
yatkur- ~ *yatgur-*, 121
yatur-, 116
yavlat-, 127
yavuklan-, 34, 77, 100

yavuttur-, 132
yawukla-, 42
yawuş- ~ *yaguş-* ~ *yakuş-*, 92
yawut-, 127
yawuzla-, 42
yayağla- ~ *yağla-*, 38
yayıl- ~ *yağıl-* ~ *yazıl-*, 111
yayla-, 32, 42
yazgur-, 121
yedür-, 132
yeldür-, 132
yeler-, 72
yelimle-, 42
yelpin-, 100
yemlen-, 77, 100
yençiş-, 92
yengiş-, 87
yeñdür-, 132
yeriş-, 92
yerlen-, 34, 77, 100
yetgür-, 121
yetil-, 111
yetür-, 114, 116, 132
yıdığlan-, 77, 100
yıdın-, 100
yıdla-, 34, 42
yıdlan- ~ *yıylan-*, 77, 100
yıdlaş-, 92
yıdlat-, 127
yığ(ı)lış-, 92
yıgil-, 111
yığış-, 92
yıgla-, 32, 42
yıglaş-, 92
yıglin-, 100
yıgılış-, 92
yıgrıl-, 111

yıkıl-, 111
yırat-, 127
yırtıl-, 111
yışna-, 46
yigrendür-, 132
yigrenüş-, 92
yinçgele- ~ *yinçgekle-*, 42
yirgen- ~ *yigren-*, 100
yitir-, 115
yitür- ~ *itür-* ~ *itir-*, 116
yobıla-, 42
yod- ~ *yoy-*, 102
yognal-, 111
yokad- ~ *yogat-* ~ *yokat-*, 66
yokal-, 111
yokalt- ~ *yokat-* ~ *yogat-*, 127
yokla-, 42
yolçıla-, 42
yolgaş-, 92
yoluk-, 67, 69
yoyul- ~ *yoğul-*, 111
yozakla- ~ *yuzakla-*, 42
yömelen-, 100
yöndür-, 132
yöne-, 46
yönen-, 100
yönendür-, 132
yörgen-, 100
yörgeş-, 92
yörün-, 100
yörüş-, 92
yörüt- ~ *yörit-*, 127
yufkala-, 42
yugrul-, 111
yugur- ~ *yogur-*, 116
yulun-, 93, 100
yuluş-, 92

yumalan-, 77, 100
yumrukla-, 35, 42
yumruklaş-, 35, 92
yumşat-, 127
yumul-, 111
yumurlan-, 77, 100
yumurtala-, 42
yun-, 100
yundur-, 132
yupula-, 42
yurtlan-, 77, 100
yutdur-, 132
yuvalan-, 75, 100
yuvalandur-, 132
yuvdur-, 132
yuvlun-, 100
yuwala-, 42
yuwun-, 100
yügrüş-, 86
yügür-, 116
yügürt-, 123, 127
yükeyleş-, 92
yükle-, 42
yüklen-, 77, 100
yükset-, 127
yülit-, 127
yülün-, 100
yülüş-, 87
yüngüllen-, 77, 100
yüñült- ~ *yeñilt-*, 127
yüreklen-, 77, 100
yüreklandür-, 132
yüzlen-, 77, 100
yüzül-, 111

Z

zindānla-, 42

KAYNAKLAR

- Alimov, Rysbek. “Eski Türk Runik Metinlerdeki Esiz Üzerine.” *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.49 (2013): 17-38.
- Aşçı, Menşure. “Harezmi Türkçesinde Söz Yapımı” Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, 2019.
- Ata, Aysu. *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Aydemir, Hakan. “Orhon Yazıtlarındaki “*altı çuv/çub Sogdak*” Adı Üzerine,” *Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2021), s. 75-101.
- Aydemir, Hakan. “Tonyukuk/ Tunyukuk Adı Üzerine.” *International Journal of Old Uyghur Studies*, s.1/2 (2019): 171-184.
- Aydemir, Hakan. “Tocharian-Turkic lexical Correspondences, I.” *Dil Araştırmaları Dergisi*, s. 15 (2014): 53-60.
- Aydemir, Hakan. “The Main Pillars of The Turkic Rhotacism-Zetacism, I. *sämiz, sämir-, sämri-, semre-*.” *Studia Etymologica Cracoviensia*, s. 10 (2005): 15-34.
- Aydemir, Hakan. “Altaic Etymologies: *toz, toprak, toyoşun*.” *Turkic Languages*, s.7 (2003): 105-143.
- Bang, William von ve Gabain, Annemarie von. *Türkische Turfan-Texte I-VI*. Berlin: Akademie Der Wissenschaften, 1929-1934.
- Bektaş, Dilek. “Maitrisimit’te Kelime Yapımı” Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi, 2010.
- Bilgen, İpek. “Divanu Lügati’t Türk’tte Söz Yapımı” Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 1989.
- Boeschoten, Hendrik E., John O’Kane, Semih Tezcan. *Al-Rabghūzī, The Stories of the Prophets*. Second Edition. Leiden: E.J.Brill, 2015.
- Brockelmann, Carl. *Osttürkische Grammatik*. Leiden: E.J.Brill, 1954.

- Cin, Ali ve Işık, Deniz. “Eski Türkçeden Günümüze +IA- İsimden Fiil Yapım Eki.” *Mediterranean Journal of Humanities*, c.10 (2020): 79-115.
- Cin, Ali. “Rabgüzi’nin Kısasü’l Enbiyâsının Tahran Nüshası.” *Eski Oğuz Türkçesi Prof. Zeynep Korkmaz adına. Turkish Studies*, c. 22, s. 5/1 (2010): 237-245.
- Clauson, Sir Gerard. “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler.” Çeviren: Uluhan Özalan. *Dil Araştırmaları Dergisi*, c.1 s.1 (2007): 185-196.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford, 1972.
- Clauson, Sir Gerard. *Sanglax*. London: MESSRS. Luzac and Co., 1960.
- Courteille, Pavet de. *Dictionnaire Turk-Oriental*. Paris: A L’imprimerie Imperiale, 1870.
- Dankoff, Robert ve Kelly, James. *Mahmud al- Kasgari. Compendium of the Turkic Dialects (Divan-ı Lügati’t Türk)*. 1-3. Edited by Ş. Tekin ve G. A. Tekin. Cambridge: Harvard University Printing Office, 1982-1985.
- Eckmann, János. *Nehcü’l-Ferādīs Uştmağlarnıŋ Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*. Yayımlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfıkar. Ankara: Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- Eckmann, János. *Çağatayca El Kitabı*. Çeviren: Günay Karaağaç. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988.
- Eckmann, János. “Das Chwarezmtürkische.” *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Wiesbaden: Franz Steiner, 1959.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Ercilasun, Ahmet Bican. “Kaşgarlı Mahmud’da -SA- Eki.” *Türk Dili Dergisi*, s. 521 (1995): 449-455.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Kutadgu Bilig Grameri: Fiil*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1984.

- Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1991.
- Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: 1999.
- Gabain, Annemarie von. *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren: Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
- Golden, Peter B. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992.
- Grønbech, Kaare. *Rabguzi, Narrationes de Prophetis, Cod. Mus. Brit. Add. 7851*. Copenhagen: Monumenta Linguarum Aisae Maioris 4, 1948.
- Gülensoy, Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Kutb'un Hüseyin ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1968.
- Hamilton, James. *Manuscripts Ouigours du IXe-Xe siecle de Touen-Houang. T. I-II*. Paris: Peeters, 1986.
- Kaçalın, Mustafa. *Kutadgu Bilig*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2008.
- Korkmaz, Zeynep. "Göktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, c.38. s.1990 (1994): 141-149.
- Le Coq, Albert von. *Türkische Manichaica aus Chotscho III*. Berlin: APAW, 1922.
- . *Türkische Manichaica aus Chotscho II*. Berlin: APAW, 1919.
- . *Türkische Manichaica aus Chotscho I*. Berlin: AKPAW, 1912.

- Lessing, Ferdinand D. *Mongolian-English Dictionary*. Compiled by.: Mattai Haltod, John Gombojab Hangin, Serge Kassatkin. Los Angeles: University of California Press, 1960.
- MacKenzie, David N. *A Concise Pahlavi Dictionary*. London: Oxford University Press, 1971.
- Müller, Friedrich Wilhelm Karl ve Gabain, Annemarie von. *Uigurica IV*. Berlin: SPAW. Phil-hil.-hist. Kl. 1931,24, 1931.
- Müller, Friedrich Wilhelm Karl *Uigurica III*. Berlin: APAW. Phil-hil.-hist. Kl.1920,2, 1922.
- . *Uigurica II*. Berlin: AKPAW. Phil-hil.-hist. Cl. 1910,3, 1911.
- . *Uigurica I*. Berlin: AKPAW. Phil-hil.-hist. Cl. 1908,2, 1908.
- Nadelyayev, Vladimir M. ve Nasilov, Dmitriy M. *Drevnetyurskiy Slovar*. Leningrad: Akademija Nauka SSSR, 1969.
- Özaydın, Abdülkerim. “Hârizm.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 16. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Radloff, Wilhelm. *Uigurische Sprachdenkmäler*. Materialien nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben. Redaktion von W. Barthold. Leningrad: Verlag der Akademie der Wissenschaften der USSR, 1928.
- Radloff, Wilhelm. ve Sergej, E. Malov. *Suvarnaprabhāsa (sutra zolotogo bleska)*. Tekst ujugurskoj redakcii. I-II. Sanktpeterburg: Bibliotheca Buddhica. 17., 1913.
- Räsänen, Martti. *Versuch eines etnologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1969.
- Räsänen, Martti. *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*. Helsinki: Niedersachs Staats-U.Univ.-Bibliothek ,1957.
- Röhrborn, Klaus. *Uigurisches Wörterbuch I*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2010.
- Salan, Musa. “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, 2016.

- Salan, Musa. “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lugati’t Türkiyye’de Fiil” Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, 2010.
- Sevortyan, Edvard Vladimiroviç. *Etmologiçeskiy slovar' tyurksih yazıkov I-VII*. Moskva: Izdatel'stvo Nauka, 1974.
- Şimşek, Yaşar. “Yenisey Yazıtlarında Ekler.” *Teke Dergisi*, s.3/1 (2014): 29-67.
- Taş, İbrahim. *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Tekin, Talat. *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kitap Matbaası, 2003.
- Tekin, Talat. *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1995.
- Tekin, Talat. *Irk Bitig*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1993.
- Teres, Ersin. “Çağataycada Söz Yapımı” Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009.
- Toparlı, Recep. *Harezmi Türkçesi*. Sivas: Seyran Kitap, 1995.
- Toprak, Funda. *Harezmi Türkçesinde Fiil*. Ankara: Bizim Büro, 2005.
- Wilkins, Jens. *Handwörterbuch des Altuigurischen*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, 2021.
- Yüce, Nuri. *Mukaddimetü'l Edeb-Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Zieme, Peter. *Manichäisch-türkische Texte Übersetzung, Anmerkungen. Berliner Turfantexte V*. Berlin: Akademie-Verlag, 1975.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Zeynep YILMAZ

Uyruğu: T.C.

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	İMU, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı	2017
Yüksek Lisans	İMU, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı	2021

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2019-	Türkiye Maarif Vakfı	Türkçe Öğretmeni

YABANCI DİLLER

İleri düzeyde İngilizce, başlangıç düzeyinde Farsça.

HOBİLER

Hüsnü Hat sanatı, seyahat etmek.